

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

ГОСПІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ
І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ
МІСЯЧНИК

IV

**ВИЗВОЛЬНИЙ
ШЛЯХ**

Суспільно-політичний і науко-
во-літературний місячник
Видає
Українська Видавнича Спілка

**LIBERATION
PATH**

Ukrainian Political, Social,
Scientific & Literary Magazine
Published monthly by
Ukrainian Publishers Ltd.

No. 4 (229), April, 1967, Vol. XX

Головний редактор Г. Драбат
Заступник — Володимир Богданюк

Редакція і Адміністрація
200, Liverpool Road, London, N.1. Tel.: 01-607 6266/7

УВАГА: ЗМІНА УМОВ ПЕРЕДПЛАТИ В УСІХ КРАЇНАХ

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ» НА 1967 Р.

Країна	річна передплата	піврічна передплата	чвертьрічна передплата	окреме число
Австралія	8 дол.	4.50 дол.	2.40 дол.	80 цент.
Австрія	200 шіл.	110 шіл.	60 шіл.	20 шіл.
Аргентина	1000 пезів	550 пезів	300 пезів	100 пезів
Бельгія	420 б. фр.	220 б. фр.	120 б. фр.	40 б. фр.
В. Британія	3 ф.	1 ф. 10 ш.	18 ш.	6 ш.
Канада	10 дол.	5 дол.	3 дол.	1 дол.
США	10 дол.	5 дол.	3 дол.	1 дол.
Німеччина	34 н.м.	18 н.м.	9 н.м.	3 н.м.
Франція	42 фр.	22 фр.	12 фр.	4 фр.
Швеція	45 кор.	25 кор.	14 кор.	5 кор.

В інших країнах — рівновартість американських доларів.
Адреси наших Заступників на стор. 2.

Обкладинка роботи проф. Р. Лісовського

Printed in Great Britain by Ukrainian Publishers Ltd., 200, Liverpool Rd., London, N.1.

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

ЩОСЛІДНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК

Кн. 4 (229)

КВІТЕНЬ, 1967

Річник XX

ЗМІСТ IV-ої КНИЖКИ

- Зіновій Карбович: ПЕРСПЕКТИВНЕ СТРАТЕГІЧНО-ПОЛІТИЧНЕ ПЛЯНУВАННЯ — ЗАПОРУКА ПЕРЕМОГИ 387
- Олег Р. Мартович: ДУМКИ ПРО ВИЗВОЛЕННЯ (3 матеріалів — Студії проблем революційно-визвольної боротьби і державного будівництва; Розділ: «Проблема союзників») 396
- Іван Світ: УКРАЇНСЬКО-ЯПОНСЬКІ ВЗАЄМИНИ (продовження, 4) 405
- С. Степ: ВАРЯГИ (До теорії про походження варягів) 415

Поезії

- Левко Ромен: НІКОЛИ — 427, СОКИРКИ — 427, ХВАЛА УСІМ... — 428. * Богдан Бора: БАТЬКІВСЬКА ВУЛИЦЯ — 429, ГАРМОШКА — 429. * Іван Манило: ДВА ЧУПРИНКИ — 430.
- Проф. Володимир Шаян: ВАСИЛЬ ПАЧОВСЬКИЙ — ВІЩУН ІСТОРИЇ (Коротка характеристика у 25-ліття з дня його смерті — 5. 4. 1942) 431
- Роман Пачовський: ПЕРЕГЛЯД КРИТИКИ ЛІРИЧНИХ ЗВІРОК ВАСИЛЯ ПАЧОВСЬКОГО 438

З літературної спадщини В. Пачовського

- ПСВОРОТ ДО КРАЮ, ЗНОВ ВУДУ ЖДАТЬ..., ОЙ, РОЗДЕРЛИ НАС..., ПОСЕРЕД ЧАДУ І РУІН..., ВИСОКИХ ЗІР ТАЄМНИЙ ХІД..., ЗАМУЧИЛИ МАТІР ПРИВЛУДИ..., З ТЯЖКИХ ЗІГ-ХАНЬ... — стор. 455-463.
- Віра Омельченко: «ЩАСЛИВІ РОКИ» (Спогад) 464
- Д-р Олекса Воропай: В ДОРОЗІ НА ЗАХІД (Щоденник утікача, продовження, 4) 470

Огляди і критика

- А. В. Бедрий: ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ УКРАЇНСЬКОЇ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ 486
- Іван Овечко: ШОСТА ЗВІРКА ПОЕЗІЙ ЯРА СЛАВУТИЧА 490
- Олекса Рань: МЕЧОНОСЕЦЬ, ЩО ПЕРЕМАГАЄ СЯЙВОМ 493
- ЗВЕРНЕННЯ ПРОВОДУ ЗЧ ОУН У П'ЯТДЕСЯТУ РІЧНИЦЮ ПОЧАТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 497
- ЗА РОЗВАЛ ТЮРМИ НАРОДІВ — Звернення ЦК АБН з нагоди Березневих подій 1917 року 500
- І. Дмитрів: КОРОТКІ ПІДСУМКИ ПРОТЕСТНИХ АКЦІЙ УКРАЇНЦІВ У ВЕЛИКІЙ БРИТАНІЇ 503

Хроніка і нотатки:

- З УКРАЇНСЬКОГО ЖИТТЯ У ДІАСПОРІ 505
- В ПОНЕВОЛЕНІЙ УКРАЇНІ 508
- БІБЛІОГРАФІЯ — внутрішня обкладинка.

Передрук дозволений за поданням джерела

ВИДАЄ «УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА»

ЛОНДОН

ЗАСТУПНИКИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ»

АВСТРАЛІЯ:

Fokshan Library & Book Supply
16 a, Prospect Street,
GLENROY, W. 9, Vic., Australia.

Mr. W. Lytwyn
7, Borrowdale St.,
Red Hill, A.C.T.

Сідней і околиця:

C. Mishchuk
12, Victory St.,
Belmore, N.S.W.

АВСТРІЯ:

M. Petruszczak
Watzmannstr. B 4/Z. 2,
Salzburg-Aigen.

АРГЕНТИНА:

W. Zastawnyj
Soler 5039,
Buenos Aires.

БЕЛЬГІЯ:

Omelan Kowal
Bd. Charlemagne, 72, Bruxelles. 4.

КАНАДА:

W. Makar
140, Bathurst Str.,
Toronto, 2 B, Ont.

НІМЕЧЧИНА:

"Shlach Peremohy"
München, 8.
Zeppelinstr. 67.

ПАРАГВАЙ:

I. Lytwynowych
Casilla de Correo, 70,
Encarnacion.

США:

Mr. H. Cebrij
315 E. 10th St.,
New York, N.Y. 10009,
U.S.A.

Чикаго і околиця:

Bohdan Kaszuba
1147 N. Mason Ave.,
Chicago, Ill. 60651.

Філадельфія і околиця:

Mykola Tymczuk
9788, Cowden Street,
Philadelphia 19115 Pa.

Ціна цього числа в Кольпортерів і Заступників — 6 шіл. (англ.) або 1 долар. Всіх Кольпортерів і Передплатників поза Великобританією просимо розраховуватися з нашими Заступниками. Про кожну зміну адреси просимо повідомити головну Адміністрацію в Лондоні.

«ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ» — ЦЕ НАЙКРАЩИЙ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК ДЛЯ КОЖНОГО УКРАЇНЦЯ І КОЖНОЇ УКРАЇНКИ НА ЧУЖИНІ. СЛУЖИТЬ ТІЛЬКИ ІНТЕРЕСАМ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ І ЙОГО БЕЗКОМПРОМІСОВІЙ БОРОТЬБИ ЗА УССД!

СПОВНІТЬ СВІЙ ОБОВ'ЯЗОК: ВПЛАТИТЬ ПЕРЕДПЛАТУ, ПРИЄДНАЙТЕ НОВИХ ЧИТАЧІВ І ПЕРЕДПЛАТНИКІВ ТА ВСЮДИ РОЗПОВСЮДЖУЙТЕ ЙОГО МІЖ УКРАЇНСЬКОЮ ЕМІГРАЦІЄЮ!

Зіновій КАРБОВИЧ

ПЕРСПЕКТИВНЕ СТРАТЕГІЧНО-ПОЛІТИЧНЕ ПЛАНУВАННЯ – ЗАПОРУКА ПЕРЕМОГИ

ДЕЗИНТЕГРАЦІЯ КОМУНІЗМУ

Свого часу на сторінках «Визв. Шляху» ми висунули були таке ствердження: В Пекіні — троцькісти, в Москві — сталіністи. Ця наша оцінка підтверджується не тільки розвитком подій на китайському континенті, а й іншими спостереженнями і фактами. Загально домінантною концепцією пекінського комунізму є троцькізм, у рамках якого вміщаються праві й ліві екстремісти та центристи. Характеристичне те, що і праві й ліві екстремісти пекінського троцькізму мають спільну мету: наближення до Москви. Центристи, натомість, радше еволюціонізують у напрямі до сталінізму, себто найперше хочуть «побудувати комунізм» у своїй країні; їх репрезентує Лін Піао і Мао Тсе-тунг.

Ще у вересні 1965 року була появилася праця Лін Піао про «народну війну», себто про партизанку, основною ідеєю якої є «світова революція села проти міста» — ланцюг революцій відсталих економічно й народів проти «центру капіталізму» (США). Але одночасно Лін Піао писав, що революції не можна експортувати, народи самі мають воювати й перемогати, користуючись лише політичною і матеріальною підтримкою Пекіну. «Партизанка, а не війна між державами», — таку тезу висунув Лін Піао, відкинувши тезу про неунікненність атомової війни. В китайському національному інтересі є наближення до сталінізму, а не до троцькізму.

В травні 1966 року Чу Ен-ляй, під час інтерв'ю, сказав пакистанському журналістові таке: «Пекін не розпочне війни із США, не дасть спровокувати себе, буде далі допомагати морально й матеріально В'єтнамові, а у випадку нападу США вестиме «війну без обмежень» виключно на континенті, маючи перевагу в людях».

Отже Мао Тсе-тунг, Піао та китайський Шепілов Чу Ен-ляй бояться війни із США. Немає сумніву, що воєнна теорія Ліна Піао не може бути корисною для Північного В'єтнаму, бо вона чисто-китайська, ґрунтується на силовому потенціалі населення Китаю і на великих китайських просторах. Така воєнна концепція більш придатна і для уявлених в СССР народів, але не для малих африканських чи азій-

ських народів, коли немає синхронізації і координації наступу на «центри імперіялізму», як висловилися ганойці. Для стратегічної мети, крім згаданої вже вище, для Ліна Піао потрібна й т. зв. культурна революція, щоб у випадку наступу США на червоний Китай захищати себе не лише новою, пристосованою до відсталості Китаю в економічному і мілітарно-технічному аспекті, воєнною стратегією, а й перенести цей стиль ведення війни на сусідні території, напр., на території Тайланду, Південної Кореї і т. п. Такий стиль війни пристосований теж до географічного положення Китаю.

Згадана течія китайських комуністів не хоче і московсько-більшовицької інтервенції у В'єтнамі, бо вона свідомо, що у випадку небезпеки удару двох термонуклеарних потуг — США і СССР — СССР мусить поступитися, щоб уникнути термоядерної війни, як це, зрештою, вже й було під час загострення кубинського конфлікту.

Ліві китайські екстремісти з президентом Ліу Шао-чі, Тенг Гсія-пінгом (секретарем партії), Лью Юї-чінгом і Пенг Ченом на чолі, захищають «перманентну революцію» і «пролетарський інтернаціоналізм». Вони обстоюють і інтервенцію у В'єтнамі, про що виразно заявив Ліу Шао-чі 22 липня 1966 року (коли американці почали бомбардувати Ганой) на масовому вічу в Пекіні, обіцяючи північним в'єтнамцям усіляку поміч. Але пленум ЦК комуністичної партії Китаю, що відбувся у серпні 1966 року, спонизив Ліу Шао-чі й він зайняв у партійній ієрархії тільки восьме місце, а на друге вийшов Лін Піао. Все ж таки Ліу Шао-чі не програв повністю, бо і Лін Піао в жовтні того ж року вжив його формулу про поміч В'єтнамові «за всяку ціну», але за відповідних передумов, себто у випадку, коли США ще більше поширять свої воєнні операції.

Загально сталінська концепція ставити інтерес власної країни вище світової революції — перемогла. А факт, що китайська червона гвардія атакує також лівий ревізіонізм свідчить про те, що той ревізіонізм існує. В кожному разі центристи на чолі з Мао Тсе-тунгом визнали, що сталінські позиції «розбудови соціалізму в одній країні» їм ближчі і висунули свої територіяльні претенсії до СССР, що загострює конфлікт з Москвою, хоч вони свідомі того, що без СССР війна з США була б безнадійна.

Ще під час корейської війни це своєчасно був усвідомив собі генерал Пенг Тег-гуай, головнокомандуючий китайськими військами в Кореї, підкреслюючи, що теорія Мао Тсе-тунга про народну партизанку не вистачає для того, щоб перемогти США, — треба мати модерну зброю. Він реорганізував китайську армію на зразок московсько-більшовицької і в 1959 році вимагав міцної дружби з СССР. Але він провалився, Москва, мабуть, вимагала контролю атомового озброєння Китаю.

Лью Юї-чінг, шеф головного штабу, що проводив чистку після усунення Пенг Тег-гуая, в 1965 році висунув тезу про неуникненність «конвенціональної війни із США, яка — закономірно — закінчиться

термоядерною війною, тому треба домовитися із СССР. Він також провалився. Лін Піао зробив чистку в армії, скасував ранги і погони, запровадив старий партизанський стиль Мао Тсе-тунґа, ротаційний спосіб командування і т. п. Пенг Чен провалився також, бо не збагнув ситуації в Індонезії, де він був перед путчем лівого полковника Ун-тунґа, і не приготував комуністичної партії Індонезії до нових подій, що причинилося до повного провалу політики Пекіну в Азії.

Офіційний курс теперішнього червоного Китаю такий: уникати остаточної розправи із США, а у В'єтнамі робити все, щоб довести до капітуляції американців. Явна, безпосередня участь червоних китайських військ у в'єнамській війні могла б виявитися некорисною і для Пекіну, і для Північного В'єтнаму, а головно скомпромітувала б до решти Го Чі Міна, бо на одному боці фронту були б американці, а на другому — китайці, отже — явна боротьба двох імперіялізмів за В'єнам...

Червоний Китай поставив Москву в дуже незручну ситуацію, замкнувши їй суходільний шлях воєнного постачання для Північного В'єтнаму; постачання морським шляхом може, скоріше чи пізніше, спровокувати США до оголошення тотальної блокади північно-в'єнамських портів, а це довело б до удару між Москвою і Вашингтоном. Могла б повторитися історія з Кубою.

Радикальність протиросійського наставлення Мао Тсе-тунґа зумовлена теж тим, що Москва рішуче, хоч дуже зручно й приховано, підтримує опозицію проти нього. Загострення відносин з Москвою мало б унеможливити будь-яку поміч Москви для опозиції проти Мао Тсе-тунґа. Тому й така раптова атака на Москву, таке розпалювання китайського шовінізму, щоб кожного, хто прийняв би будь-яку поміч від Москви у внутрішньокитайській розигрі можна було назвати зрадником. На нашу думку, Москва висилає на російсько-китайські кордони свої війська не тому, що боїться китайського наступу, а тому, щоб бути готовою до інтервенції на боці проросійських червоно-китайських сил, якщо вони звернуться до неї по допомогу. Очевидно, наступ китайських червоногвардійців на територію Російської імперії, особливо на території Туркестану й Сибіру, привів би до російсько-китайського удару, але назвати партизанську діяльність китайських червоногвардійців війною — було б передчасно. Російсько-китайський конфлікт був би нагодою до революційних повстань поневолених народів в середині СССР, але жодною мірою це не означає, що між червоно-китайськими загарбниками і революційними рухами поневолених в СССР народів мало б прийти до якогось союзу чи співпраці. Наше ставлення до червонокитайських загарбників було б таке саме, або ще й гостріше, як під час другої світової війни до німецьких нацистів.

У випадку російсько-китайського збройного конфлікту, що його може спровокувати Мао Тсе-тунґ, як превентивний засіб проти допомоги внутрішній опозиції проти нього, нема жодної гарантії, що становище

Заходу буде монолітним. На Заході може прийти й до ревізії про-російського становища у двох напрямках: 1) неутральність, себто спостерігання, як сили обидвох тираній будуть одні одних винищувати, а наприкінці збройна інтервенція західних сил; 2) допомога деяких західних сил червоному Китаєві проти Росії. Проте можна сподіватися, що американськийстейт-департамент, якщо не прийде своєчасна зміна американського політичного проводу, буде на боці Росії, так як був на боці Сталіна проти Гітлера; іншими словами — буде «різати фальшиву свиню», як висловився свого часу Черчіль.

Де ж наше, українців, місце в такому конфлікті? Очевидно, ми не можемо стати на боці червоного Китаю, бо його мета тотожна з метою німецького нацизму в Україні, отже мусимо стати проти обидвох тираній. За відповідних умов визвольні, синхронізовані й координовані революції поневолених Москвою народів можуть завдати Російській імперії смертельного удару. Загально ускладнення стосунків Російської імперії з червоним Китаєм сприяє психологічному зростанню революційних настроїв в СРСР, але нашим завданням є подбати про те, щоб ці настрої не деправувати фальшивою політичною орієнтацією на червоний Китай. Вони мають бути використані для розбудови власних сил та скріплення антиросійських і антикомуністичних сил у вільному світі, як другий, допоміжний нам фронт.

Ми вже згадували, що Мао Тсе-тунг свідомий того, що праві й навіть ліві «ревізіоністи» орієнтуються на Москву, бо Москва їм ближча ніж вільний світ. Вони знають, що банкрутство Російської імперії є одночасно банкрутством комунізму в цілому світі, і тому контакт із Москвою їм необхідний. Мао Тсе-тунг своєю раптовою атакою проти московського комунізму хоче морально й політично унеможливити китайським «ревізіоністам» контакти з Москвою. Але не треба забувати і ролі національно-китайських (тайванських) сил, які можуть впливати на розвиток подій на китайському континенті. Погляд американськогостейт-департаменту про недоцільність втручання китайських національних сил у справи червоного Китаю зумовлений (крім комуністичної інфільтрації в уряді США) ще й побоюванням, що в таким випадку внутрішні конфлікти червоних китайців притихнуть, щоб змобілізувати всі сили проти національних китайців. Такий погляд неправильний, бо найнепримиреннішими є саме громадянські війни (пригадаймо Робесп'єра, Сен-Жюста, Дантона, Марата); інтервенція у відповідний момент загострення громадянської війни ще більше поглиблює хаос, що витворився у час цієї війни, і приводить до того, що ні противники, ні прихильники даного режиму вже не можуть опанувати ситуації. Отже, це найкраща нагода знищити китайських комуністів. Знаємо, напр., чим закінчилася французька революція, коли прийшла третя сила, яка знала, чого хоче.

Важко передбачити, чим закінчиться внутрішня боротьба в червоному Китаї. Характеристичне те, що Мао Тсе-тунг веде війну проти

партії і проти профспілок, коли саме партія була завжди запорукою його влади. Не мавши за собою повністю опанованого державно-адміністративного апарату, який уже перетворився на консервуючий елемент, він звернувся до молодшого покоління, щоб воно продовжувало антитрадиційну революцію, знищуючи всі вартості минувшини Китаю, в тому й неоціненні традиції кожної нації. Перспективно Мао Тсе-тунг не має шансів, навіть якби хвилино переміг. Не мають шансів і його противники, але його шанси в майбутньому ще менші, ніж їх. Внутрішньокитайська ідеологічно-культурна концепція Мао Тсе-тунга засуджена в перспективі на повний провал, бо духовість Китаю не витримає його експериментів і повернеться в соціально-етичному сенсі до конфуціанізму, до Сун-Ят-сена в соціально-політичному аспекті, до того, що вічне в китайській духовості, а не до російсько-жидівського марксизму. Не виключена й адміністративно-політична дезинтеграція Китаю, бо він не є гомогенною нацією; він радше культурна, а не політична, єдність, не згадуючи вже його імперіального аспекту (Східній Туркестан, Монголія, Тібет, Манджурія). Комуністичний Китай може врятувати тільки Росія, без якої він не може існувати.

Внутрішньокитайський конфлікт корисний для нашої справи з таких причин: він показує слабкість Пекіну, отже виявляє нестійкість аргументів про червоно-жовту небезпеку для вільного світу; може довести до ще більшого загострення з Москвою, що впливатиме на скріплення ферментів в ССРСР, себто — зростатиме революційний потенціал; може примусити Москву не загострювати терору в Україні, щоб не довести до вибуху революційних настроїв; зменшення тиску Москви на поневолені народи гальмує передчасний революційний вибух, натомість революційні процеси поглиблюються, зростають у силу й дозрівають до визвольної революції.

Перемога Мао Тсе-тунга скріпила б опінію певних західних політиків, що конфлікт червоного Китаю з Росією неунікнений, отже треба, мовляв, підтримувати Москву проти Пекіну. Перемога лівих чи правих екстремістів китайських троцькістів означала б перемогу концепції наголошення «перманентної революції» і «світового, пролетарського інтернаціоналізму», а одночасно з тим і наближення до Росії, що не сприяло б спілкуванню Заходу з нею. Таке ствердження не заперечує вже вказаних перспектив розвитку визвольних рухів поневолених народів в ССРСР. Спілкування Заходу з Росією означатиме ствердження попереднього стану, себто фактичну допомогу Росії у здушуванні революційно-визвольних рухів, як це було з угорськими повстанцями і нашими в'язнями-повстанцями в концтаборах. Очевидно, це може послабити революційно-визвольні рухи поневолених Москвою народів, але одночасно усуне будь-яку орієнтацію на інтервенцію чи допомогу Заходу. Натомість відносини в Російській імперії можуть далі сприяти розвиткові революційних сил поневолених народів. Наближення Пекіну до Москви може примусити західні держави шукати

інших союзників, себто застосувати до Москви і Пекіну таку саму підриивну стратегію, яку вони стосують до них. В іншому випадку поневолені народи мали б потрібний фронт боротьби: протимосковський, протиамериканський і протичервоно-китайський, подібно як це було під час другої світової війни. Коли ж говоримо про протиамериканський фронт, то маємо на увазі не фронт проти американського народу, а тільки фронт проти політики американського стейт-департаменту, бож існують ще інші американські сили, які сприяють політиці визволення поневолених народів в ССРСР.

Загально — факт дезинтеграції комуністичного комплексу сприяє скріпленню революційного потенціалу поневолених Москвою народів, як у психо-моральному так і політичному аспектах, а Російська імперія примушена за всяку ціну робити спроби відзискати свої втрачені впливи у світі. Одночасно з тим у Москві безперервно відбувається внутрішня боротьба між тиранами — Суслов-Шелепін-Семічасний проти Брежнєва-Косигіна-Подгорного, з проєкцією заступити Брежнєва Шелепіним, Подгорного Брежнєвим, а Семічасного зробити членом уряду. Причина невдоволення з політики теперішнього уряду ССРСР пояснюється послабленням позиції Російської імперії у світі, невдачею у В'єтнамі й Індонезії, фактично тими самими помилками, що їх робив Хрущов. Москва опинилася у непоборних внутрішніх і зовнішніх труднощах. У Російській імперії існує далі повно різних суперечностей, які йдуть на користь поглибленню національно-визвольних рухів поневолених народів. Якщо Москва договориться з червоним Китаєм — зросте кількість прихильців поневолених народів у вільному світі, а якщо не договориться — конфлікт її з Пекіном скріплює революційний потенціал поневолених народів (морально і політично) та примушує її до ліберальнішої внутрішньої політики. Щоправда, одночасно з тим виринають і нові комплікації для поневолених народів, але в кожній ситуації є для них і певні позитиви, що впливають із суперечностей у Російській імперії та комуністичної системи. Імперіяльна система Росії розхитується, і нові факти все більше підтверджують нашу тезу, що Російська імперія — це колос на глиняних ногах.

ФАЛЬШИВІ ОРІЄНТАЦІЇ

Наближування уряду США до ССРСР, себто новітньої Російської комуністичної імперії, зумовлене не тільки сьогодишнім укладом сил, воно має глибші політичні, стратегічні й економічні причини. Уряд США — у протиставленні до Конгресу США — стоїть на позиціях антинаціональних, маючи за мету формування світової «єдності» під диктатом світового уряду для всіх народів. Тому розвал Російської імперії на національні держави він розцінює, як гальмо на тому шляху; натомість збереження Російської імперії, змінивши в ній тільки режим, вважає за корисне явище у здійснюванні формування світової «єдності» і встановлення одного світового уряду.

Твердження, що СССР тепер надійне заборолло проти т. зв. червоножовтої чи взагалі жовтої небезпеки, яка може залляти цілий світ, що тепер назріли пригожі умовини творити спільний фронт з СССР проти червоного Китаю, принаймні як превентивний бар'єр, є тільки умовною причиною наближування до СССР. Більшу роллю відіграє тут просто страх перед всезнищуючою термоядерною зброєю, якою Москва шантажує вільний світ і диктує свої умови т. зв. мирної коекзистенції. Для самої ж Москви головним тимчасовим завданням її політики є добитися у західних потуг правового визнання її імперіального посідання чужих територій, як складових частин Російської імперії. Отже йде про те, щоб Захід, головнo США, загарантував неподільність СССР та забезпечив Москві непорушність її сфери впливів, як пляцдарм для її майбутніх завоювань нових територій. Тоді жандармом поневолених націй, що допомагав би Москві тримати їх у ярмі, були б також і США. Американський стейт-департамент, як знаємо, не тільки точно виконує постанови Ялтинського договору, а й перевиконує їх, як це недвозначно виявилось під час угорського повстання в 1956 році. США навіть не намагалися змінити т. зв. статус кво, хоч у 1949 році мали повну можливість подиктувати Москві справедливі умови світового миру, бо були безконкурентною атомовою потугою. Уряд США не хотів і перемоги китайських національних сил у Китаї, як це показує відома політика Маршала і Лятіморе; він — радше — йшов по лінії большевизації Китаю. Твердження, що життєвим інтересом США є оборона Пацифіку, а не Атлантики — теоретична формула, бо на Пацифіку США, застосувавши оборонну тактику, радше відступають, а на Атлантиці взагалі без бою віддали Москві Кубу. Головні, суттєві інтереси США повинні бути пов'язані з Європою, від долі якої залежить і доля решти світу в майбутньому. Тому й головним ворогом вільного світу, в тому й США, є імперіалістична Росія, а не червоний Китай. Хоч уряд США визнав за головну базу оборони Пацифік, проте не бачимо жодної послідовності його політики на Пацифіку. Ось і тепер він стримує війська Чіян Кай-Шека від десанту на китайський материк, бо — мовляв — така висадка грозить термоядерною війною. Але такою самою була його політика й тоді, коли загроза термоядерної війни взагалі ще не існувала, бо США мали повну монополію на атомову зброю. В теперішніх умовах це найкраща нагода дати можливість півмільйонній армії Чіян Кай-Шека зробити висадку на китайському суходолі, де панує хаос і внутрішня боротьба між червоними китайськими ватажками.

Хід і наслідки війни в Кореї, мета війни у В'єтнамі, берлінський мур, цілковите знехтування з боку Заходу, головнo США, угорського повстання, не згадуючи вже повстань українських в'язнів у большевицьких концтаборах, толерування комунізму в Китаї та багато інших фактів свідчать про те, що тут йде не тільки про поділ світу між Росією і США, а взагалі про поділ світу між комуністичною тиранією і США. Умова тимчасової згоди між США і СССР зумовлена деякою

мірою ще й страхом перед розривною силою національно-визвольної ідеї, якої з різних причин бояться обидві потуги.

Наближення Вашингтону до Москви, або інакше — московська політика втягування США у спільну, світового розміру дію, дуже нагадує пакт Молотова-Ріббентропа (з 23 серпня 1939 р.), тому й наслідки з наближення між Москвою і Вашингтоном можуть бути такі самі, як із згаданого пакту. Через Пекін і Калькуту йде шлях на Париж і Лондон, — казав колись Ленін. Отже, він ставив у центр уваги Європу, хоч шляхи до її опанування могли йти й через Пекін і Калькуту. Сьогодні Європа теж є ключовою позицією у вирішуванні майбутнього народів.

Головною лінією теперішньої політики уряду США є зберегти т. зв. статус кво, що повністю відповідає тимчасовим інтересам Москви, скріплює її позиції у світі, а головне сприяє підготовці для здійснювання її загарбницької стратегії у майбутньому. Стратегія Москви — це стратегія революційних, громадянських чи т. зв. національно-визвольних війн у сфері вільного світу, яка (стратегія) уможливорює їй поширювати своє панування на інші народи. А тому, що стратегія США виключно оборонна, Москва постійно виграє. Реальне договорення США з СРСР мало б характер зговорення двох світових «жандармів», що пильнували б непорушність дотеперішнього стану світового укладу, з тим, що один із тих «жандармів» (російський) є одночасно і гангстером, який під претекстом оборони від можливого нападу свого приятеля вириває від нього все, що може, як свою нову здобич. Уряд США вважає, що спілкування з СРСР йому потрібне для боротьби з червоним Китаєм, але не враховує того, що між обидвома пересвареними партнерами — СРСР і червоним Китаєм — може прийти до згоди і агресивність червоного Китаю, спрямована на південь, буде вкінці підтримана Москвою. Оборонна політика Заходу не є жодною запорукою уникнення термоядерної війни, навпаки, розрахунок Москви, що Захід не відважиться на таку війну може саме привести до атомового удару.

Атомовий пакт, як бачимо, зручно використовує саме Москва, поширюючи комуністичні впливи з допомогою конвенціональної зброї і партизанських війн, як це бачимо, напр., тепер у В'єтнамі. США тільки захищають свої оборонні позиції, рятуючи себе від повної капітуляції. Напад комуністів на Південний В'єтнам дає їм можливість поширити свої впливи, а в найгіршому випадку обмежитися тим, що мали, себто, 17-ою паралелею. Якби США почали офензиву на Північний В'єтнам і поширили фронт визвольної війни на його територію, комуністи опинилися б перед небезпекою, що можуть втратити цілий В'єтнам. Зовсім ігнорується і силу національного Китаю, як про це ми вже згадували попередньо. Тільки офензивна політика Заходу може зміцнити позиції вільного світу і прискіпити упадок комунізму, як і розвал Російської та червоної Китайської імперій. Дефензивна політика Заходу веде тільки до його капітуляції.

Щоб домоворитися з Москвою, уряд США жертвує поневоленими в СРСР народами, сателітними народами, а навіть і народами вільної ще Європи. За прикладом США на шлях т. зв. мирної коекзистенції пішли й західноєвропейські та інші країни вільного світу, включно із Францією, що веде із США перегони, хто з них скоріше домовориться з Москвою. Зворот у західнонімецькій політиці є також наслідком коекзистенційної політики США. Так генеральною лінією офіційної політики держав вільного світу стало наближування до Москви.

Беручи до уваги теперішній стан міжнародної політики, мусимо вести нашу зовнішньо-політичну акцію під двома аспектами: 1) перекорювати тенденції наближування до СРСР, як з боку США, так і всіх тих держав, що пішли тим шляхом; 2) протидіяти всіма можливими заходами московській політиці винищування української нації та всіх її цінностей.

Будь-які спроби орієнтувати нашу визвольну боротьбу на червоний Китай треба заздалегідь усувати; така «співпраця» з червоним Китаєм, як з погляду політичного й ідеологічного, так і стратегічного — виключена. Червоний Китай — подібно як гітлерівська Німеччина — імперіялістична потуга, що має тотожну з гітлеризмом мету: колоніальну експлуатацію і поширювання китайських меж панування. Він може обстоювати тільки пекінську УССР, а не правдиву Українську Суверенну Соборну Державу. Орієнтація на червоний Китай — це вилім із фронту антиросійських і антикомуністичних сил світу за ціну умовного тактичного наближення до меншого ворога нашої державності і наших ідей, яким — безперечно — є і червоний Пекін. Зовсім іншою є справа використання об'єктивного факту конфлікту між Москвою і червоним Пекіном для розгортання нашої визвольної боротьби, але це питання немає нічого спільного з будь-яким наближенням до Мао Тсе-тунга.

Сучасна боротьба у світовому розмірі примушує нас керуватися елементами великого стратегічно-політичного перспективного плянування, а не елементами тактичної розгри, що може привести до компромітації наших великих ідей і нашої перспективної політичної концепції, яка є нашою головною силою.

На наших очах відбувається дві культурні революції — революції Києва і Пекіну, що мають цілком інше ідейно-політичне підґрунтя. Китайська червоногвардійська голота з її ідеями нічим не різниться від «ідей» Павлика Морозова, що своїм «героїчним учинком» видав свого рідного батька в руки московської Чека.

Ідеї культурної революції Києва спрямовані й проти Москви, і проти червоного Пекіну, вони визначають нашу місію в боротьбі за новий, справедливий лад у світі й правдивий мир між вільними народами.

ІЗ МАТЕРІАЛІВ — СТУДІЇ ПРОБЛЕМ РЕВОЛЮЦІЙНОЇ БОРОТЬБИ І ДЕРЖАВНОГО БУДІВНИЦТВА

Олег Р. МАРТОВИЧ

ДУМКИ ПРО ВИЗВОЛЕННЯ

(4)

4. *Проблеми союзників.* Щоб здобути перемогу над московсько-більшевицькою імперією й успішно завершити українську національно-визвольну революцію, себто — визволити український народ, побудувати й закріпити Українську державу, українська національно-визвольна революція, спираючись на власні сили, мусить одночасно співдіяти з революційно-визвольними рухами інших поневолених Москвою народів, що боряться за своє визволення.

Досвід з 1917-1920 років учить, що наша національно-визвольна боротьба не може вестися ізольовано від боротьби інших народів. Цей досвід показує, що в майбутній національно-визвольній боротьбі мусимо мати союзників, які співдіятимуть із нами на засаді визнання ідентичних цілей війни, на принципі взаємних користей із спільної боротьби. Без союзників наша визвольна боротьба матиме велетенські труднощі, бо людська і матеріальна перевага на боці Москви. Без нашої участі в боротьбі з Москвою, наші союзники не мають шансів перемогти московських імперіялістів і успішно завершити свою визвольну боротьбу.

Союзників у нашій національно-визвольній війні можемо знайти тільки серед інших, поневолених Москвою народів. Якщо котрийсь із тих народів виявляє імперіялістичні зазіхання на українські землі, його не можна вважати за нашого союзника навіть тоді, коли його збройні сили боротимуться проти большевицької Москви.

У фронті тих сил, що захищатимуть Московську імперію, треба виявити і підтримати антиімперіялістичні елементи навіть московського народу для диверсії в рядах московських імперіялістичних сил. Дія таких елементів мала б для визвольної революції таке саме значення, яке мали і мають п'яті колони московської контрреволюції у всіх загарбницьких війнах Москви.

Будь-яка орієнтація поневолених Москвою народів на західні імперіялістичні потуги, на їхню інтервенцію у боротьбі з Москвою, шкідлива для справи визвольної революції. Треба об'єктивно визнати, що такі тенденції проявляються серед деяких екзильних політиків менших народів, наприклад, народів «сателітних», народів балтицьких чи теж кавказьких. Але не можна сказати, що такі тенденції є на рідних землях балтицьких народів, бо в Литві, напр., до 1950-их років діяла литовська повстанська армія з такою ж революційною насагою, як наша УПА, а політичні в'язні балтицьких народів (литовці, лотиші,

естонці) були найкращими союзниками українських в'язнів під час страйків і повстань у радянських концтаборах. У цій боротьбі в'язні балтійських народів виявили таку ж енергію, рішучість, завзяття й погорду до смерті, як і українці.

Деякі балтійські екзильні політики зовсім не беруть до уваги цих революційних якостей своїх народів. Вони пам'ятають, що балтійські держави постали в 1918-1920 роках, головню, як наслідок сторонньої інтервенції і гадають, що такий розвиток подій повториться у майбутньому. Тому екзильні політики балтійських народів розраховують на те, що західні потуги не визнавали факту «приєднання» балтійських держав до т. зв. Радянського Союзу та їх советизації, що й далі «визнають» самостійні балтійські держави, а їх посольства в столицях західних держав можуть продовжувати свою «політику».

Без сумніву, такі посольства можуть багато зробити для пропаганди визволення балтійських народів, але балтійські екзильні політики повинні зрозуміти, що на цьому їхнє завдання кінчиться. Марширувати у фарватері офіційної політики, висувати себе на «вищий» ступень радянського сателіта, — це шкідлива політика для визволення балтійських народів.

Те, що західні потуги нібито визнають «статус» радянського сателіта чимось кращим від «статусу» радянських союзних республік, аж ніяк не перешкоджає Москві фізично й духовно змосковлювати балтійські народи. Балтійським народам, більш ніж усім іншим поневоленим Москвою народам (крім казахського), загрожує небезпека, що їхні національні території незадовго матимуть більшість московського населення. А західні потуги, які нібито «визнають» самостійні балтійські держави, у своїй політичній глупоті й наївності підтримують політику Москви, яка намагається розплавити у своєму казані всі немосковські народи. Такі «казани» Захід уважає за етап до великопростірної, а згодом і всесвітньої «єдності».

Балтійські екзильні політики повинні б знати, що серед керівних кіл Заходу становище і боротьба балтійських народів не мають симпатій. Може це тому, що — на думку цих керівників — балтійські народи «розв'язали» жидівське питання за гітлерівським зразком, винищуючи дощенту жидів у Литві, Латвії і Естонії. У відповідній літературі є багато обвинувачень на адресу литовських та інших балтійських «винищувальних команд» і «батальйонів смерті», які допомагали гітлерівцям «розв'язувати» жидівське питання. Відомий американський історіософ проф. д-р Ганна Арендт каже, що у винищуванні жидів виявили особливу «старанність» передусім народи, яких самі гітлерівці вважали за «унтерменшів» (естонці, лотиші, литовці, українці, частинно румуни; див. «Айхман у Єрусалимі», 1963 р., стор. 154).

Отже, орієнтація екзильних балтійських політиків на «визволення» шляхом інтервенції тих потуг, що мають про балтійські народи таку високу «історіософічну» думку, є — якоюсь мірою — маренням відрубаної голови. Тому участь балтійських екзильних політиків у таких

»міжнародних« організаціях, як »Зелений Інтернаціонал« чи КАЦЕН, шкідлива для визволення балтицьких народів. Вони повинні замінити цю свою орієнтацію орієнтацією на революційні процеси, що діють у цілому ССРСР, у тому й на теренах їх батьківщин. За кордоном балтицькі політики повинні орієнтуватися на ті міжнародні організації, які сприяють національно-визвольній революції поневолених Москвою народів та підтримують її, напр., — на АБН.

Не зважаючи на наші застереження супроти екзильної політики деяких балтицьких провідників, ми з усіх сил підтримуємо боротьбу балтицьких народів за визволення і відновлення суверенних, незалежних балтицьких держав. У майбутній національно-визвольній війні може виникнути й така ситуація, що й на території балтицьких народів зорганізуються українські збройні революційні сили; вони повинні включитися в боротьбу балтицьких народів так само, як під час страйків і повстань у концтаборах балтицькі в'язні включилися були в боротьбу наших в'язнів. Відновлення балтицьких держав було, є і буде одним із важливих завдань української національної революції, яка прагне розвалити Московську імперію. Вилучення з цієї імперії прибалтицьких територій, буде важким ударом по ній.

Між державами, що їх окреслюють як московських сателітів, найбільше значення для української національної революції та здійснення її мети має Польща. На жаль, історичний досвід учить нас, що Польща завжди була протиукраїнською силою, навіть тоді, коли (напр., під час минулої війни) мала тих самих ворогів, що й український народ (гітлерівських та советських »визволителів«). Причиною цього було історичне зазіхання Польщі на українські землі; українці, у протилежність до поляків, ніколи не зазіхали на польські землі.

Таким чином упродовж століть уклались ненормальні відносини між двома сусідніми народами — українцями і поляками, не зважаючи на факт, що вони етнічно один одному дуже близькі. Легенда про трьох братів Леха, Чеха і Руса якоюсь мірою підтверджується етнічною спорідненістю слов'янських народів — чехів, словаків, поляків і українців, які в цій слов'янській сім'ї ближчі одні одним, ніж інші слов'янські народи.

Польський імперіялізм, отой »дранг нах Остен« польського народу, є радше витвором римо-католицької польської верхівки, він, мабуть, має своє джерело у факті, що ця верхівка прийняла католицизм від німців. Перед тим на польських і українських землях існувало вже методівське, слов'янське християнство. Але воно впало жертвою німецького католицизму не тільки на землях Моравії, а також і в Польщі. Слов'янське християнство було зникло з польських земель, залишаючи свої сліди в різних пам'ятках, аж до Кракова.

Як кожний інший імперіялізм, так і польський імперіялізм, шкодив не тільки сусіднім народам, а й самим полякам. Він став, напр., причиною, що замість коммонвелту Польщі, Литви і України-Руси, заіснувала Ягейльонська імперія, замість спільної оборони від німецького тиску на Схід, як ось під Грунвальдом, прийшли позірні для Поль-

ської імперії Пилявці, а замість Гадяча — Андрусів. На невдачах і помилках Варшави зростала в силу імперська Москва, яка й стала «погребником» Польщі в XVIII-му та XX-му століттях. Побожні прагнення польських імперіялістів ділити разом з Московією українські землі, виявилися ілюзією.

Мудрий поляк по шкоді, каже польська приказка, на жаль, історичний досвід каже, що ще жодна «шкода» не навчила поляків розуму. Тепер поляки потішають себе тим, що все ж таки вони в кращому становищі, ніж українці, і це «краще становище» дає їм можливість далі розвивати шалену пропаганду не за звільнення Варшави і Кракова, а за поновне загарбання Львова і Вільни, а також за побудову такої польської імперії, що на заході сягала б до р. Одери, а на сході — до Дніпра. Така імперіялістична манія майже всеціло опанувала польських екзильних політиків, а деякою мірою живе ще і в сучасній «людовій» Польщі. Мабуть саме тому в Польщі шириться пропаганда ненависти до всього українського, наслідком чого дуже терпить українська меншість у Польщі.

З другого боку, серед українців також зазримчується дві крайні оцінки: перебільшена оцінка польських імперіялістичних спроможностей або недооцінювання значення Польщі для української національної революції та здійснення її мети. Українці мусять пам'ятати слова Тараса Шевченка про те, що «Польща впала і нас задавила». З цього виникає, що Польща з погляду інтересів української національної революції не повинна «впасти», а з погляду своїх власних інтересів не повинна нас «давити».

З польсько-українського союзу можуть бути далекосяжні користі для обидвох народів, але ми в жодному випадку не розуміємо цього союзу, як його карикатуру з 1920 року. Маємо на увазі союз «рівних із рівними», і для народів, що якоюсь мірою втиснені між два імперіялістичні бльоки, такий союз конечний, бо інакше вони впадуть жертвою натиску з обидвох боків.

В українському національному інтересі, в інтересі української національно-визвольної революції є оборона лінії р. Одери та цілого комплексу «зем одзисканих». Самостійна, суверенна Польща повинна бути заінтересована існуванням Української самостійної, суверенної держави, тому польські збройні сили повинні брати участь в оборонному протимосковському фронті. Для Польщі нема спільності інтересів з Московією, але ця спільність інтересів є у союзі з Києвом.

Національні упередження, що існують між обидвома народами — польським і українським — треба викинути на смітник, як непотрібні й шкідливі елементи в міжнародних взаєминах. Якщо ще десь існує такий українець, що думає, напр., з німецькою допомогою, на конику німецького реваншизму, «розбити» Польщу і «визволити» Україну, то його треба відставити до музею воскових фігур. Він у найкращому випадку дійшов би, може, до Вроцлава, але шлях до Львова для нього був би замкнений, — там далі сиділи б поляки або

москалі. До цього самого музею воскових фігур слід відіслати всіх нащадків Лешка Борковського і Романа Дмовського, яким здається, що в час московського безсилля вони зможуть «відібрати» Львів і Київ та відновити Польщу в кордонах із 1772 року.

В українсько-польських стосунках замало пропагується перспективність можливого польсько-українського союзу та ті великі користи в майбутньому з такого союзу для обидвох народів. Нижче подамо наш погляд на минуле і вкажемо, які користи могли бути з польсько-українського союзу, якби в недавній історії розвиток взаємин між українцями і поляками був пішов іншим шляхом. Таким чином у наші роздумування впроваджуємо елемент спекуляції, але це не означає, що така спекуляція не має педагогічних вартостей.

В 1918 році постала суверенна Польська держава. Правда, квазі-суверенна Польська держава вже існувала, ще з 1916 року, на території колишнього Польського королівства, поскільки відновлення Польської держави на цій території вже було проголошене Німеччиною і Австро-Угорщиною.

Перед відновленою Польською державою у 1918 році був вибір одної з двох можливостей: б) будувати Польську державу на польській етнічній території, б) піти імперіялістичним шляхом, який — нібито — провадив до відновлення Польської імперії («моцарства») коштом загарбання сусідніх, непольських земель.

Польща вибрала цей другий шлях. Уже в листопаді 1918 року розпочалася польсько-українська війна за Львів і західньоукраїнські землі. Маленька подробиця: 5-го листопада 1918 року австрійська окупаційна влада у Володимирі Волинському передала місто і повіт полякам, а в цьому ж волинському повіті не було навіть 10% польського населення.

Коли в Львові терези перемоги почали схилитися на український бік, поляки негайно запропонували українцям перемир'я. Але ця пропозиція виявилась нещирою, лицемірною, з прихованою метою: виграти на часі, припинити бої до тої хвилини, коли до Львова полякам наспіє військова допомога, організована в Кракові. Переговорами з українцями поляки досягнули своєї мети: за той час їм прийшла військова допомога і вони здобули Львів.

Але, уявімо собі хоч на хвилину, що листопадові переговори у Львові між поляками і українцями закінчилися справді якоюсь стабільнішою справедливою розв'язкою. Уявімо собі, що у світ пішла вістка про складення тривалого польсько-українського договору. Адже історія учить, що найтриваліші мирові договори складаються тоді, коли обидві сторони розуміють користі з такого договору. Про те, що польсько-український договір у листопаді 1918 року мав би величезне значення для Польщі й України, сьогодні вже не може бути сумнівів. Власне завданням кожної великої політики є збагнути ті наслідки в майбутньому, що їх дають політичні дії в сучасному. Непередбачування цих наслідків є ознакою поганої політики, яка дуже часто веде до політичних катастроф.

Польські партнери листопадових переговорів з українцями, польські державні політичні чинники, що унапрямували цю політику, не передбачили тоді одного головного факту, а саме: своєю агресивною війною проти України вони унеможливлювали консолідацію і закріплення Української держави, а тим самим діяли на користь реставрації Московської імперії, історичного ворога Польщі, перед яким вона була безсилою. Керівники Польської держави не розуміли, що в їх власному національному інтересі є якраз існування Української держави, настільки сильної, щоб вона унеможливила відродження Московської імперії. Отже, в польському національному інтересі було — не нищити українську державність, а підтримувати її всіма засобами.

У відповідь на цю пригадку поляки, звичайно, кажуть: «Ми й робили це, але — на жаль — не знайшли в Україні сил, здатних до будівництва Української держави».

Було б найкраще, якби на 1920 рік (польсько-український «союз») спустити заслону. Адже поляки не виконали навіть постанов воєнної конвенції, складеної з українцями в т. зв. Варшавському пакті. Навіть зброю, що її поляки забрали від галицьких бригад в квітні 1920 року (а ті ж бригади були перейшли на бік свого меншого історичного ворога, щоб разом із ним вести боротьбу проти більшого ворога!), вони не повернули «союзній» українській армії. Старшин і вояків галицьких бригад запрягли до таборів полонених, точно так само, як під час другої світової війни зробив Гітлер з вояками і старшинами червоної армії, що добровільно перейшли до німців, щоб разом з ними боротися проти Москви. Таким чином Варшавський пакт 1920 року став для Польщі тільки відскокненою для воєнної авантюри на Сході, яка мала привернути Польщі кордони з 1772 року. Коли ж це виявилось неможливим, Ризьким пактом перекреслено Варшавський пакт, а союзна українську армію, що причинилася до польської перемоги, інтерновано. Отже, краще на 1920 рік спустити заслону.

Коли ж говоримо про польську допомогу в будівництві Української держави, то маємо на увазі початки другої оборонної війни України проти московської агресії. Тоді саме перемир'я з Україною, дипломатична і збройна допомога українській армії, допомога медикаментами і вирядом були б мали значно більше значення й були б набагато кориснішими, ніж пізніше втручання в українські справи. Український потенціал, що впродовж майже дев'яток місяців був зв'язаний польською агресією, міг бути повністю використаний для знищення московської агресії і консолідації української державности.

Керівники відновленої Польської держави не зрозуміли того, що силу і велич держави не визначає тільки величина її території та кількість населення, штучно розширені «спільні» політичні кордони з своїми партнерами (Румунія, Угорщина), а якість самого населення, якість проводу, що є еманациєю цього населення, його економічний і культурний розвиток та вклад у культурну скарбницю людства. Керівники відродженої Польщі були захоплені манією розширення

своїх територіальних кордонів, гоном неприхованого загарбництва чужих земель, і їм здавалося, що вони будують «моцарство», а насправді вони творили підстави для нових «розподілів» Польщі, для упадку її державної суверенності.

І дійсно, упадок відновленої Польщі прийшов за 20 років після заснування нового «моцарства», як наслідок порозуміння між німецьким і московським імперіялізмами, чому, власне, могло перешкодити існування Української держави. Заохочена Москвою, Німеччина вдарила по Польщі і з «моцарства» не залишилося не тільки «мундиру, а й гудзиків». З другої світової війни Польща остаточно вийшла московським сателітом, власне тому, що дивним розвитком обставин німці в 1941 році напали на своїх московських союзників і своєю цілком недотепною, шкідливою політикою на Сході самі перекреслили всі свої шанси на можливу перемогу.

Вже в 1939 році Москва виставила Польщі «рахунок» за загарбані українські, білоруські та литовські землі. Ці землі Москва забрала від Польщі, поділившись Польщею з гітлерівцями. І хоч потім Гітлер війну програв, проте польські спроби переговорювати зі Сталіном в справі цих земель закінчилися нічим. Коли Міколайчик заявив Сталінові, що він не знав, що приїхав до Москви ділити зі Сталіном «польські» землі, Сталін відповів із сарказмом: «Я знаю, що ви були певні, що прибули сюди ділити зі мною українські та білоруські землі». Остаточо ялтинським договором ці «польські» землі закріплено за Москвою, яка перед цілим світом «захищала» інтереси українців і білорусів. «Що сказали б мої українці, — говорив Сталін Черчілеві, — якби довідалися, що я віддав їхній Львів Польщі?»

Цей стан триває й досі. Соборна Україна перебуває в московсько-советській неволі, а етнічна Польща стала московським сателітом. Хоч поляки потішають себе тим, що — мовляв — все ж таки становище польського народу краще ніж українського народу, проте це тільки статичне твердження, а не оцінка явища в русі. Якщо московсько-большевицька імперія втримається і зросте в силу, то й польському й українському народам грозить смертельна небезпека. Різниця тут, може, тільки така, що Україна — як слушно висловився польський публіцист Ришард Брага — це «індик, що його вже засмажили на вогні, а Польща — це індик, якого тільки що зарізали».

Українсько-польський мировий договір міг запобігти кровопролитній війні в 1939–1945 роках, у якій український і польський народи зазнали великих людських і матеріальних втрат. Отже, ці втрати були наслідком політики керівників відновленої Польської держави в 1918 році. Українці несуть відповідальність за те, що відкинули пропозиції місії ген. Бертельмі, єдині пропозиції, що їх будь-коли висувала українцям переможна Антанта. В нашому розумінні кожна мирового розв'язка в той час була краща, ніж «розв'язка залізом і кров'ю», бо в тодішніх умовах боротьби на два фронти така розв'язка мусіла привести до поразки.

Керівники Польської відновленої держави в цю історичну хвилину відродження Польщі, після понад 120-тирічного її небуття, не зрозуміли, що існують інші, правдиві перспективи для величі Польщі, якби вона була вибрала шлях власної національної консолідації, мирного співжиття з сусідніми народами, допомагаючи їм побудувати свої незалежні держави, згідно з проголошеним раніше гаслом «За нашу і вашу вольність». Вони не зрозуміли факту, що така етнічна Польща, маючи, приблизно, 25 мільйонів населення, була б у центрі великого простору між Балтицьким і Чорним морями (а, може, й Адріатичським), поділеному на національні держави, що постали б із допомогою дипломатичною (може, й збройною) відродженої Польщі. Престиж Польщі на цьому просторі був би дуже високий, а її центральне положення уможливило б розвиток польської промисловости, культури, міжнародних зв'язків і т. п., що дало б Польщі політичні, економічні й культурні вигоди.

На жаль, польські будівничі відродженої Польщі не взяли до уваги перспектив такого розвитку Польщі в усіх аспектах — політичному, національному, соціальному, економічному й культурному, тому й прогайнували всі можливості, які забезпечували Польщі світле майбутнє. Замість справді міцної національної Польщі, вони побудували короткотривале «моцарство», що політично й економічно з самого початку було повним банкрутом. Навіть тепер розвиток польської політичної думки не змінився. У теперішній сателітній «людовій» Польщі вважають, що Польща, опинившись між тиском двох імперіялізмів — німецького і московського — вибрала менше зло: імперіялізм московський, який — якоюсь мірою — захищає її від німецького тиску і гарантує їй непорушність західних кордонів. Політична думка т. зв. вільних поляків також не бачить для Польщі місця в рамках природного блоку національних держав Центральної і Східньої Європи. Серед польських емігрантських політиків і далі не бракує таких, які пропагують нові імперіялістичні походи на українські й білоруські землі, а навіть і таких, що пропагують відновлення Польщі в кордонах з 1772 року. Такі польські політики підготовляють ревіндікацію між «вільними поляками», як і між поляками на польських землях, навіть сантиментальними пісеньками про «Львуф» і «Вільно», як це особливо «зворушливо» звучить у колишньої українки пані Андерсової. Але ці пісеньки не тільки не зможуть змінити реалітетів, що їх створила Москва на польських, українських і литовських землях, а й не дають найменшої запоруки, що Польща в довоєнних кордонах, чи навіть у кордонах з 1772 року, буде «моцарством». Якби ми училися історії, то мусіли б ствердити, що ні в 1772 році, ні теж у 1939 році, незважаючи на свої кордони, Польща «моцарством» не була.

Серед польського народу ще далі животіє імперіялістична ідея, і як довго вона животітиме, так довго український нарід не може вважати польський нарід за свого повноцінного союзника в боротьбі з Москвою. На еміграції, як поляки так і українці дуже мало зробили

заходів, щоб створити підстави для співпраці в майбутньому, щоб направити взаємини між обидвома народами та усунути національні упередження, а в самій Польщі з того погляду зроблено ще менше. Там, навпаки, з тихого благословення Москви між поляками шириться ненависть до українського народу, що дуже відчуває українська національна меншість у сучасній Польщі. Розповіді про те, як під час війни українці «різали» поляків курсують у різному вигляді і штовхають поляків до протиукраїнських виступів. У серйозній ситуації вони можуть штовхнути населення Польщі до війни проти України, тому таким настроям треба всіма можливими способами протидіяти.

Поданим тут прикладом ми повністю вичерпали польську проблему. До цієї проблеми, не тільки польської, а й інших сателітних народів, належить ще питання ревіндикації земель, що її обстоює політична думка різних народів, у тому й українська. На нашу думку, ревіндикація цілком нереальна, бо вона може статися тільки в умовах цілковитого безсилля заінтересованих народів, а такого стану в майбутньому не передбачаємо. Вимоги Польщі «повернути» їй західньоукраїнські землі, вимоги Румунії «повернути» їй Буковину, вимоги Чехо-Словаччини чи Угорщини «повернути» їм Карпатську Україну, — були б не тільки даремні, а й особливо шкідливі для всіх заінтересованих народів, бо в остаточному результаті пішли б на користь Москві.

На нашу думку, спірні справи між згаданими народами, які в майбутньому повинні жити дружньо як союзники, треба вирішувати міжнародними договорами, якими будуть визначені майбутні кордони та права національних меншин на засадах взаємності. Треба уникати воєн за ці спірні проблеми, бо кожна двофронтова війна може привести до поразки національно-визвольних воєн проти головного ворога. Так зв. сателітні народи мусять вкінці зрозуміти, що тільки суверенна Українська держава може назавжди забезпечити розвиток їх самостійних держав. Відповідно до цього, сателітні народи, як і народи балтицькі, повинні орієнтуватися на Україну, як на головну протимосковську силу, яка спроможна розвалити Російську імперію національною революцією і визволити не тільки український, а й інші поневолені народи. Головною помилкою угорських революціонерів в 1956 році було те, що вони орієнтувалися на допомогу сторонньої інтервенції, замість орієнтуватися на революційні процеси, що діють в ССРСР. Саме тому їхній революційний виступ був передчасний, ізолюваний і мусів закінчитися поразкою. Поневолені Москвою народи не повинні орієнтуватися на допомогу Заходу і від цього у залежнювати своє визволення. Революційні процеси в народних масах окремих сателітних народів треба синхронізувати з революційними процесами, що відбуваються в ССРСР. Тільки спільною боротьбою всіх поневолених народів можна досягнути остаточну перемогу над Москвою.

(Далі буде)

Іван СВІТ

УКРАЇНСЬКО-ЯПОНСЬКІ ВЗАЄМИНИ

(4)

Тут необхідно подати загальний огляд розвитку подій, зокрема на Приморщині, географічне положення якої сприяло теж різним політично-господарським впливам. Присутність понад стотисячної японської армії також приводила до різного роду конфліктів.

Большевицькі партійні керівники для пожвавлення своєї партизанської діяльності скликали свою крайову конференцію в с. Онучино на Приморщині, на яку приїхали також Цейтлін, Лазо, Губельман та інші. Викликали й деяких командирів партизанських загонів, між ними і згаданого вже Гаврила Шевченка.

Слід підкреслити становище Г. Шевченка, що серед українського населення Зеленого Клину мав певну популярність. Большевицька партія мало рахувалася з дійсними настроями селянства, бо складалася переважно з людей сторонніх, що ігнорували інтереси місцевого населення. Власне Г. Шевченко виступав проти цього немісцевого партійного елементу, зокрема проти комісарів Лазо і Губельмана, за що його обвинувачували в антисемітизмі.

Треба підкреслити ще й те, що т. зв. червоні партизани складалися переважно з найгіршого елементу, що залишився після демобілізації на Далекому Сході; наприклад, відомий комуніст П. П. Постишев, що в той час перебував тут, у своїх спогадах пише²³: «Що собою представляла тоді армія робітників і селян? Красногвардійці, залишки регулярних частин старої армії, росіяни, мадари, китайці, словом — інтернаціонал...» (стор. 18).

На 20-ій сторінці своїх споми^{нів} П. П. Постишев описує пограбування Шмаковського монастиря на Приморщині, що його вчинили червоні партизани. На стор. 17-ій про чеське повстання у Владивостоці (він тоді був у штабі фортеці) пише таке: «...я залишився в будинку командування із 70 мадярами... наші частини відступали до станції». Твердження смішне, просто нісенітниця, бо з будинку штабу до залізничної станції було, може, яких сто метрів — треба було тільки перебігти невелику площу. Частини большевицької армії розбіглися, хто куди встиг, кидаючи зброю. Про події в Хабаровську він каже, що «3-4 вересня 1918 року, коли білі вступали до Хабаровська, червоногвардійці-мадари впали жертвою Калмикова». Знову перебільшення і неправдиві факти, головню тому, що в той час Калмикова в Хабаровську не було.

²³) П. П. Постишев: «Гражданская война на востоке Сибири, 1917-1922 гг.» (Воспоминания), Москва, 1957.

Спогади П. П. Постишева мали б бути авторитетними, бо ж їх видало «Воєнне видавництво міністерства оборони СССР».

З різних джерел бачимо, що Г. Шевченко не хотів брати активної участі в боротьбі з інтервентами, себто з японськими, американськими та іншими чужоземними арміями, зосереджуючи свою діяльність на двох фронтах: не допустити білогвардійців до сіл та усувати появу інших, не своїх червоних частин або т. зв. невтральних. Народа червоних ватажків, про яку ми вже згадували, засудила тактику Г. Шевченка і комісари вимагали від нього, щоб він повністю підпорядкувався їхньому штабові. Але, як здається, з того нічого не вийшло.

Червоні комісари виїхали до міст вести свою пропаганду серед робітників. Але Лаза заарештували японці, бо хтось з-поміж комуністів видав його, і його спалили в льокомотиві. Цейтліна вбили пізніше, в серпні 1921 року, коли він приїхав на нараду до Владивостоку. Про його таємне перебування у Владивостоці довідалася військова розвідка капелівської армії і трійка старшин цієї армії вбила його.

Тим часом на весні 1920 року до Владивостоку прийшли страшні вістки про масакру населення в Миколаївську на Амурі, що її вчинили червоний комісар Трапідін і його начальник штабу Ніна Лебедева. Тисячі мешканців Миколаївська вбито, місто збомбардовано й спалено. Між тими, що загинули були майже всі мешканці-японці, яких — чоловіків, жінок і дітей — було в Миколаївську понад тисячу.

Ми мали багато інформацій про цю масакру від кооператора-українця Гурського, нашого доброго знайомого, якого банда Трапідина, відступаючи, була забрала з собою до м. Бодайбо, що в тайзі, на північ від ріки Амуру. Большевицькі автори пишуть про Трапідина, як про анархіста, але це спроба відсунути від себе відповідальність за ті події.

Японський уряд, дізнавшись про цю масакру, вислав до Миколаївська свої окупаційні війська і свою флоту до гирла Амуру. Японці окупували тоді залишки міста і весь північний о. Сахалін та тримали їх аж до 1926 року, себто впродовж повних чотирьох років після евакуації їхніх військ з Амурщини і Приморщини.

Трапідін, Лебедева та кілька інших ватажків були потім втягнені в партійні суперечки в Бодайбо. Під час товариської п'ятйки їх заарештували і на другий день «виїздна сесія революційного суду» засудила до розстрілу. Таким способом большевики добились у японців згоди на мирові переговори, бо вони не мали жодної сили втриматися на Амурщині.

В той час на Амурщині розвивалися події — в кількох селах партизани обстріляли японські стежі. Японці відповіли репресіями. Виявилося, що напад на японців мав за мету викликати реакцію японців, а японські репресії повинні були змінити настрої селянства на користь червоним. Таким чином японські репресії допомогли червоним партизанам поживавити й поширити свою діяльність, але одночасно недостача

зброї, одягу, погана дисципліна в 1921 році примусили головне командування червоної гвардії усунути кількох комісарів, розформувати ряд відділів, в яких були поширені антисемітські настрої, та забрати з Амурщини кількох своїх відповідальних партійців, яких амурські партизани не хотіли мати в себе²⁴.

С. Григорцевич у своїй праці про інтервенцію намагається показати велику активність та вміння большевиків вести боротьбу проти чужинців, він також висуває твердження, що большевицьких партизанів нібито підтримувало місцеве населення. Але в пізніших большевицьких виданнях, зокрема після ліквідації культу Сталіна, цього вже не бачимо. У видавництві Военного міністерства СССР появилася велика праця двох авторів, організаторів большевицького руху на Далекому Сході, а в «Историческому Вестнику» (1964 р.) надруковано розтрошуючу рецензію на цю книгу.

Справа організації армії Далеко-Східної Республіки також заслуговує на окрему увагу, бо в організації цієї армії брали участь значні кадри місцевого населення, яке в більшості було вороже наставлене до комунізму. Проте комуністи з самого початку, себто з 1920 року, намагалися зробити цю армію своєю і тільки сильний спротив Селянського Блоку (так називалася велика селянська група на Установчих зборах Далеко-Східної Республіки) гальмував здійснювання большевицьких плянів.

Щоб зрозуміти складні умовини життя на Далекому Сході, треба взяти до уваги і соціальні проблеми місцевого населення, які були зовсім іншими, ніж у центральній Росії, але були дуже подібні до життєвих проблем на Сибірі. Англієць Г. Нортон у своїй праці²⁵ (розділ XVI), обговорюючи умовини життя на Далекому Сході, підкреслює, що серед населення був дуже поширений сепаратизм. Ось цікавий уступ з його книжки:

«Єдиним ефектом війни на протязі років було те, що виявилася відсутність одности населення російського Далекого Сходу. З загальної кількості населення, біля 2-ох мільйонів, безперечно більшість була московська (в оригіналі російська, — І. С.), але були також різні групи з більшим або меншим нахилом до сепаратизму. Приблизно, одна четвертина населення — українці, нарід гордий зі своєї батьківщини; вони зберегли свої звичаї і одяг навіть у Сибірі. Особливо численні (українці) на Амурщині та Приморщині, де вони становлять від 65 до 70 відсотків усього населення».

Про спробу нав'язати контакти між японськими військовиками і українцями, полоненими колишньої австрійської армії, був надрукований цікавий спогад у львівському часописі «Неділя» (ч. 13, 29-го березня 1936), п. з. «Остері. Спомин із побуту старшини на Далекому

²⁴) С. Григорцевич: «Американская и японская интервенция на Советском Дальнем Востоке и ее разгром» (1918-1922 г.г.), Москва, 1957.

²⁵) Norton, H. K.: "The Far Eastern Republic", London, 1925.

Сході». Автор цього спогаду Св. Біляк був учасником тих подій. Він описує свою першу зустріч з українцями Зеленої України досить подібно до описів В. Несторовича в його романі-хроніці «Серця й буревії». Автор каже, що в таборі біля Микольська-Уссурійського було 7-ох старшин і майже 80 вояків українців, що шукали контакту з місцевими українцями. Перша така зустріч відбулася у помешканні Андрія Журавля.

Але в спогадах С. Біляка є кілька абсолютно неправдивих тверджень, що виникли мабуть тому, що автор не був ознайомлений з дійсністю в цій країні. Так, напр., він каже, що японські вояки робили обшуки в полонених і забирали гроші, годинники та інше. Про це ми ніколи не чули на Далекому Сході, бо японські вояки в той час були дисциплінованими й таких грабунків не чинили.

Автор спомину каже, що японці пропонували полоненим на спілку з місцевими членами громади перебрати владу в місті та що Японія, нібито, була готова передати весь Зелений Клин українцям... Поруч з такими нотатками в спогаді є повно фантазій автора, зокрема коли йде мова про уряди, напр., Приморський Земський Уряд, на чолі якого був ес-ер Медведів, людина лагідна, зовсім не «кровожадна», як характеризує його Біляк. Цей уряд був найкращим за п'ять років революції на Приморщині.

Правдою є тільки те, що під захистом цього демократичного уряду існували комуністичні організації; їх преса і вони ж самі мали змогу впливати на військові справи, бо мали своїх людей у військових штабах. На чолі війська був полковник Краковецький, ес-ер, що в 1920-их роках перейшов на бік червоних і навіть дістав призначення на пост советського консула в Мукдені. Це був перший советський консул у Мукдені, саме в час, коли большевики робили там спроби розіграти китайців і спаралізувати діяльність численної московської еміграції.

Уряд Медведева постав 20 січня 1920 року після того, як на Приморщині збанкрутували залишки уряду адмірала Колчака, збанкрутував і командуєний військами ген. Розанов, а різні бюро колишнього Омського уряду перестали існувати. Згадана влада розлетілась дуже швидко під тиском населення, партизан і повстання у Владивостоці. Японці не брали в цих подіях жодної участі, були тільки спостерігачами.

Коли ж японці побачили, що комуністи намагаються перебрати контроль над військом у Владивостоцькій фортеці і над фльотою, вони почали готуватися до контрзаходів. У березні 1920 року авторові цих рядків, як журналістові, довелося брати участь у певного роду інспекції у різних фортецях і околицях міста. На чолі нашої групи був начальник військової розвідки полк. З.; з ним було двох інших старшин і одна цивільна людина — представник преси.

Ця інспекція дала багато матеріалів про японську підготовку і наші журналістичні враження були надруковані в щоденнику «Далекая

Окрайна». На другий день редакції щоденника доручено японський протест від штабу японських військ, за підписом полк. Окаса (?). Цей протест ми мусіли надрукувати і на цьому справа закінчилася. Все це відбувалося наприкінці березня 1920 року; напруження тривало далі й обидві сторони готувалися до дальших подій.

Тим часом більшовики оголосили скликання свого Дальревкому і т. зв. з'їзд своїх представників з різних місцевостей, маючи, очевидно, намір показати свою силу і примусити Земський уряд підпорядкуватися їм. З'їзд більшовиків був призначений на день 3-го квітня 1920 року, а тим часом комуніст Лазо, що мав виїмкове становище в штабі військ, робив усі заходи, щоб посилити більшовизацію вояцької маси і перебрати контроль над містом. Тодішня місцева преса була досить різнобідна, виходили від крайньо правих до комуністичних часописів, які друкували часто фальшиві відомості, щоб таким способом вносити в життя країни ще більше замішання.

Два великі щоденники у Владивостоці були безпартійними. Один із них, ліберальний часопис «Далекая Окрайна», був під значним впливом с-д (меншевиків); редактором цього часопису був М. Новицький, один з активних українських діячів 1917 року, який пізніше квідійшов, бо не погоджувався із загальним напрямком української діяльності, себто з прямуванням до повної незалежності своєї батьківщини і піднесення українського руху на Далекому Сході, де 75 відсотків населення були українці (на Приморщині). Тут треба сказати, що власником щоденника «Далекая Окрайна» був українець Д. П. Пантелєв, також працівники друкарні й урядовці адміністрації всі були українцями.

Другий щоденник «Голос Родіни», заступав ліберально-консервативний напрямок; редактором цього часопису був відомий економіст Куртєєв. Редакція цього часопису видала в 1921 році документальну книжку п. з. «Дії японських окупаційних військ на Далекому Сході» і розвідку про окупацію японців острова Сахаліну (північної його частини, що перед тим належала до Росії).

З'їзд більшовиків відбувся 3-го квітня 1920 року в Народному домі в Владивостоці; він мав велике значення для політичного життя, зокрема Приморщини, бо виявив наміри і заходи більшовиків перебрати владу в свої руки, хоч населення було проти них. Більшовики скористали з демократичних умовин, що існували під час влади Земського уряду, і їх з'їзд відбувся цілком легально.

В президії більшовицького з'їзду були чільні комуністичні провідники, включно з головою Дальревкому М. Краснощоким (під час еміграції в Америці він уживав псевда «Тобельсон» і був близьким співробітником Троцького, що жив тоді в Нью-Йорку). На з'їзді прочитано багато доповідей і схвалено постанови; в одній із цих постанов вони домагалися негайної евакуації всіх чужинецьких військ із «русского Дальнего Востока». Фактично тут була мова про японські війська, бо американські війська вже були виїхали і залишилися

тільки малі групи для охорони консулятів, які перебували на кількох військових кораблях у Владивостоцькому порті.

В інших постановах більшовики домагалися від Земського уряду запровадження ряду законів та «здійснення бажань робітників і селянства». Очевидно, в основі всіх цих домагань був план повільного захоплення всієї адміністрації червоними, хоч вони, мабуть, добре знали, що селянство їм чуже, а в багатьох випадках навіть вороже.

Авторові цих рядків довелося бути на цьому з'їзді в ролі репортера «Далекої Окрайни» разом з іншими журналістами. Тієї ж ночі з 3-го на 4-го квітня я написав звіт про звіт, що було складене на трьох лінійках і перевірене, але редактор дав розпорядження здержатися з друком, щоб мати можливість написати відповідні коментарі. Мій звіт мав понад 2 000 рядків; згідно з тодішньою практикою, часопис давав повні звіти про ті події, які сталися до год. 2-3-ої вночі. Часопис виходив рано о 7-ій годині.

Можливо, що редактор затримав мого звіт про звіт й тому, що політичне становище було напружене і він хотів бачити, яка буде реакція на другий день.

На другий день у редакції відбулися наради і на одну з них викликано автора згаданого звіту. Редакція вирішила надрукувати також свій коментар із гострою критикою постанов з'їзду більшовиків, вважаючи їх за спробу викликати анархію в житті Приморщини, яка вже мала свій Земський уряд, що мав стати загальним урядом цілого Далекого Сходу. В той час було дуже важко передбачити, які труднощі цей уряд ще мусить перебороти.

На нарадах був присутнім і визначний діяч с-д, меншовик Г. Семешко, що в 1915-1916 роках перебував у США (в Нью-Йорку) й писав статті на різні теми у «Свободі», а потім у «Народній Волі». Восени 1917 року він вернувся до Владивостоку разом з О. Досвітним.

Я одержав доручення дістати інтерв'ю від членів Земського уряду і, якщо вдасться, від деяких чужинців. Але ця місія мені не вдалася, бо з огляду на серйозність політичного становища багато осіб відмовилося від розмов. Спроба побачити когось із японських старшин, які звичайно давали інформації, також не повелася, я одержував відповідь, що їх «нема»...

Між населенням вже ходили різні чутки про більшовицький з'їзд і люди були затривожені замірами більшовиків. В приміщенні Українського секретаріату зібралось чимало українців, але не почувши нічого цікавого, розійшлися з різними турботними думками. Всі знали тільки те, що більшовики ставляться до нас, українців, негативно.

Деякі цікаві інформації вдалося дістати від чехів, що мали тоді свою центральну на вул. Петра Великого; там приміщувалась чеська т. зв. ліквідаційна комісія, бо майже всі чеські легіони вже були виїхали в Європу. Чеський капітан Ріхтер був у досить добрих відносинах з пресою і охоче інформував журналістів, подаючи досить важливі відомості. Головною тезою тепер було те, що японці обов'язково мусять

зареагувати на большевицькі заходи, щоб перешкодити їм здійснити їх пляни.

День 4-го квітня пройшов спокійно, в редакції, а також у колах Земського уряду, були вістки, що большевик Лазо в штабі військ поспішно готується до виступу, щоб перебрати владу, згідно з постановами Дальревкому... Але десь о год. 11-ій уночі почулися в місті вибухи стрілен гармат панцерника Мікаса. Це японці почали обстріл військових касарень у т. зв. Гнилому куті (так звалась частина міста на вершку затоки Золотий Ріг).

По місту мчали японські вантажні автомашини, було чути кулеметну й рушничну стрілянину. Але за кілька годин все затихло, війська уряду були обеззброєні й усі стратегічні пункти забрали японці, в тому й штаби фортеці та фльоти, а також штаб військ округи, на чолі яких був ген. Краковецький.

Рівночасно такі самі японські операції були проведені на всій території Далекого Сходу, зокрема на Приморщині. Всі спроби спротиву місцевих військ були легко зліквідовані. Японці взяли під свій контроль всі склади зброї і вибухових матеріалів, яких зокрема в Владивостоці було багато. Найтруднішою й найнебезпечнішою для японців операцією було зайняття т. зв. «мінного городка» недалеко міста, де переховувалися міни, торпеди Увайтгеда, яких вживали для операцій фльоти, а було їх там понад 3 тисячі; але японці забрали й цей «мінний городок».

Рано 5-го квітня я пішов провідати свого доброго знайомого капітана фльоти В. В. Веснінського, що був тоді командиром портового охоронного корабля (брандвахти). Десь о год. 9-ій рано, коли я був на кораблі, до каюти прийшов вартовий моряк і повідомив капітана, що до корабля наближаються два японські човни, а на березі появилася чота японських вояків. За кілька хвилин озброєні кулеметами японські човни під'їхали до корабля. Ми вийшли на палубу й чекали... Японський старшина дістався на палубу спущеними східцями, разом з кількома матросами. Він негайно зажадав, щоб залого корабля здала зброю. Капітан Веснінський запропонував йому і свій револьвер та кортик, але він не взяв. Оголосив через перекладача, що залого корабля під арештом.

Вся команда корабля зібралася на палубі, її оточили японці й повели на берег, а звідти до міста. В дорозі ми обмінялися думками з кап. Веснінським і я вирішив спробувати звільнитися з-під арешту, бож я не був ні моряком, ні членом залого корабля. Підійшовши до японця-старшини, ламаюю японською мовою пояснив йому, що я не військовий, а «шимбун-кіша», себто — журналіст. Показав йому свою візитову картку, друковану англійською і японською мовами, в якій було зазначено, що я кореспондент щоденника «Далекої Окрайни» та Українського Пресового Бюра. Показав йому і свій український паспорт, в якому текст був українською і французькою мовами.

Він все це переглянув; не знаю, чи знав він французьку й англійську мови, але подумавши трохи дозволив мені залишити групу. Я по-

дякував йому і попрощався з капітаном Веснінським та іншими старшинами. Щоправда, мусів ще пояснити японському старшині, чому я був на кораблі. З великими труднощами ламаною японською мовою пояснив йому, що капітан Веснінський мій добрий приятель, його родина турбувалася про його долю і я прийшов його відвідати. Не знаю, чи японець зрозумів мене повністю, але все ж таки відпустив.

На цьому моя справа закінчилася. Всі затримані старшини за кілька днів були звільнені. Японці у своїх переговорах із Земським урядом уточнили, скільки та які військові частини мають бути озброєні.

Більшість активних червоних діячів та їх приятелів втекла з міста або поховалась.

Вернувшись до редакції, я застав тільки секретаря В. Київського. Редактор М. Новицький перелякався подій і сховався. В. Київський сказав мені, що випуск часопису здержується на 2-3 дні, поки виясняться всі справи. Мені доручив, покищо, дістати інформації від японців та установ міста.

В японській військовій місії зібралися майже всі постійні кореспонденти місцевих часописів, за винятком большевицького щоденника. Нам сказали, що було б дуже добре, якби всі часописи вийшли нормально і таким чином заспокоїли б населення. «Бо дійсно немає чого турбуватися. Вся небезпека була в тому, що большевики готували повстання, а японське командування, яке відповідає за порядок, не може дозволити цього одній малій партії...»

В дальших поясненнях про випуск часописів японський старшина сказав, що часописи можуть друкувати все, так як досі, за винятком опису подій, що сталися. Відповідні офіційні інформації про ці події дістануть через японську пресову агенцію.

В японських офіційних інформаціях було сказано, що японська інтервенція і роззброєння урядових військ на всій території Далекого Сходу зумовлені тим, що комуністична партія хотіла захопити владу і роззброїти японські війська. «Очевидно, — писалося в цьому повідомленні — ми, японське командування, не могли безчинно чекати такої провокації».

Комісар Лазо та інші були заарештовані у штабі фортеці, де вони готували повстання. Лазо не мав доступу до штабу округи, на чолі якого був полк. Краковецький. Цей штаб був дуже лояльний до Земського уряду і його голови Медведева, ес-ера. Земський уряд складався з ес-ерів та меншовиків, комуністів у ньому, здається, зовсім не було.

Загальною населення цілого краю прийняло згадані події зовсім спокійно; щоправда, було ними заскочене, але рівночасно раділо, що червоним не вдалося здійснити своїх плянів.

Большевиків, яким не вдалося втекти, японці заарештували. На допитах більшість із них не признавалась до комунізму. Комісара Лазо японці потім передали козакам отамана Калмикова, який наказав спалити його в льокомотиві.

Треба згадати й те, що невелика частина українських вояків, які брали участь у повстанні проти ген. Розанова в січні 1920 року, мала багато труднощів із штабом у Владивостоці. Большевики все намагалися обеззброїти їх і включити до звичайних військових частин у фортеці, тому стримували харчове та інше постачання для них.

Ця українська частина збереглася під час уряду адмірала Колчака завдяки тому, що після офіційної її ліквідації в 1919 році більшість вояків подалася до сіл, а старшини і невелика кількість вояків переїхали на Руський острів, де командування англійського генерала Нокса zorganizувало старшинську школу (в 1918 році) для перевишколу сибірської армії та ознайомлення її з модерними воєнними методами, головню зі зброєю, яку постачали для Сибіру союзні держави.

Під час повстання проти ген. Розанова 20 січня 1920 року, ця школа ген. Нокса, як називало її населення, брала в ньому активну участь. Ген. Нокс викликав вояків цієї школи, щоб ліквідувати повстання, але вони, прибувши пароплавом на наказ до міста, прилучилися до повстанців. Тоді українці були зібралися біля будинку Морського штабу і з допомогою Кириченка-Могили, що був активним серед повстанців-моряків, дістали на третьому поверсі цього будинку велику кімнату для свого штабу. На чолі українських вояків був полк. Ф. Стешко. Тоді організовано інформаційний відділ (Українське Пресове Бюро), що складалося з Кравця і І. Світа, яке видавало кожного дня друковані на машинці інформації для місцевої преси і телеграфічних агенцій, що подавали їх для чужинецької преси. Ці відомості з позначенням »УІБ« зустрічались в усій пресі того часу і кілька таких нотаток збереглося донині в нашому архіві.

Руський острів — досить великий, розположений при вході до затоки Золотий Ріг, на березі якої є Владивосток. Острів має довгу і глибоку затоку Новик, у якій була морська база для кораблів Тихоокеанської флотії. На горах були збудовані укріплення для захисту острова, а в глибоких тунелях приміщувалися військові склади всілякого постачання флотії.

Автор цих рядків був у кількох місцях цієї частини Владивостоцької фортеці та морської бази. В листопаді 1920 року навіть брав участь, як »довірений свідок« у нічній подорожі начальника штабу військ генерала Доманевського. Ген. Доманевський (пізніше виїхав в Європу) брав участь в організації нового протибольшевицького повстання. В той час большевики робили нові заходи для поширення своїх впливів серед війська і поліції, а Земський уряд утрачав свої впливи серед населення. Ген. Доманевський хотів добитися в американців піддержки для організованого протибольшевицького повстання. Ми відвідали американську радіостанцію, що тримала зв'язок з Вашингтоном, але позитивної відповіді не одержали. Потім генерал пішов через гори до свого помешкання на острові, а мені довелося самому дістатися гірською стежкою до затоки Ринда, де на мене чекав паровий човен

»Орлик«. Щойно пізніше, десь у 1921 році, я довідався про завдання цієї подорожі. Мене рекомендував ген. Доманевському член Сибірської групи Г. Ч., наш особистий довголітній приятель. Отже, це була вже друга спроба організації сибірського повстання після поразки ген. Гайда.

Можна здогадуватися, що американці в той час не хотіли погіршувати своїх відносин з японським командуванням, що й так були дуже погані, як про це свідчать спогади ген. Гревса²⁶.

Згадана школа ген. Нокса дістала у своє розпорядження майно кол. Академії Генерального Штабу з Петрограду, на чолі якої був ген. Андогський. Академія ця була евакуйована до Владивостоку в 1919 році з Уралу, де вона опинилась під час війни; здається, її перевезли туди десь у 1915 році, коли почався великий німецький наступ на прибалтицьких землях.

У 1922 році знаменита бібліотека цієї Академії опинилась у руках японців, які »купили« її в ген. Андогського. Частина цієї бібліотеки потім була в Дайрені й належала до великої бібліотеки Південно-Манджурської залізниці. В цій бібліотеці було багато воєнних мап Російської імперії. Дісталися японцям і мапи зі штабу Приморської воєнної округи в Хабаровському.

---

²⁶ Ген. Гревс: »Сибірська авантюра«, Нью-Йорк; є московський переклад, виданий у 1932 році (?).

(Далі буде)

Чи Ви вже відновили передплату »В.Ш« на 1967 рік? Пам'ятайте, наш журнал ступив у своє 20-тиріччя! Допомогайте його розбудовувати і розповсюджувати в усіх країнах поселення українців!

ДО ТЕОРІЇ ПРО ПОХОДЖЕННЯ ВАРЯГІВ

С. СТЕП

ВАРЯГИ

Про етнічне походження варягів між істориками віддавна точаться суперечки. Існують дві теорії про походження варягів. Старша — виводить їх від норманів, себто від північних германів. Підставою для цієї теорії є запис нашого літописця, Нестора, що варягів прикликано з-за моря, але ж не сказано, з-за якого моря. Цей запис є єдиною підставою для цієї теорії. Обґрунтували і пропагували її такі знані історики, як А. Шлецер, В. Томзен, С. Соловйов, В. Ключевський, О. Шахматов та й інші, менш відомі.

Новітні дослідники дали підставу відкинути цю стару теорію про норманське походження варягів. Натомість обґрунтовано нову теорію про їх місцеве походження. До цієї групи істориків належать: наш великий історик Михайло Грушевський, історики О. Багалій, Б. Греков, М. Тихомиров, О. Знайко, а також польський історик К. Яджевський, французький — Шарль Боннефон та інші. П. Герман у книзі »Sieben vorbei und acht verweht« пише, що німецькі історики, більшість яких є прихильниками норманської теорії, турбуються тим, що в скандинавських літописах нема жодної згадки ні про русів, ні про варягів, ні про похід на венеців (слов'ян).

Арабські історики VIII-X стол. Марудж ел Алгабоб, Джайджані, Ал Історі, Ібн Русше та й інші пишуть про існування трьох могутніх русько-слов'янських держав ще перед прикликанням варягів: це були Куявія, Славія і Артанія.

Сучасні історики устійнили, що *Куявія*, або *Кийовія*, була державною русько-слов'янською формацією на землях довкола Києва. Очевидно, це держава про яку згадує наш літописець, що існувала ще до прибуття варягів. Держава Кия, Щека, Дира, Хорива, які мали русько-гальльські імена: Кий — кий, Щек або чех — опора, основа, Хорив — ясний, Дир — твердий, упертий, витривалий. У тодішній мові русо-гальлів назва *Київ* означала — *Печерське місто*, Печери. Ще й досі частина Києва має назву Київ Печерський.

Славію науковці відносять до північного Заходу.

Щодо *Артанії—Ортанії—ор-Танії—Орос-Танії* чи *рус-Танії*, як її називали арабські історики і перси, то погляди про її льокалізацію розходилися.

Проф. Грушевський льокалізував її на Приозівщині. У новітню добу, советський археолог М. Міллер остаточно встановив, що ор-Танія була положена над Озівським морем, на Тму-Торокані. Вона постачала грекам пшеницю. Хліб з тієї пшениці називали *артос*, бо походив з ар-Танії.

Руська державність не почалась від літописних варягів, вона ж існувала вже кілька століть до захоплення влади варягами.

Варяги вже були знані більш як 1200 років до їх покликання, але це не був ані нарід, ані плем'я; *варяги — це була професія*. Вони, доки варяжили — були варягами, а як захопили владу до своїх рук — стали князями, боярами і дружинниками.

Про те, що варяги були знані вже перед третім століттям до нашої ери, свідчить той факт, що слова пов'язані з ними, залишилися у мові галльських (латинських) народів дотепер, бо вони (галли) виємігрували десь перед трьома сотками літ до нашої ери геть зі своєї прабатьківщини — Галичини.

А Україна того часу була заселена кельто-галлами, бастрапами, траками, даками, кіммерійцями, у перемішку з праслов'янськими племенами: *неврами, будинами, агатирсами, гетами і костобоками*. Гети—гетини—хотіни, прийшли з Малої Азії. Треба гадати, що це були емігранти геттитів (Hettitos) або хотінів, що мали свою державу у Малій Азії зі столицею *Хатузою*; Хатуза мала своїм гербом *тризуб*.

Вони заснували місто *Хотин* над Дністром. Праслов'ян згадували Геродот, Арфілат, Страбон, — грецькі історики, а історик IV стол. грек Теофілакт Сімока називав їх *слов'янами*.

Готський історик Йордан писав, що греки називали східнослов'янські племена праукраїнців *антами*. Звідси походить ім'я Антон, себто ант — українець.

Щоб ще більш підкреслити духовну і мовну спорідненість галлів з праслов'янами хочу нагадати, що галли і праслов'яни глибоко шанували дохристиянську Матір Божу Ладу (по-латинськи — *Латона*, по-грецьки — *Лета*). Ця богиня краси, любови, згоди і приязні була у великій пошані у галлів і праслов'ян, що видно ще й з сучасних мов.

У португальській мові існує слово: *Ладаїня* (Ladainha); це пристрасна молитва до Божої Матері (litanía), образ якої залишився у народній пам'яті досьогодні. Нарід переніс свою глибоку пошану до Лади на християнську Матір Божу.

Зв'язані з нею також слова: *laudavel, laudemio, ledo, ledice, laudar, laude, olada* (щастя).

У слов'ян спогади, що пов'язані із богинею Ладою, залишилися й досі у мові: *ладний, ладна, ладно, лагодити, ладнати, лад*. У Росії є озеро *Ладога*. По-російськи *ладно* — добре.

З тих же часів збереглися у мовах як галльсько-латинських, так і східнослов'янських спогади про варягів.

Отже варяги не появились на світі щойно в IX стол. нашої ери, вони були знані ще з-перед тисячі років до свого «покликання». І це не був ні нарід, ні плем'я — це була професія.

Що ж це за професія — варяги? І звідки ця назва походить? Варягами у ті часи, себто ще за 300 років до нашої доби, називалися молодці, що гнали сплави-дараби, по тодішньому — *вори*. І досі в мовах чеській та словацькій сплав-дараба зветься *вором* (vor). Отже, варягами називалися авантюрні молодці, що сплавливали ліс із лісистой півночі на безлісний південь.

Сплавляли ліс і по-дорозі торгували з місцевим населенням, а при нагоді — грабували і вбивали людей. Видно, що для праслов'янів це був чужорідний елемент. З іменем варягів пов'язані поняття: *воріг*; по-чеськи *враг* (*vrah*) — убивця, *враждіті* (*vraždití*) — вбивати; по-російськи *враг* — ворог, *вражда* — ворожнеча, *враждебность* — ворожість.

До XIX сторіччя в російській мові «варяжіть» — означало торгувати у розноску (коробейники), а слово «вор» означало — авантюрист. Є історична особа «Тушинський вор», — що був претендентом на московський престол. Козаків також офіційно називали «воровськими людьми» — авантюристами. Сьогодні по-російськи «вор» — означає злодій.

У мовах латинських, що постали з галльської, і досі, по 3 000 роках, зберігаються поняття, пов'язані з варягами: *варежо* (*varejo*) — торгівля уроздріб, *варудо* (*varudo*) — колода, *вара* (*vara*), *варінья* (*varinha*) — ворина, прут.

У португальській мові *варедура* (*varredura*) — велика руїна, розгром, *варежанте* (*varejante*) — дрібний торговець і т. д. Також в мові еспанській, французькій і рето-романській.

Озброєні банди варягів гнали свої «вори» — сплави — дараби — «із варяг у греки».

З північних пралісів гнали Дніпром, Дністром та Прутом-Дунаєм аж до Чорного моря сплави-вори. Крім стовбурів — ворин, що мали добру ціну на багатому, але безлісному півдні, привозили вони з собою ще й вантаж: зерно, шкіру, бурштин-янтар, мед, віск, смолу, дьоготь та інші продукти хліборобського побуту. На свої крами вони мали багато покупців: греків, сарматів, готів і арабів. Назад везли човнами керамічні, скляні вироби, золоті і срібні оздоби, биті металеві гроші, сіль і дорогі тканини. Отже, були це торговці, але для мирного хліборобського населення також і вороги — розбійники.

По варягах залишилися в слов'янських і румунській мовах слова: *торг* і *ринок*.

Варяги появились з моменту розселення русів у східній Європі, а Русь постала з рос-аланів або роксолянів, головного племені серед сарматських племен.

Сармати були мовно споріднені зі *скитами* або *саками*, що прийшли в Європу 2 000 років до нашої ери і розселились по цілій майже Європі і Малій Азії.

Скити були народом індоєвропейської раси з Ірану. Вони принесли до Європи плекання коней і вміння кувати залізо.

Ціла сучасна культура побудована на посіданні заліза; це т. зв. залізна культура, що замінила колишню бронзову культуру. Скити, прийшовши в Європу, вміли кувати і лити бронзу (спіжар — спіж). Бронза — сплав 78-94% міді з 32-6% цини (Станіум). Цієї штуки вони, мабуть, навчилися від персів і мідян із Малої Азії, бо принесли з собою в Європу нову *мідь* (Сиргум) з Мідії і ця назва досі залишилася у слов'янських мовах, вже понад 4 000 років.

Шукаючи за міддю, наткнулись вони у болотяній частині північно-західньої України на поклади болотного залізняка, рудої, до міді подібної, руди — лімоніту.

Лімоніт, або болотяна залізна руда, є гідроксидом заліза аморфної, а іноді радіально-кристалічної структури. Буває і сталактитової. Його іноді називають бурим гематитом. Є він червонявобурої барви і має до 60% заліза.

Гадаючи, що це мідь, вони почали цю руду плавити і виливати залізо. Винахід заліза скитами був епохальним епізодом, що спрямував на нові шляхи життя усього людства; тими винахідниками були наші прабабки. Ціна заліза в ті часи була 40 разів дорожча від ціни срібла і 5 разів дорожча від ціни золота.

Не лише назва русів і варягів заховались у мовах різних народів дотепер. Назва заліза, що майже на 1 000 років старша, також збереглася. В нашій мові оцель (лите залізо), сталь, в румунській *otel* (оцел), в португальській *аço* (áço), в еспанській *азо* (aso), у французькій *acier* (асье), у італійській *l'accien*, а в гунсько-мадярській *отцель*.

Скити, змішані з місцевими доісторичними племенами Європи, перетворювалися у кельто-галльські племена. Грецький історик Геродот у V стол. до нашої ери писав про скитів-русь і про скитів-полян, а грецький науковець *Питеас* із 320 років до нашої ери писав про кельто-скитів, зазначаючи, що у них однакова мова. Навіть Юлій Цезар, коли прийшов над Балтику, порозумівся з населенням кельтською мовою, яку вивчив у Британії.

Кельто-галльські племена перед початком нашої ери посідали майже цілу Європу. Кельти на заході; галли на сході. Колискою галлів була наша Галичина і польська Галіція.

Галльські племена витиснули сарматські племена десь перед 300-500 роками до Р. Хр., але вони залишили по собі багато географічних назв.

Крім Галичини, Галича, є румунський *Galat* (Галац), польський *Каліш*, у Австрії *Hallstadt* (галльське місто — Галич), напроти Істамбулу — *Галата*, у Дарданеллах — *Галліполі*, у Палестині — *Галілея*, де народився Христос. Не раз Христа звали галілеяном. Стара назва Франції — *Галлія*, ще й тепер є Порту-галія. У Португалії і Іспанії є провінції *Galicia*, і т. д.

Більшість наших великих рік мають кельто-галльські назви: Донець, Дон, Дніпро, Дністро, Дунай, Бог, Буг, дві Двини, Сула, Десна.

Назви міст: Київ (Печерське місто), Умань — Гумань, Канів, Полтава, Ромен це саме, що румунське *Roman* і римське *Rom* (Рим), що означає залюднене місце, від *ром* — людина. Літин, Галич, Хуст, Ковель і т. д. Назви гір: Карпати (гори), Бескид (захист).

Скитсько-кельто-галльські племена були опановані і частково витиснені на захід сарматськими племенами. Під їх натиском кельти у 387 році до нашої ери опанували Рим.

Найбільш відомими сарматськими племенами були *язиги* або *рос-аллани*, або *роксолани*, себто біляві алани, або руді алани, що були прабабками русів.

Ці племена, що швидко опанували цілу східню Європу, були панівною верствою над місцевим населенням бувших пелягтів та антів із племен «мальованої кераміки», хліборобів т. зв. Трипільської культури. Вони називалися, або правильніше, греки їх називали — *сарматами*, що на мові рос-аланів означало: «сар» — пан, володар, «мат» — земля, країна, отже були панами землі.

Цікавим є те, що і в мові культурного народу Малої Азії, *геттітів* або *хотінів* (Gettitos), «сар-мат» теж означало *пан країни-володар*. Цікаве й те, що столиця їх звалася *Хатуза* і мала своїм гербом *тризуб* і що вони, після розгрому їх держави, емігрували на Україну й заснували місто *Хотин* над Дністром, що існує досі. Грецькі історики до нашої ери — Страбон, Геродот, Ардіант — називали *гетів*, що жили на Балканах — Румунії-Трансільванії — і, очевидно, були нащадками геттітів — *праслов'янами*.

Рос-алани — руси або роси перебрали племінний знак тризуба і занесли його аж до Скандинавії, де вигравірували на скелі біля Bohuslän. Гравюра походить ще з бронзової доби. Цікаво, що ця гравюра нагадує Тризуб Володимира і наш національний герб.

Розпросторення русів ще не простудійоване добре, але по залишених ними географічних назвах видно, що вони посідали велику територію.

У Росії над рікою Волховом (Волоська, себто кельтська ріка) є місто «*Старая руса*»; над Дунаєм у Болгарії є місто *Рушук* або *Русе* — руське місто. На півночі Європи над Балтицьким морем було плем'я *по-русів* або *прусів*, прабатьків сучасних прусаків. Пруси — північно-слов'янське плем'я. Біля Чигирина є село Пруси. Центром поселення руських племен була сучасна Київщина, де й досі залишилися ріки: *Рось*, *Росава* і *Росавка*, що впадають до Дніпра. Дніпро греки називали *Бористеном*, рікою *по-русів*. До ріки Немає, біля Гродна, впадає річка *Рось*, там же є село *Рось*. На Поділлі, біля Ямполя, допливає до Дністра річка *Росавка*.

Наскільки могутнім народом були племена русів або, на початках, рос-аланів, можна судити з факту, що Олександр Македонський, що покорив Єгипет, Персію, Месопотамію і частину Індії, уважав за доцільне одружитися з княжною рос-аланів, дочкою князя Оксіартеса Бактриана (у 327 році до нашої ери). Щоправда, княжна *Роксана* або *Роксоляна* уважалася за найгарнішу дівчину тодішнього світу.

Перси і турки довший час називали Україну *Роксолянцією* і країною прекрасних дівчат.

Войовничі рос-алани, запанувавши над місцевим хліборобським населенням, швидко перейшли до хліборобства. З їх іменем зв'язане розуміння хліборобської культури, що в ті часи була найголовнішою.

Тому й досі в португальській мові залишилися слова *роса* (гоща) — поле, *росар* (гошар) — приправляти рілля, по-латині хліборобський — *рустїк*, розуміння зв'язане з русами (Кавалерія *рустїкана*).

Головними племенами рос-аланів були: *Русь*, *Біла русь* і *Червена* або *Галицька русь*.

Руси не були слов'янами, про це свідчить літописець, але у слов'янському оточенні вони швидко слов'янізувалися і наприкінці IX стол. їх вже можна уважати за слов'ян.

Теорія норманського походження варягів укоренилася у XVIII-XIX століттях, коли германів, отже і норманів, загально визнали за носіїв культури — культуртрегерами. Але зовсім інакше стояла справа до IX століття, коли формувалася Руська держава.

Знаний французький історик Charles Bonnefon у своїй «Історії Німеччини» («Histoire d'Allemagne») каже, що до XI стол. германці були не що інше, як «колекція озброєних банд».

Ім'я германців кельтського походження і означало «сусідів» або «побратимів». Навіть назва нарід — в германських мовах «Folk» — не є їхнє типове слово, а походить від слова *полк*, що означало військо або озброєну банду. По-слов'янськи — полк.

Характеристичне те, що на переломі нашого літочислення германські племена були *пішаками* і *звіроловами*. Вони не знали ні жита, ні плуга, ні воза, ні коня. Не вміли пекти хліба, не вміли варити пива, не знали вина, не вміли їздити верхи на коні. Тому у їх мові кінь зветься «Gaul» (гал) або «Ross» (рос), себто галл або рус. Стара назва пива «Bieg» пішла від «Pivoг», отже пива.

Боннефон, аналізуючи імена русів-варягів, каже, що їх ніяк не можна назвати германськими-норманськими, бо вони чисто кельтські. Рюрик по-кельтськи — вождь або князь русів. Кельтське слово «рік» або «рікс» означає вождь, герой, і увійшло до латинської мови як «гех» (рекс) — вождь, князь, король. Це саме можна сказати й про інші імена тодішніх варягів.

Між іншим, Олег, Ольга по-кельто-галльськи — назви пов'язані з хліборобством. Глеб (Гліб) від галльського *gleba* — поле, рілля. Ім'я варязького посла Турдуві є чисто гунсько-мадярське. Від гунського короля Аттіли звався Турда. У Трансільванії, де осіли гуни, є мадярське місто Турда.

Кожен нарід залишає по собі матеріяльні та ідейні рештки. По матеріяльних рештках археологія відновляє образ народів з давноминутих часів.

Мова теж захоче у собі слова і розуміння з давноминулого, пам'ятки по народах, що жили на нашій землі. Мова міняється, але окремі слова затримують свою первісну вимову і зміст. Ось хоч би по *скитах*, що були у нас понад 3 000 років тому, живе назва-спогад — скитатися, скиталець. У румун: «скитасіу» (*schitaci*) — бродяга, у англійців (*skittish*) — майже те саме, у чехів «поскітоватісе» (*poskitovati se*) — об'являтися, виникати, знаходитися.

Брутальне германське плем'я *генідів* або *гаспидів*, що на переломі нашої ери тероризувало наших прабатьків, залишило по собі спогад у мові: *гаспид*, *гаспидський* — люта, брутальна людина.

По *аварах*-обрах десь з IV стол. нашої ери маємо: оброк — податок, а також мірка вівса коневі. Оброк має те ж значення у румунській і російській мовах.

По гунах, з тої ж доби, маємо гунявий, гундосий, що говорить неясно, у ніс — гундосить, говорить, як гун. Гуня — рід свитки на Поділлі і в чехів. Хорт і хортиця теж гунського походження.

По мадярах маємо борщ, куліш, лоша і т. д.

По кельто-галлах маємо найбільше слів, про що ми вже згадували: назви річок, міст, гір, навіть галушки є спогадом по них, як і старі назви слов'янських племен.

Літописець перелічує назви слов'янських племен, даючи свої пояснення до них, які не відповідають історичній правді. Полян він виводить, як мешканців поля; деревлян, як мешканців лісу. У дійсності і поляни, і деревляни жили в лісах, про що він пізніше сам згадує.

Сіверян або сіверців садить він на північ від полян, що не відповідає правді, бож він говорить, що сіверяни були над Десною і т. д. Отже, на схід від полян.

Назви старослов'янських племен теж галльсько-кельтські.

Поляни: по-галльськи — воїни, войовники. Навіть і по-старогрецьки полемос — війна. Від того слова походить і полк, полон, і навіть поле у зміслі війни, бою. Вийти у поле — воювати.

Поляни самі себе називали слов'янами, від словіті — говорити (слово-словіє, прозднословіє, лихословіє). Полянми, себто войовниками, називали їх чужинці і сусіди.

Між іншим, поляки кажуть, що їх назва походить від полян, нехтуючи тим, що стара їхня назва — *ляхи*. Ляхами називали їх українці, чехи, словаки, литовці, лотишці, румуни, мадари і турки. Можна, правдоподібно, припускати, що назва поляків постала від *по-ляхів*. Сама ж назва ляхи походить від назви влахи або волохи. Волохами або влахами називали поляки італійців і румунів. Це назва великого кельто-галльського племені, знаменитих скотарів, що розпросторилися по цілій Європі.

Словінці і країнци, що сусідують з Італією, називають італійців і рето-романів — *ляхами*.

Ляхи, це скорочення від влахи. Словінці говорять теж замість *Владимір* — *Ладимір* і замість *Владислав* — *Ладіслав*.

Літописець виводить назву *сіверян* від того, що вони жили на півночі, хоч у дійсності вони жили на схід від полян. Назва їхня теж галльська, означає — *суворі люди*. Це слово увійшло і до латинської мови: северус — суворий, але ніяк не північний.

Так само хибно висвітлює наш літописець і назву *деревлян*, ніби тому, що вони жили у лісах, між деревами. Усі первісні слов'яни жили в лісах. Назва ж *деревляни* не від дерева, а від слова «*древле*» — старе.

Древляни (деревляни) — люди, що говорили старою, древною мовою, ще не зовсім по-слов'янськи. Так само і *кривичі* — або Біла Русь. Вони довго ще говорили «*криво*», не чисто по-слов'янськи словами. Говорили по-староруськи.

Розглядаючись у мовній спадщині із давноминулого, знаходимо сліди по народах і племенах, що в добрім або й у злім співжитті з нашими прабатьками залишили по собі сліди, у нашій мові. І ось, з прастарих

діб, ще з часів перед Р. Хр., ще перед прикликанням варягів і по варягах знаходимо пам'ятки лише по скито-кельто-галлах, а з новіших часів, ближчих до варягів, угорсько-монгольські слова.

Де ж будь-яке слово-спогад по норманах-германцях? Як же це могло б бути, якби варяги були норманами? Для кожного народу є характеристичним народний епос. Наш епос зберігся на півночі Росії, де його занесла еміграція з XIII стол., яка тікала від татарської навали. Наш епос — це «билини», і творилися вони, приблизно, в добу покликання варягів. Коли ж порівняємо його до норманського епосу — побачимо разючу різницю.

Наш епос *комонний*. Олег помер від свого коня, тоді як германсько-норманський епос — *пішій*.

Релігія завжди відігравала визначну роль в житті народів і відбила характеристичні риси кожного з них. Кожен нарід творив свого бога і свою віру «по образу і подобию своєму».

Руси, ще як рос-алани, як і усі аланські племена, що прийшли на Україну і підбили собі давноосілі місцеві народи, називались *сарматами* — панами землі. Хоч і були расово спорідненими з місцевим праслов'янським населенням гетами, яких візантійський історик Теофілакт Сімока з IV стол. нашої ери, називав *слов'янами*, проте досить від них різнилися.

Руси були войовничим народом, що «козакував» ще перед нашою ерою. Вони творили найкращу кінноту перського царя Дарія у IV стол. до Р. Хр. Варяжили, почавши з тієї доби аж до модерних часів, до X стол., як варяги, і до XIX віку, як козаки-запорожці. Вони дуже різнилися від праслов'янського і слов'янського населення, що було хліборобським і миролюбним. Це віддзеркалилося у їхніх релігіях.

Найвищим богом русів-варягів був *Перун* — бог війни, грому і блискавиці. Про це згадує Прокоп, римський історик з VI стол. перед Р. Хр. Це був прастарий індоевропейський бог, якого шанували багато народів. *Паранжа* його ім'я по-індійськи, *Пернукас* по-латинськи. Барвон (*Перун*) у кельтів, у галлів пізньої доби Танарус, і старолатинський — *Квернус*. Дубовий бог.

Руським богом був і *Дажбог*, бог світла, тепла і урожаю, по-кельтськи *Dadge* — яскравий, ясний бог. *Сварог* — ковальський, індустриальний бог, що за сарматських часів називався *Саперг*, і т. д.

Слов'янська божниця, церква (по-литовськи і тепер церква — бажніція) цілковито різнилася від руської. Історія слов'янської Божої родини подібна до Мітри — Варуни з Ірану, що є праобразом сучасного християнства.

Головним богом — вседержителем і творцем був *Святовид*. (Недавно викопано з ріки Смотрича невелику статую Святовида з 4-ма обличчями). У старослов'янському місті Арконі над Балтицьким морем була слов'янська церква-божниця і там була статуя Святовида, багато оздоблена золотом. У місті Штеттін (Помор'я) у слов'янському храмі статуя Святовида була трилика, з трьома «іпостасями». Адам фон Бремен у 1070 році, описуючи знаменитий темпель того часу у місті

Упсали (Швеція), зауважив, що він є копією слов'янського храму з міста Аркону над Балтицьким морем.

Слов'янський бог-отець Святovid мав законну дружину богиню *Ладу* і сина *Леля* або *Полеля*.

Ладу шанували і галли. Ще й досі в португальській мові є про неї спогади. Римляни також називали її *Латона*, а греки *Летона*. Це була та ж сама богиня, що й Лада. *Леля* або *Полеля* шанували й римляни, називали його *Аполлоном* — богом світла.

Римський поет *Овідій* (Publius Ovidius Naso) був у 43 році перед Христом засланий до міста Томі, сучасної Констанци в Добруджі над Чорним морем. Він дуже полюбив тамошнє праслов'янське населення і навіть вивчив його мову. Поетично описав свято *Купала*, що було святом одруження Полеля (Леля—Аполлона) з Дівою—Дивоною, поримськи — Діаною, богинею води. Свято, що його святкують і досі 24 червня усі слов'яни.

Лада, богиня краси і добра живе і досі у народній мові східних слов'ян: ладна, ладити, лад, лагодити. У старій українській мові ладами називалися наречені-заручені. *Лель* теж і досі не забувся. На північно-західних землях, головнo жінки, часто вигукують: «Ой, леле!». У румун старша сестра, яку шанують майже як матір, звється Леліка (lelica). Леліяти — означає пестити, ніжити, викохувати.

Був ще один прастарий бог, ще дослов'янський, з-перед 3 000 років до нашої доби, що його принесли Трипільцям разом із тризубом з Малої Азії гітїти, бог Хорс — бог сонця. Донині ще є згадки у народній мові про *Хорошого бога*, соняшного бога. З ним зв'язані слова *хороша* (ясна) дівчина, у росіян *хорошо* — добре. Наш *хоровід* і назви міст над Чорним морем зв'язані з його ім'ям.

Був ще бог *Велес* або *Волос*, т. зв. «скотій бог», себто бог, що його перейняли слов'яни від кельтського племені *скотів* (сучасні шотландці), що були скотарями. По них залишилась у нас назва худоби — скотина. Бог теж мав піклуватися худобою, скотарством.

Були ще й інші боги, але це дуже відсуває нас від теми, тому вернемося до варягів.

Про покликання варягів наш літописець Нестор говорить: У році 859 варяги підбили слов'янів, мерь, весь і кривичів, і наклали на них великі податки. Слов'яни спромоглися їх вигнати, але між ними почалися міжусобиці. Тоді вони року 862 послали послів до варягів, що звалися *Русь*.

Зі сказаного видко, що це не були київські слов'яни, лише новгородські, і що кривичі не були слов'яни.

За словами літописця є безсумнівним, що варяги були з племені *Русь*. Він подає, що були і в інших народів варяги, себто, що назва варяги не є племінна, що ця назва не вказує на приналежність до котрогось народу або племені, вона характеризує професію.

Варяги були не лише серед русів, були також варяги свеї (шведи), нурмани (нормани), англени (англійці), готи (німці з Госіянду).

Отже, авантюрні банди варягів існували серед багатьох народів, але ім'я *варягів* давали їм у прадавнину кельто-галли, а у історичній добі русо-слов'яни.

Нормани ж називали своїх варягів — *вікінгами*, а не варягами. Згідно з «норманською теорією» виходить, що норманські вікінги, прийшовши в Україну, змінили своє ім'я з вікінгів на варягів. Змінили свою віру, відцуравшись свого германського бога Водана і прийнявши руського бога Перуна, змінили і свою германську мову. Але в дійсності історичні згадки, наші й сусідні, як і археологічні знахідки, говорять протилежне.

Греки знали вікінгів-норманів, але знали і русів. 907-го року, коли Олег узяв Царгород, греки склали з ним договір і зафіксували, що це були руси, а не вікінги-нормани.

Вернемося знову до релігії. Як це сталося, що варяги, якби вони були норманами, принесли в Україну не норманських, а руських богів? Як могли вони відразу забути свого головного бога Одіна-Водана. Ніколи не згадати про валькірій, валгалу, богиню Фрею та свою Еду? Звідки вони могли знати про Перуна й інших богів?

Тепер загляньмо до норманських літописів. Їх багато, але ні в одному з них жодним словом не згадано ні про русів, ні про варягів. Плем'я фантастичних *Wagäger* вигадали історики XIX століття, бо такого племені ніколи не існувало.

У монументальному збірнику усіх норманських літописів та історичних переказів «*Monumenta Historica Norwegiae*» є перелік усіх тодішніх норманських племен, навіть родів (*Sipe*), але ані русів, ані варягів там не згадується. Там же занотовано усі, навіть найменші, походи норманів. Лише немає жодної згадки про похід не лише русів чи то варягів, а навіть вікінгів на слов'янські землі.

Один з норманських літописів подає, що в 870-880 роках (це час покликання варягів) капітан *Wulfstan*, вікінг-норман, що був на службі в короля Англії, мав доручення дослідити Балтицьке море. У його, цікавому для нас, звіті сказано, що до Балтицького моря допливає велика ріка, що зветься Вислою (*Wistula*). Над нею живуть венди (слов'яни) — великий нарід. У гирлі ріки стоїть велике венецьке місто Трусо або Прусо. Оце й тільки. А де ж варяги?

У норманській билині «*Saga Samson des Schönen*», яка увійшла до «*Monumenta Historica Norwegiae*», згадується, що на північний схід від землі вендів (новгородських слов'ян) і русів лежить земля *Jotunhe*, мабуть, треба розуміти, якутів. Але про нормано-варязьку державу нема жодної згадки. Як же це так? Для норманів русько-слов'янська держава варягів була слов'янська (венецька) і вони про неї згадали, але не про норманську.

Арабські історики Абул Гасан Масуді і Марудж ал Алгабаб писали, що в 870-880 роках *руси* напали на Персію і тяжко її погромили. Це був час буяння варягів. Звідки були ці руси, можна посудити з того, що вони мали договір з печенігами, які пропустили русів через їхню

землю над Каспійським морем для нападу на Персію. Ясно, що ці руси були з України.

880-го року Олег узяв руське місто Київ, який до походу варяга Олега вже був центром держави русо-слов'янів.

Норманський літопис з 1200 року, Landnambok, нотує, що з кінцем IX стол. (доба варягів), норвезький князь Гарольд Блондгар опанував цілу Норвегію і наклав на всіх надмірні податки, що викликало масову еміграцію населення. Емігрували до Ісландії, Гренляндії, навіть до Канади. Ходили походами на Англію, Францію, Сіцилію, але не на Україну і не на слов'ян.

Переважна більшість племен і народів лишає по собі місцеві назви, зв'язані з їх ім'ям або професіями. Це ж лишилося і по варягах. У безпосередньому сусідстві з Україною у Румунії, наприклад, є місто Огас (Ораш), назва, що постала від «варяж», ніби город, городище. Це тому, що заможні варяги будували собі замки-городці на периферії русько-варязької держави, називаючи їх ораші — варяжі замки. У мадярів є місто Нодь-варад — великий варязький замок (Nagy-Warad). У Галичині є село Варяжське на річці Варяжка. Що ж є по варягах у Скандинавії?

Там, де були нормани, залишилися по них пам'ятки у похованнях, у написах. Знаходять їх у Канаді, Гренляндії, Англії, Франції — нема норманських пам'яток лише там, де були варяги. Написи норманів — це «руни».

Руни або рунописи були занесені на українські землі ще до нашої ери. Дуже правдоподібно, що їх принесли гітїті-хотїні. Постали руни із модифікованого гітїтського клинопису, а назва їх могла б бути від Варуни-Мітри, малоазійського бога, що його шанували і на Балкані. Є руїни великого храму-божниці Мітри-Варуни у місті Птуї (по словінськи). У Югославії — стара римська Petovia. Від праслов'ян, гетів, руни перебрали гуни, турки і германці. Слов'янські руни дуже різняться від норманських.

Із слов'янських рун (рунописів) виробилася перша слов'янська азбука *глаголиця*. По ній лишилося дуже мало пам'яток, бо за християнських часів, на протязі століть, ретельно винищувано все, що було написане глаголицею. З глаголиці та грецького алфавіту Кирило і Методій скомпонували азбуку — кирилицю.

Хоч нормани мали руни від слов'ян, хоч вони довго їх вживали (десь до XI або XII століття), варяги їх не вживали, бо не були норманами, вони вживали кирилиці.

Характеристичним є те, що записи, залишені варягами — писані кирилицею, а не рунами і це вже від X століття. Там, де були нормани (побережжя цілої Європи до Греції, у Гренляндії і Канаді), вони аж до XII століття залишали свої записи рунами. Маємо згадки, що серед варягів від християни перед IX стол., тоді як нормани почали християнізуватися аж у XII столітті.

Коли подивитися на образи старих богів, побачимо разючу різницю. Візьмімо бога Перуна, русько-варязького бога, крім свого імени,

спільного або подібного багатьом богам кельто-галлів, він з вигляду типовий галл або рус. Це стрункий вусач, безбородий, елегантний молосець. *Одін*, норманський головний бог, це однооке страхопудло з величезною сірою бородою, до того ще й у товаристві двох воронів: *Гугіна* і *Муніна*, та двох вовків — *Гері* і *Френі*. Бог перемоги і людських жертв. Богом війни, згідно з Тацитом, був у них Туг.

Філологічні пам'ятки у мові не мають жодних спогадів по норманам. Майже всі вони кельто-галльські, сарматсько-руські та трохи угорсько-гунських.

Археологічні знахідки вказують те ж саме, себто нічого нема від норманів.

Ніде, в жодній історії старого світу, у спогадах та епосах, немає згадки про плем'я або нарід варягів.

Варяги були серед багатьох народів, бо це була професія авантюристів, що гнали сплави-вори з «варяг у греки», тому й звалися варягами.

Знані вони були ще з-перед III стол. до Христа і мали досить лиху славу, бо увійшли до різних мов у зміслі розбійників, руйників, ворогів та торгівців.

Це були тогочасні козаки — весела, відважна і буйна братія, але й дуже небезпечна. Цим саме нагадувала вона норманів. Якби вони були дожили до новіших часів, то на західноукраїнських землях їх звали б даребаками від назви вора-сплава-дараби.

Самі нормани ніколи руських варягів собі не присвоювали, ані про них не згадували, бо їх і не знали.

Наших варягів «упхали» у нормани історики XIX стол. під впливом т. зв. германської супермації, головними носіями якої є німці, які, в своїй інтересі, перелицьовують історичні факти і події, як ось і питання варягів.

Варяги є нашим місцевим, руським елементом, а не жодними зайдами з фантастичного племені *Wagänger*, яке ніколи не існувало.

Література

- Проф. Михайло Грушевський: «Історія України-Руси».
 Проф. Ярослав Пастернак: «Археологія України».
 Dr. Fridrich (Bedrich) Hrozny: «Die Lösung des Hethitischer Problem.»
 Anton Anwander: «Die Religion der Menschheit.»
 Prof. Fridrick Bodmer: «Die Sprachen der Welt», переклад з англійського: «The Loom of Language.»
 Prof. Charles Bonnefon: «Histoire d'Allemagne.»
 C. W. Ceram: «Enge Schlucht und Schwarzer Berg.»
 F. Altheim und E. Trautmann-Nekring: «Kimbern und Runen.»
 Merhort: «Prehistorische Zeitschrift», Wien.
 Paul Hermann: «Sieben vorbei und acht verweht.»
 M. Ebert: «Südrussland in Altertum.»
 W. Antoniewicz: «Archeologia Polski.»
 V. Pärvan: «Getica o protoistorie Daciei.»
 Prof. Hans Hahne Halle: «Deutsche Vorzeit.»
 Rassen: «Völker und Kulturen.»
 G. Baesecke: «Vor — und Frühgeschichte des deutschen Schriftes.»

ПОЕЗІЇ

Левко РОМЕН

Н І К О Л И

Не люблю того слова «ніколи», —
 Бо мов присуд — жахкий його зміст...
 Це ж — відчаю незміряне поле,
 Через прірву повалений міст,
 А за ним — чарівливі околи...

У нім стогін душі Ахілеса,
 Що з Аїду нема вороття
 На гучливі шляхи та на плеса,
 Де буває бурхливо життя,
 Що все Мойри толочать колеса...

У нім — блискавка в тьмяній уяві
 Вояка в ту останню мить,
 Як ява і примари криваві
 Завихрились і вколо гримить,
 А з минулого — очі ласкаві!

Це — про молодість спурхує спомин,
 Про ясну цвітущу добу...
 Загуде перегромами годин:
 Чи то бджоли в липневу рійбу,
 Чи — луна по далекому громі?!..

Найжахніше ж бо глузд той відчути:
 В очі бликне враз наглий загин...
 І страшне на всю велич — «не бути»
 Тут зійне із бездонних глибин,
 Де — ніколи! — нічого не чути...

СОКИРКИ*

Сам-один іду житами.
 Тут найближчі мої друзі —
 Сокирки... і далина!
 Ой, розважте мене в тузі,
 Сокирки з товаришками, —
 Вас така ж багатина!

---

*) «Сокирки» — польові квітки, інша їх назва — «зозулині черевички».

Біловійові рімнові,
Цій волошці синьоокій,
Білій оплітці виткій —
Шлю я всім уклін глибокий . . .
Та одні ви — фіялкові:
Вам уклін найнижчий мій!

Гей, шепчу, гукну при стрічі
Про терпкую тугу-мрію
На все поле, наче жарт:
»Про сокири інші мрію!« —
Хай жажне, всміхнеться звичі
Фіялково-блимний гарт!

ХВАЛА УСІМ . . .

Хвала усім за рідне слово, —
Це ж ми — в когорті із Тарасом! . .
Разя́ть хай стрільна, рідна мово,
Гартовані всевладним часом!

Вони влучають »воріженьків«,
Їх викривають перед світом,
Та спопеляють побрехеньки, —
Бо правду любимо відкрито!

Гарматчики, не ба́втесь стрільном,
Шануйте це добро народне,
Бо користаючи свавільно,
Топтали б право це природне!

Святися ж, слово наше рідне,
І міцно нам служи за зброю, —
І рабство знищимо, огидне,
І будем славні із тобою!

Богдан БОРА

БАТЬКІВСЬКА ВУЛИЦЯ

На кучугурах зів'ялого листя
Спотикається сон . . .
Батьківська вулиця казкою сниться
Під суцвіттями зоряних грон.

Місяць повісом ворота облутав,
Павутинням плоти переткав.
В синяві ночі парує отрута
Чорнобривців і трав.

Пахнуть спориш і чебрець під ногами,
Деревій і прив'ялий полинь,
Дихають колії гарб колосками
І духмяним одцвіттям пісень.

Тихо сади заколисують осінь,
Що під тином спочити лягла.
Ясені моляться в зоряну просинь
За цілющий спочинок села.

В місячнім сяєві гріються дні,
Повилазивши дітьми на пліт . . .
Батьківська вулиця сниться і нині
І вчувається пісня воріт.

1966 р.

ГАРМОШКА

Пісні чудові й лірика бандури
Велично стихли в синьому степу,
Коли жрекиня вереску й халтури
Над світлий Бог поставила стопу.

Коли під дикі ухання й плясання
Ступила лаптями на чистий кін
І захрипіла про тоску й страждання,
Про грусть свою і похіть сновидінь.

Пропитий голос, як у Тьоті Моті,
Частушкою розхлябані лади.
Вона — рабиня кочовій голоті,
Розхристана наложниця орди.

Заляпана горілкою і щами,
Закурена пилкою шляхів,
Облинена, побита матюками,
Покрита кров'ю й сопухом гріхів.

Пісні чудові й лірика бандури
Велично стихли в синьому степу . . .
Гармошка п'яна в'ється край кобури
І топче рать вигнаниці тропу.

1966 р.

Іван МАНИЛО

ДВА ЧУПРИНКИ

Прийшли до мене в гості два Чупринки:
Один — поет, а другий — генерал . . .
Весняне сонце — в небі ні хмаринки —
Сплітало їм вінок на лоні трав.

— Добридень! — обізвався, немов до брата.
— Привіт співцеві! — усміхнувся Роман.
Один з пером, а другий з автоматом
Сплітали Україні свій пеан . . .

В степах Америки із радістю обнови
Відкрив я Слави Український Храм:
Тут сходяться Чупринки і Підкови,
Петлюри і Франки, — новим вікам

Вони думки передали в зазраві . . .
І рідні стяги скрізь — мета збулась! —
В Нью-Йорку, в Вашингтоні і в Оттаві . . .
Життя йде вгору! Київ кличе нас!

. . . Прийшли до мене в гості два титани:
Один — поет, а другий — генерал . . .
Дрижить Москва, хитаються тумани
І корчиться, мов спруг, старий Урал!

1967 р.

Проф. Володимир ШАЯН

ВАСИЛЬ ПАЧОВСЬКИЙ — ВІЩУН ІСТОРІЇ

(Коротка характеристика у 25-ліття з дня його смерті — 5. 4. 1942)

Віщун — високий священослужитель храму, надхненний волхв. Він усіма коріннями своєї духової істоти виростає з історії нації і одночасно усім своїм творчим надхненням задивлений у візію майбутнього.

Він знає таємницю віщування. Знали цю таємницю не тільки Іван Франко і Леся Українка в Кассандрі, знають її й ті, що пізнають тих, що знають.

Василь Пачовський будував «Храм Дітей Сонця». Його дев'ять веж із кришталю існують у найбільш дійсному світі, у світі ідеалів і візій поета. У платонівському космосі Вічних ідей, що самі в собі мають силу свого здійснення в проминаючому, проявленому світі явищ, де в темній печері на екрані нашого обмеженого світосприймання просовуються тільки тіні правдивої метафізичної дійсності. Самі ж вони — ці ідеї — триваліші від т. зв. «дійсності» короткотривалих моментів історії. Ідеї історії і її мудрість — це її цілість, її змісл і основна сила.

Багато віщунів і поетів бачили храм Граля у своїх візіях. Дуже виразно бачив його Ришард Вагнер у «Льогенґріні» чи «Парсівалі».

У своїй автобіографії п. з. «Хуртовина мого життя» Василь Пачовський пише:

«У Відні я переписався на філософію для студії історії. Через студії рідної історії дійшов я до державницьких ідей і черпаю донині мотиви своєї творчости з історії. Студіюючи історію у Відні, спізнав я багатство європейської культури в галеріях образів та й на виставах архітворів Вагнера у віденській опері. Вони мали великий вплив на розвій моїх почувань і задумів».

Торжественно лунає Вагнерівська музика в перших сценах «Сну української ночі» Василя Пачовського. Три русалки над берегом Дніпра зовсім нагадують сцену з прологу до «Золота Райну», що відкриває преславний Вагнерівський цикл опер п. з. «Перстень». Але золото, з якого студенти кують у підземеллі «Золотий вінок України», — основний прасимвол Пачовського, — зовсім не золото Райну, за яке відбувається відвічна боротьба між поколіннями підземних Карликів, Титанів і Богів із Вальгаллі. В ідеальному світі Василя Пачовського золото вже не має влади над душами його героїв.

Золото, з якого студенти кують «Золотий вінок України» — це краплини народних сліз, а рубіни в короні — краплини священної

крови героїв. Таке золото треба з великим зусиллям кувати в підземеллі, там його згромаджувати, як це чинять покоління підземних Карликів із земським золотом. Вагнер вже знав, що це золото не дасть його богам з Вальгаллі повноти влади над світом.

Студенти із «Сну української ночі» Василя Пачовського взяли за трудне діло: кувати вінок з іншого золота ніж те, що за нього йде боротьба в «Перстені» Вагнера. У Львові на вічу студенти слухали промову студента Василя Пачовського — його поему про боротьбу титанів. За цю промову Василя Пачовського викинули з університету, що й стало початком страйків в обороні української мови і сецесії студентів із Львівського університету.

«Це було пропам'ятне віче 19-го листопада 1901 року, — пише В. Пачовський у своїй автобіографії («Хуртовина мого життя»), — яке дало привід до сецесії всіх студентів-українців із Львівського університету. За нами чотирма стала вся університетська молодь, кількасот студентів-українців виступило із львівської святині науки...»

Було це за часів найкращого розцвіту «Академічної Громади», за часів Косевича, Грабовського і М. Галущинського. «Академічна Громада» влаштовувала відчити на різні теми й широкі дискусії. Наприкінці року відбувалися величаві віча, як ось загальноуніверситетське віче в 1901 році, на якому проголошено «ідею самостійної України за ціль життя нації!». Саме в той час Микола Міхновський виступив зі своєю «Самостійною Україною», яку видав Косевич у Відні.

Так кували студенти «Золотий вінок України». Були це студенти із «Сну української ночі» Василя Пачовського.

«Сон української ночі» Василя Пачовського можна читати як твір, що — буцімто — «відірваний від дійсности» чи як «абстрактний образ», а в розумінні матеріялізму це згірдливе слово «абстрактний» означає — недійсний поетичний образ.

Цим прикладом ми показали дійсний символ Василя Пачовського. Він більш дійсний ніж одноразове й випадкове здійснення факту в історії. Він пояснює глибший сенс і силу поза видимим фактом віча в 1901 році, показує дійсність усіх того роду фактів, а разом із тим — він справді поетичний. Отже, студентські демонстрації, акції чи публікації стали початком дійсної боротьби за визволення України. Мистецька метода символізму Василя Пачовського дає нам навіть глибший і повніший образ історичної дійсности, ніж поодинокі, непов'язані картини історичної фактології.

Труднощі, які довелося поборювати пробудницькому визвольно-державному рухові, Василь Пачовський змалює так:

Коли тільки один із невеликого гуртка студентів, що кують «Золотий Вінок України», заломиться у своїй вірі, втомиться або піддається хвилими сумнівам, тоді цей тендітний листочок, що його кують на ковадлі, розлітається на свої атоми. Треба наново розпочинати працю. Багатоповторну дійсність такого символічного образу знають тільки ті, що самі творили піонерські лави революційного руху в підземеллі.

Невеликий гурток засновників розпадається при кожнім заломанні хоч би тільки одного з них і треба починати все наново. А таких звен, з яких кується вінок, треба багато, — це ціла в'язанка гуртків із тих, що готові високою жертвою свого життя боротися за волю України. Ось яку думку вкладає Василь Пачовський в уста Кобзареві у своїм «Сні української ночі»:

»Музика слідує думки переходить знову в розпачливу задуму степів сповитих, але та задума росте в гамір, неначе гуде під землею якась лявіна, мов кипить лява на дні вулкану, а відтак чути підземні гуки і биття молотів циклопських серед розпачливого співу, в яким кричить про пімсту до неба ціле терпіння народу, ціла борба, ціла руїна, ціле кров'ю і потом, і сльозами виливане горе мільйонів і переходить поступово у жалість і сумовиту надію.

А ніхто не міг обібраться,
За Матір Україну достойно стати —
Тільки обібрались українські студенти!..
Давні могили провертали,
З гетьманами на раду стали,
З гетьманами молоти у руки брали,
Вінець золотий кували!
Вінець золотий кували
З проміння сонця золотого,
А перли, самоцвіти та й алмази брали
З моря глибокого
Всіх кривд мужицьких,
З кривавих плачів невольницьких,
З каплів крови — самоцвіти мали,
З каплів поту ясні перли мали,
Зі сліз мужицьких — ті алмази мали,
Що в той вінець золотий вкували!»

Оце маленький фрагмент отої симфонії, що пливе могутньою музичною рікою у «Сні української ночі» Василя Пачовського. Його символічна метода дає у вигляді образів-символів синтезоване пізнання. Вченому трудно вловити психологічний елемент історії із т. зв. документованих фактів, зневіра поодиноких студентів у них не виявлена досить чітко. Проте оця зневіра є історичним фактом, саме отим величезним гальмом визвольного руху в його початках історичного чину. Василь Пачовський показує нам минуле України в її історичному призначенні — в її актах зароджування в психології героїв або протигероїв.

Тут слід сказати хоч кілька слів на оборону методи творчості В. Пачовського проти того вузького чи «поширеного» реалізму, що знайшов своє завершення в т. зв. соцреалізмі, накинувши свої штампи, як загальнозобов'язуючі норми цінності. Наслідком цього наші горелітературознавці не спроможні побачити значення творчості Пачовського саме як символіста, як історіософа, що дає своє поглиблене, психо-ідеологічне розуміння історичної дійсності. В ділянці психології

Пачовський значно краще озброєний для зрозуміння історії, ніж історик-прагматист, не кажучи вже про історика-матеріаліста.

Коли світ символів, зачерпнутий із старовинної мітології, переважає не тільки в картинах і персоніфікаціях, а й пов'язаний із могутнім струменем емоцій і воліцій, тоді маємо феномен музики й драми Вагнера в історії мистецтва.

Першим і основним символом В. Пачовського був «Золотий Вінок України». Це не тільки вінок історичної слави, а й символ самої Ідеї державности. Без цього вінка, себто — без ясно усвідомленої Ідеї державности, — сам Меч нічого не вдіє. Тут Василь Пачовський справді передбачив невдачу нашого визвольного чину в 1917-1920 роках, коли в нас ще не було ясно усвідомленої Ідеї державности, себто, коли ця ідея ще не стала в народі внутрішнім змістом його життя.

«Сон української ночі» це перш за все пересторога перед самим, тільки стихійним, бунтом мас, перед «державою люду», перед вибухом самих тільки занархیزованих інстинктів. Шкода, що провідна ідея цього твору не знайшла повного зрозуміння навіть після того, як здійснилася зловіща візія з пересторогою В. Пачовського, написаною в 1903 році.

Очевидно, Золотий вінок без Меча не буде здійснений, але й самий тільки Меч не може заступити символу Золотого вінка. Василь Пачовський знайшов в історії принаймні частину невичерпного досвіду і національного змісту, вклавши їх в Ідею національної держави. Історію України він розглядає, як історичний досвід нації, з якого вона буде своє самоусвідомлення, визначає своє завдання і місце в історії світу.

Саме тут початок другого символу Василя Пачовського, що його (символ цей) бачимо у післявоєнній його творчості. Це — символ Золотих Воріт. Україна має бути не лише самостійною державою, а й має сповнити свою велику історіотворчу місію на грані двох світів. Гостроту питання цих двох світів відчуваємо й сьогодні. Творча думка Пачовського бачить це питання в цілій історії України, а зокрема в добу величчя й слави її Княжої доби.

Пачовському ціле життя не дає спокою основне й боляче питання: чому ми не маємо своєї держави, коли нація носить знам'я такого великого призначення? Відповідає він на це питання цілістю своєї історіософічної праці — суцільною ідеологією Золотих Воріт. В цій історії Пачовський глибинно вивчає також і негативну, руйнуючу силу в нашій дійсності.

Вже Т. Шевченко відкрив нам «двох Іванів», з яких один, як Гонта, карає катів, а другий — помагає катам. Пачовський виявляє нам роль в нашій історії Марка Проклятого. Боротьба з тим Марком Проклятим тяжка, бо він несе на своїх плечах важку торбу з нагромадженням наслідків і «гріхів» історії. І вже саме поняття «нагромадження наслідків вини історії» вимагає філософії чину або т. зв. «кармічної

сили», без якої не можна зрозуміти постаті Марка Проклятого. В народній мудрості це преглибоке філософське поняття теософів виявлене простим символом «торби з гріхами».

Пачовський виявляє дію Марка Проклятого в цілій нашій історії. Коли ж є «два Івани» Шевченка, то чи можна погодити тих «Іванів» якоюсь «братерською любов'ю»? Відповідь Шевченка, а в наші часи Симоненка, відома: «О роде, суетний, проклятий, коли ти видохнеш!» — це про рід цього другого «Івана». Але питання «другого Івана», а в Пачовського Марка Проклятого, не таке просте. Той же Марко Проклятий не все хоче зрозуміти, що він зрадник, натомість він завжди намагається «виправдати» свою ворожу дію. І Пачовський вивчає психіку Марка Проклятого, так би мовити, з докладністю історика-психоаналітика (не у фройдівському змислі цього слова); саме Пачовський особливо вивчив, поглибив і з'ясував ці явища в нашій історії.

Ми вже бачили на прикладі історії із студентами у «Сні української ночі», що історичну дійсність можна пізнати й зрозуміти з допомогою символічних образів, постатей чи картин. У такому змислі творчість Пачовського дає нам його поглиблене знання, оцінку і візію, а також і розв'язку для майбутнього. Це істотне в творчості Пачовського, бо тут нерозривно поєднані пізнання, поетичний образ і вияв, дійсність і візія, ідеологія і віра. Все це разом творить зовсім нову форму пізнання і літературного стилю. Пачовський не вміщається в Прокрустовому ложі жодної із систем чи стилів поезики або літератури.

Основним поштовхом для Пачовського, як ми вже згадували, була метода Вагнера, але Вагнер обертається головню у світі персоніфікації із старогерманської мітології, перетвореної у його власну мітологічну творчість і філософію. Світ Пачовського є радше світом історії і людини в історії.

Ось так, напр., історіософом був автор «Слова про похід Ігоря». Історіософія є одною з притаманних прикмет розуміння завдань української літератури. Шевченко виявив цю силу історіософії у «Сні», «Кавказі» чи «Великому льосі». Пачовський пробує на цих елементах створити цілу методу творчості, стилю і розуміння завдань поета.

Це правда, що значна частина творів Пачовського залишається у сфері традиційного ще розуміння лірики, отої лірики, за яку похвалив його І. Франко. І такою, на шкоду самому Пачовському, була його перша збірка ліричних творів п. з. «Розсипані перли» (1901). Пачовський протестував ціле своє життя проти того, щоб його уважали тільки за «поета кохання», але саме ті легкі мотиви його творчості підхоплювали читачі. На них відгукувалась критика і протести Пачовського, що він не тільки поет ліричних віршів, були безуспішними. І так В. Пачовський, творець символічної історіософії України, залишився до сьогодні незрозумілим або недооціненим.

«Сон української ночі», як знаємо, зрозуміли оті студенти, що кували «Золотий вінок України». В першому десятилітті нашої доби вони

захоплювалися цим твором і він був настільною книгою тодішньої української інтелігенції, пробуджував народ до державницької свідомости.

Пачовський перейшов до українського Пантеону як поет української державности і суверенности. Він був також тільки людиною, писав і ліричні вірші, мав свої важкі життєві клопоти, але в основному він залишився як поет «Золотих Воріт» — найбільшого його символу, який, на жаль, найменше зрозуміли інші. Він поет і зовсім невідомого «Храму Дітей Сонця». Твори Пачовського з циклу цього символу залишилися в манускриптах — недруковані.

По 25 роках таємного існування недрукованих творів В. Пачовського виявилось, що їх зберіг син поета — Роман Пачовський. І тільки оприлюднення цих манускриптів Василя Пачовського може дати нам правдивий образ його творчости, як і змогу вивчити її та оцінити. На жаль, тут наш контакт із читачем вривається, бо ці твори невідомі ширшим колам громадськості. Син Василя Пачовського — Роман Пачовський — дбайливо переписав твори свого батька на машинці й вислав їх копії для збереження до бібліотек, в тому і до Бібліотеки ім. Т. Шевченка в Лондоні.

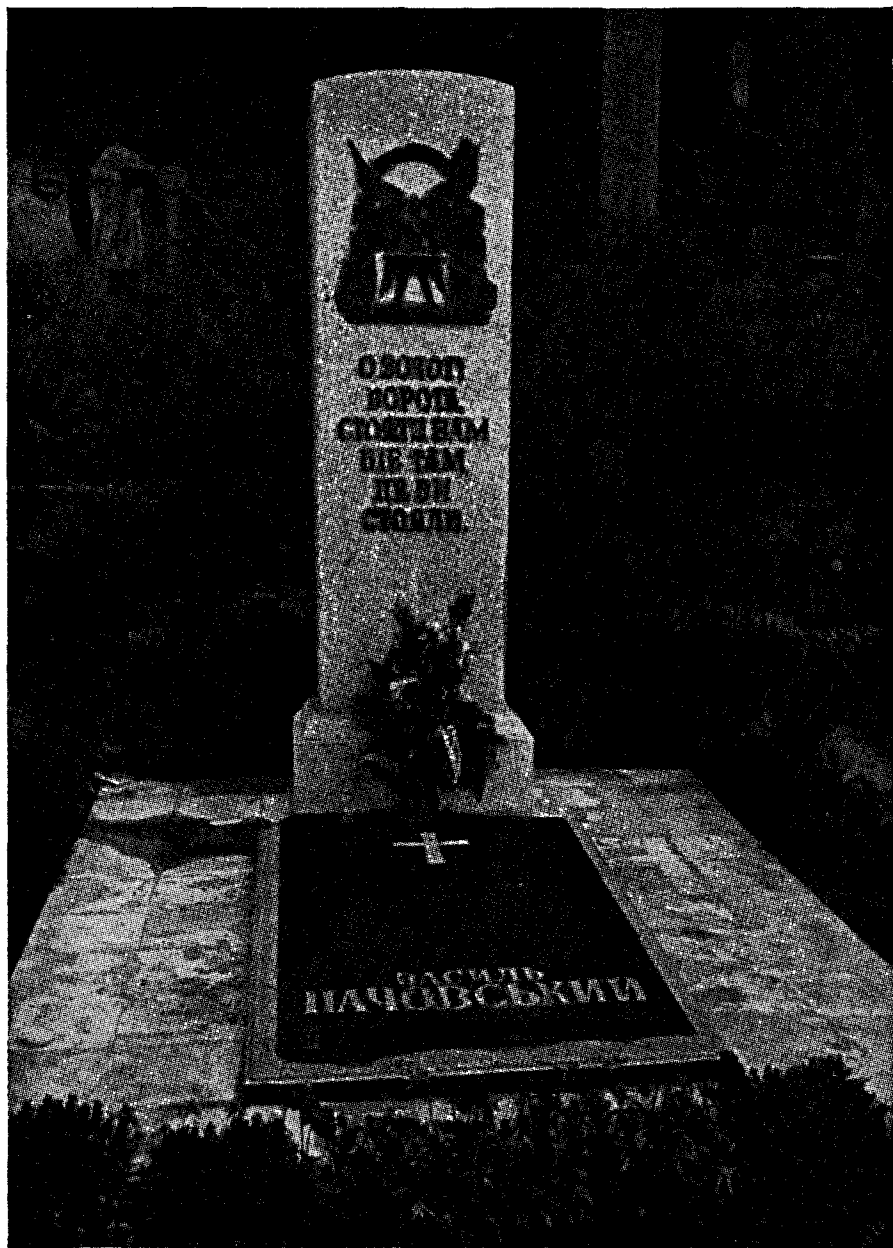
Треба підкреслити, що Роман Пачовський, син поета, зберігши манускрипти свого батька, великою мірою спричинився до збагачення української культурної скарбниці, бо твори В. Пачовського безперечно є великим вкладом у скарбницю української літератури. Ось перелік заголовків творів В. Пачовського, що ясно показують, які постаті ставить він в основу своєї творчости:

«Святослав Хоробрий» («Золото Царгороду»), «Володимир Великий», «Роман Великий», «Князь Михайлик», «Байда — князь Запоріжжя», «Святоносець Сонця» (Іван Богун), «Сонце Руїни» (гетьман Петро Дорошенко) і, врешті, «Іван Мазепа». Це постаті з історії України, постаті з її Пантеону, — це також перелік деяких драм Василя Пачовського. Над усіма тими творами ширше синтеза його розуміння історії України у вигляді містичної поеми — «Золоті Ворота», тільки частинно друкованої.

В 1933 році Василь Пачовський оголосив свою «Історичну Місію України», а в 1937 році — свою геніяльну драму «Іван Мазепа». В тому ж році появилася друком перша частина його «Золотих Воріт» п. з. «Пекло України», точніше — неповна, цензурна версія.

Василь Пачовський помер 5-го квітня 1942 року під час німецької окупації України. Його похорон і посвячення надмогильного пам'ятника на другий рік — були загальною маніфестацією української громадськості, як вияв її прагнення боротися за волю і державність. На цьому ж пам'ятнику друзі Пачовського веліли написати безсмертні слова з його «Золотих Воріт»:

«О, Золоті Ворота, стояти вам ще там, де ви стояли!»

*Намогильний пам'ятник Василю Пачовському
на Личаківському цвинтарі у Львові.*

Роман ПАЧОВСЬКИЙ

ПЕРЕГЛЯД КРИТИКИ ЛІРИЧНИХ ЗБІРОК ВАСИЛЯ ПАЧОВСЬКОГО

Мій батько, поет Василь Пачовський (1878–1942), виступив на літературну арену з першою ліричною збіркою «Розсипані перли» у Львові 1901 року. Саме тоді його ім'я стало відомим теж у Львівському університеті, де він на протестаційному вічу 19 листопада 1901 року був виступив із палкою деклямацією «про боротьбу титанів». Його, разом з іншими студентами, діячами «Академічної Громади», виключили тоді з університету, що стало приводом сецесії студентів. Його збірка стала предметом обширної рецензії Івана Франка в ЛНВ (кн. XVII, 1902 р.) в статті «Наша поезія 1901 р.». Про цю статтю батько каже в «Автобіографії», що вона потягнула за собою всю опінію і його ім'я, як поета, стало відомим, проте він сам більше цинив рецензію Антона Крушельницького в «Ділі» (1902), мовляв, вона краще схопила ідею і зміст збірки. Третю рецензію написав М. Лозинський у «Буковині» (ч. 100, 1902). Рецензія Франка, на думку батька, зробила з нього «співача кохання» і з тим ярликом він покутує по всіх підручниках літератури. В своїй «Сповіді», друкованій у «Дзвонах» 1934 року у Львові, він каже: «Від «Розсипаних перлів» з 1901 р. я не мав щастя до критиків, бо ріс понад голови сірої маси, а в нас не люблять людей, що ростуть понад голови — їх б'ють по голові і смарують болотом і калом». Через брак газетних рецензій нема змоги порівняти їх з рецензією І. Франка, тому подам тут найважливішу частину оцінки Франка:

«Тепер у д. Пачовським нам виявляється не абиякий майстер нашого слова, правдивий, талановитий поет, що незвичайно глибоко вслухався в мелодію нашої народньої пісні і нашої мови, що володіє технікою вірша як малохто з нас і вміє за одним дотиком порушити в душі симпатичні струни, збудити побажаний настрій і видержати його до кінця. Одним словом, щодо своєї якості і поетичної стійкості книжка д. Пачовського зробила мені найбільшу і найприємнішу несподіванку.

В. Пачовський — справжній талант. Поезія пливе в нього натурально, не силувана, як найпростіший вислів його чуття. Нехай і так, що те чуття, ще не глибоке, що круг вражінь нашого поета покищо неширокий, що мелодії його монотонні; тим більше признання належить його талантові, що він і найпростіші, найтривіальніші речі вміє висловити поетично, не шабльоново, вміє змалювати свіжими, рідко де позиченими красками. Ось, приміром, віршик, у яким змалювано безжурний, радісний настрій:

»Ой щебечуть соловії,
Розвиваються лелії,

Цвіти сипляться з вишень;
Пара голубів гуркоче,
Наче слухати не хоче
Соловейкових пісень.

Ой гуркоче, буркотас,
Одно друге обіймає,
Обсипає з гілля цвіт,
І цілується з собою,
Сад жемчужиться росою,
Усміхається весь світ.

Сад жемчужиться росою,
Як я ходжу із тобою
Попід ручку ніч і день,
Нам щебечуть соловії,
Розвиваються лелії,
Цвіти сипляться з вишень».

Як бачимо, ані сліду сентименталізму, ані сліду якихось мовних штучок, метафор, образових речень, а тільки простісенький протоколярний переповід вражень, навіть у тім самім безладі, з тими повтореннями, які так відповідають хвилюванню молодого уяви, злегка порушеної виром ледве зродженого чуття... Правда, не всюди автор зумів бути таким простим та свободним. Декуди бачимо у нього невеличке кокетування з формою, надмірну балакучість, гру в звучні фрази без відповідного значення, повторювання тих самих зворотів і образів, навіть декуди неприємні неологізми або невдалі образи...

Взагалі від цілої збірки віє молодістю, тим щасливим віком, коли в очах немов розлитий рожевий пігмент... Автор, чи пак та людина, якої моральне я рисують нам вірші Пачовського, бачить суть і значення життя лише в однім — у любові. Його серце переповнене тим чуттям і розливає його щедро на всі боки. Та це не жодна абстрактна, висока любов до людей, до народу, до покривджених та гнوبлених; це любов до гарних, веселих панночок... Взагалі забави, танці, балі грають велику роль в житті і в поезії нашого автора... Ну надіємось, далі життя переконає нашого автора, що титани виковуються у зовсім іншій кузні і що, каже приповідка, не вродить сова сокола. А соколиної породи, на жаль, у тій багатій менажерії, яку зібрав наш автор у своїй збірці, ми ні сліду не можемо дошукатися.

Батько видав у Перемишлі друге видання цієї збірки з деякими поправками і змінами в 1933 р., себто тридцять два роки пізніше, щоб пригадати себе молоді. Він думав, що зможе зрушити з місця справу видання інших своїх творів. Проте йому не вдалося здобути коштів на видання недрукованих збірок, а критика добачувала в тому другому виданні позначки повторювання себе. Батько ждав на своє повернення у Львів, тому не друкував теж невиданих збірок повоевничої творчості і найбільшого епічного твору »Золоті Ворота«, бажаючи випрацю-

вати в ньому ще деякі подробиці. У Львів він переїхав у 1934 році з Перемишля.

Друга його лірична збірка «На стоці гір» появилася 1907 року. Вона не зробила враження, хоч тоді вже існував гурт поетів «Молодої Музи», які у Львові видавали літературний журнал «Світ» і поставили собі за мету культивувати «мистецтво для мистецтва». Це була нова західня модерністична течія, яка прийшла в Галичину з Кракова за впливами «Молодої Польщі» і журналу «Жице», що його видавав Пшибишевський. Теоретиком цього напрямку був французький поет Теофіль Готьє. Батько, який мав уже за собою «Сон української ночі» (1903), знову дуже скритикований Франком твір, каже в автобіографії, що намагався довести форму своєї поезії до майстерности, опрацюючи дбайливо цю другу ліричну збірку. Теж критика Франка про брак високих ідеалів у «Розсипаних перлах», змусила його шукати нових ідеологічних елементів. Погідний гумор «Розсипаних перлів» зникає, зате родиться смуток навіть після побуту в погідній Італії (Льоврана), де батько їздив кількома наворотами. Тема поетового самоусвідомлення при згадці про недолі рідного краю помітна в поезії «До схід сонця»:

«Якби я повірив, що в нашій країні
Тепер сходить сонце та вже не криваве —
Росли б мені в грудях пісні солов'їні
Під хмарою суму, співаючи гимни
До люду, що спить як те море у сні . . .
Хоч міниться море в огні золотаве
І небо озорує сонце нестримне
Та никну в обаві
І страшно мені:
Твій човен набитий самими сліпцями —
Душа моя плаче без тями».

На мою думку, в тій збірці і, зокрема, в тій згаданій поезії зродився месіанізм батька, який потім ясно скристалізувався в пізнішій збірці «З блакитної книги» (не виданій) 1923 р. і в «Світовій місії України» 1933 р. В поезії «До схід сонця» батько каже наприкінці:

«О метана бурею, Нене злиденна,
Укріплю Тебе я на камені слова
І будеш як церква ясна і сталенна!
Зі сафіру стануть основи і стіни,
З кришталю всі вікна, вібло — чароцвіт!
Колумни — сам рубін, ограда перлова . . .
І будуть народи всі йти до країни,
Де піснею — мова,
А думка — всесвіт,
Як море заблиснеш усіми красками,
Душа моя плаче без тями!»
(«На стоці гір»)

В своїй «Автобіографії» (написаній у Берегові десь в 1926 р.), він зазначає: «На моїх очах перевалювався вік реалізму для туземного, зрозумілого, матеріалістичного світогляду, експериментальної науки, технічної новості і механізації продукції. За студіями літератури і мистецтва я відчув, що багатство нових здобутків знання, яке осліплювало людей, втратило свій чар. Спізнано релятивність модерної цивілізації, в якій не лежить послідний ключ мудрости. Змисли і почування піддалися визволюючій силі великого розуміння (розуміння) і прочуття. В Європі пробудилася *метафізична потреба*, що жила в середніх віках. Зі землі глибші уми глянули вгору до останніх проблем і загадок, що оточують наше життя. Починало родитися щось у роді *релігійности*, глибоко поняте шукання Бога, далеке від конфесії, що ставить питання про послідні причини і цілі світу і життя, і це не тільки одиниці, але й громадського життя. І я перебував *перелім*, спершу несвідомий у своїй духовості, та й став перед містичною загадкою свого народу, коли йому кинули клевету, що якби зникла зі світу його країна, то людство не втратило б нічого, бо він не має ніякої цінности! Впливом цього душевного настрою була драма «Сонце Руїни», писана в 1908-09 рр.».

Саме і в збірці «На стоці гір» ми можемо вчитати перші сліди роздумування батька над загадкою народу:

«Як би я мав силу збудити героїв —
.....
А Ти, рідна Нене, цураєшся їх!..
Заки сонце загасло великих гетьманів,
Полин хтось посіяв,
Клевету і сміх
На їхніх могилах Твоїми синами —
Душа моя плаче без тям!»

Далі помітні ці думки в поезіях «Богунів смуток», «А я прокляв би Прометея», «Золотий сум», «Пурпуровий танець», «Прискорбна молитва», «Бліді тіні кланяються» (Тюремна молитва голодуючих) — поезія в прозі. Видається, що цієї символістичної риси поезії батька не заперечив навіть совісний дослідник М. Степняк (чи, може, не зважився підкреслити із зрозумілих причин), як це побачимо далі в його розгляді. Він тільки зазначає, що «символізм скоріше схильний до месіанізму, ніж до націоналістичної концепції». Очевидно, він не мав змоги знати про месіаністичні твори батька, які й досі невідані і мало відомі в цілості. А стаття Степняка й так викликала гострий напад із боку режимного писака Ів. Гончаренка в його зажерливій статті «Поезія формування українського фашизму», що появилася теж в журналі «Червоний шлях», здається, в листопаді 1933 року.

Про свою третю збірку «Ладі й Марені» батько зазначив у своїй автобіографії таке: «Болюче пошукування за небуденною жінкою зазначував я рядом поезій, які зложилися «на ліричну драму», видану

з ілюстраціями 1912 р. Рецензію, повну інсинуацій, помістив у «Ділі» д-р Остап Грицай, а в Шкільній Раді з'явився донос, що я деморалізую молодь, аби мене відсунути від посади!.. «Точніше згадав батько знову цю обставину в «Дзвонах» (1933 р.) в дописі «Моя сповідь»:

«Моя слава між молоддю не давала людям спати, тому на мою ліричну драму «Ладі й Марені» появились лайливі рецензії: дві якогось безіменного Ахмета в «Новім слові» 1913 р., п'ять д-ра В. Левицького в «Руслані», і аж одинадцять фейлетонів д-ра О. Грицая в «Ділі», аби мене знищити. Ті наклепи вислано до польської Шкільної Ради. Інспектор поляк зажадав від мене творів; перечитав і, віддаючи їх мені, сказав: «Pan masz iskrę bożą, pisz pan po polsku, bo tłum niekulturalny zazdrośnej pseudointeligencji ruskiej wyrwie panu chleb z żołądka...» Мені предложили посаду в архіві — я відкинув, — проте згадав пам'ятні слова в 1933 р., коли сталось те, що заповів інспектор поляк...»

Цікавий відгомін знайшли ліричні збірки батька в т. зв. Радянській Україні в дослідника творчості молодомузців М. Степняка, в його 50-сторінковій порівняльній статті «Поети «Молодої музи» («Червоний Шлях», ч. 1, 1933, стор. 180-196):

«З віршованих ліричних збірок Пачовського нам відомі не всі (напр., ми не мали змоги ознайомитися з ранньою збіркою поетовою «Розси-пані перли»). Книжкові ресурси Харкова змусили нас знайомство з лірикою Пачовського обмежити двома збірками «На стоці гір» (1907) та «Ладі й Марені терновий огонь мій. Лірична драма з ілюстраціями» (року не зазначено; одна з пізніших); гадаємо, що таке знайомство певне уявлення про творчість Пачовського може дати.

Перша з цих книжок зовнішністю не являє з себе будь-чого цікавого, але друга відразу ж викликає в пам'яті збірки російських символістів. Мітологічна назва з підкресленою інверсією в синтаксі, два павичі на титульній сторінці, слов'янські числа — літери, що нумерують розділи — «дії», музичні терміни інтермедій між цими розділами, нарешті, ілюстрації, почасти зроблені для книжки від маляра Ів. Косинина й зв'язані зі змістом окремих віршів, почасти взяті з творів світових майстрів модернізму в малярстві: Бекліна, Франца Штука, Котарбінського, а також улюбленого модерністами Гойя. Останнє — вже тхне якимось провінціалізмом, але загалом зовнішність збірки — справді символістична. Та не тільки зовнішність: перше враження від віршів переконує в їхній приналежності до символістичного стилю, і аж пильніш придивитися до них, можна помітити, що «тайная тайних» символізму так і залишилася для Пачовського «тайною».

Насамперед, Пачовський — дійсний, без усяких обмежень майстер зовнішньої форми. Багатство його строфіки просто дивує, тут він досягає рівня російських майстрів — Бальмонта і Блока. Ось зразок строфіки Пачовського:

Я вже брала тую воду
в русалковім жерелі,
вона дала мені вроду,
але долі не дала —
з неї світить тій дитині
чар задуми на чолі,
та сліпе воно до нині,
а я бідна як була!
(«Сон укр. ночі», — Р. П.)

— себто схема цієї строфи *abacdbdc*, є схеми: *abacdc/cbecdsc*; *abccsb/adbbd* і багато інших. Іноді поет ускладнює звичну метрико-строфічну схему незвичним чергуванням рим.

У ясну ніч в понурім сні
Прийшла як тінь моя зізвізда
Кохання на весні;
І ледве я її пізнав —
»А ти чого така бліда?«
Я глухо прошептав.

Розмір, що складається з чергування двох чотиристопових, одного тристопового, знову двох чотиристопових і одного тристопового чоловічих рядків — добре відомий літературам із силляботонічною системою віршування; але Пачовський, залишаючи непорушним порядок, чергування рядків, змінює порядок чергування рим (замість *aabccsb-abacbsc*), — від чого утворюється враження цілковитої свіжості строфи. Деякі строфічні засоби Пачовського не можна записати за допомогою звичайної нотації.

Як в серці що струни потруне,
Пісні ніби з гарфи бренять,
Пісні мої дрібні і срібні
Як пташки до тебе летять, —

і так у кожному катрені, себто другий рядок римує з четвертим, а в першому й третьому ми маємо, сказати б, саморимування, коли на риму, що її несе передостання стопа, відповідає остання того самого рядка. Відомі Пачовському й »колові« рими, що ними той самий рядок починається й кінчається («Жаль кровавий, як кораль, Сміх лискучий, як алмаз — Та алмаз бува нераз...»), й рими »дисонанси« («... Вертали вже без тих перлин, Летіли над зелений лен, На той широкий дальний лан...») — це нагадує експерименти російського футуриста Асеева, писані пізніше від трагедії Пачовського, відкіля цей приклад взято). Постійне повторювання рядків у межах однієї строфи з певними варіаціями, омонімічні й внутрішні рими, різноманітні фігури ритмо-синтактичного паралелізму роблять ритмомелодику Пачовського надзвичайно вигадливою. Безперечно, до Тичини українська поезія не

мала такого майстра ритмічної техніки, як Пачовський, безперечним нам здається і вплив Пачовського на Тичину в цій галузі*.

До того, Пачовський і великий майстер інструментування. В цій галузі техніка «молодомузців» взагалі стоїть високо, але Пачовський перевищує всіх своїх колег. Подаємо кілька зразків — вельми невеличку частку тих, що їх можна б подати: «Якісь теплі сльози зі сльезом зір Леліються в листях берези...», «Хай шепіт лелій олеліє Леліткою душу твою», «В ніч під замком Мірамаре Море плече і шумить, Блиснув місяць із-за хмари, Срібне плесо мерехтить», «В гондолі гойдали нас філі»; іноді інструментація робиться прихованою — певні звуки рівномірно розподіляються по віршу, à la Філянський (Як осінні вітри *духнуть* і на небо хмари сунуть. Попід хмари сумно лине Ключ відлетних журавлів), іноді навпаки, вона робиться підкресленою, випнутою — звуки збігаються в алітерації, à la Бальмонт («Свое сердце, сум і сміх», «Правдива правда принесе», «Щоночі чую я чую шовковий шум шлюбної сукні в покою»). Надзвичайно легкий, вільний вірш Пачовського ще більше підкреслює, відтінює майстерність інструментації. Власне кажучи, серед українських ліриків передреволюційної доби є в Пачовського сильний конкурент щодо евфонічності віршу — Микола Філянський. Але в урочисто-важкуваті, одноманітні вірші Філянського треба пильно вслухатися, щоб відчуті всю глибоку й природну організованість їхньої фонетики. Вірш Пачовського відсвічує, грає збігами звуків, як хвиля піною.

Іноді інструментування в Пачовського переходить у якесь милування звуками, позбавленими змісту. Навіть коли поет користується звичайною лексикою, сенс часто топиться в повені звучань, ніби одмирає; від цитованого вище «Хай шепіт лелій олеліє Леліткою душу твою», здається нам, простий шлях до Тичининого «заумного», «се сум, се сон, лелію льо, льолоні я, льолоні». Але таких, відносно позбавлених сенсу, звучань Пачовському замало — й на допомогу поетові приходять звуки італійської мови. Італіанізми трапляються, як ми бачили, й у Карманського, але поет думки, Карманський, любить ефектовний італійський афоризм; поет звуків, Пачовський, любить італійське ім'я власне та вигук («междометие»). Користування італійськими іменами власними ми вже могли спостерігати в вищенаведених цитатах; приклад вживання італійських вигуків:

Чайка черкається філі
Грає піна в сонні скилі:
Ninna-nanna, ninna-nanna,
Смійся ще у сні!..

*) Взагалі поезія Пачовського мала значення для формування Тичининої поезики. Трапляються навіть текстуальні аналогії між Пачовським і Тичиною, пор. напр., «Спів незримого хору з повітря» («Сон української ночі» дія І-ша) з «Плачем Ярославни», («Дивний флот на сонці сяє») — звичайно Тичина вельми ускладнив досить просту ритмомелодику «Співу» Пачовського. — М. Ст.

— й вище: — »Ninna-nanna, Lino моя мила« (знов-таки згадуєш Тичинине: »О панно Інно«). У всякому вигукі є тільки мінімальний сенс, але вигукі чужомовні, як і незрозумілі імена власні, справляють враження справжньої »асемантичної заумі«*.

Та »асемантичною заум'ю« лексичні новаторства Пачовського не обмежуються, — в нього трапляється коли не семантична »заумь«, то в кожному разі неологізми, що виправдуються тільки естетичною (не комунікаційною) своєю функцією, наявність таких неологізмів — перший крок до семантичної заумі. Ми читаємо в Пачовського: »Там де в сонці світлозорянім грає море в дальнозір...«, »В душі загорівся стоїскрий огонь«, »Говорить в дрозді безтамами«, »Засвітінь (потойбічний світ, — М. Ст.) розблисла незнана«, »В осонченому сліз тремтінню« та інші приклади вживання новотворів.

Закінчуючи огляд »зовнішньої форми« в поезіях Пачовського, слід ще вказати, що всі метричні, евфонічні й лексичні здобутки дісталися Пачовському якось надзвичайно легко: уже в ранньому »Сні української ночі« вірш місцями (напр., у першій дії) дивує своєю легкістю, й у цьому таки творі трапляються неологізми. Якщо порівняти не дуже розмаїті, але такі вільні й легкі розміри молодого Пачовського з важкуватою й часто неохайною (щодо рими) силябікою Лепкого, то можна тільки дивуватися, які формальні контрасти містилися під спільним дахом »Молодої музи«.

Але відразу ж може постати питання: чи відповідають технічній досконалості й модерністичній спрямованості »зовнішньої форми« поезії Пачовського аналогічні властивості »форми внутрішньої«? І чи є в ідеології Пачовського риси, що ріднили б її з символістичною? Нові, невідомі народовській генерації елементи в його ідеології справді є. Пачовського ніяк не можна назвати практичним представником чи теоретичним оборонцем принципу »мистецтво для мистецтва«, поет часто говорить про свій громадський обов'язок, про боротьбу цього обов'язку з особистими почуттями. А в трагедії своїй (»Сон укр. ночі«, — Р. П.) Пачовський безпосередньо заперечує згаданий принцип. В

---

* Тут нам належить покаятися в одному нашій гріху. У статті нашій »До проблем поезики Павла Тичини, ч.ч. I-II« (»Червоний Шлях«, 1930, ч. 5-6, стор. 137) ми поставили питання про походження неологізмів (звичайно не окремих слів, а системи користування неологізмами) у »Соняшних Клярнетах«. Ми вказали тоді на подібність деяких неологізмів до лексичних засобів Ігоря Северяніна, але застерegli, що ціла Тичинина поезика надто далека від Северянінської, нагадали, що аналогічні неологізми трапляються у Павла Савченка, але висловили сумнів, чи знав Тичина, коли писав поезії »Соняшних Клярнетів«, маловідому в той час збірку П. Савченка »Мій сміх, мов задума«. Знайомлячись весною 1929 р. з лірикою Пачовського, ми якось не звернули уваги на його неологізми, а »Сон української ночі« (де є теж неологізми), коли ми писали статтю про Тичину, був нам відомий тільки на ймення. Звичайно, нам треба було вказати, що в користуванні неологізмами, як певним стилістичним засобом, Тичина мав українського попередника в особі В. Пачовського. Тичинине »опромінений« — одне з улюблених слів Пачовського. — М. Ст.

3-ій дії «Син України й сонця», Сміхунчик, каже до Русалки ясних зір («Музи своєрідної поезії української», як пояснює автор в своїх «Увагах для різних читачів»):

А ти, Музо, ясних зір,
 . . . . .
 маєш мушлю, розмочи
 (показує на Неї) (Україну, — М. Ст.)
 Її кров з-під різок
 в тій воді русалок!

Автор дає пояснення своїм символам: «Русалкова вода — поезія», «Кров України з водою русалок — поезія суспільників, поезія артистів не «штуки для штуки», але артистів з почуттям горожанства». Тільки така поезія, на думку автора, може розплющити очі сліпим. («Очі мий, вуха мий, най провидить сей сліпак, най почує той глушак»). Отже Пачовський поділяє погляди «батьків» на громадське слугування поета, але саме це слугування розуміє вже інакше. Народ для нього, як і для «батьків», є конечно виправдання всякої людської діяльності, але це розуміння наочно перероджується в поета з «народу-демосу» на «народ-націю» (користуємося термінологією російського літературознавця С. Анічкова, трохи змінивши її). З цього погляду особливо цікавий «Сон української ночі».

Тут наступає дуже цікавий розгляд соціально-національних питань у драмі батька, та поскільки цей уступ стосується до драматичної творчості, вважаю за відповідне пропустити три сторінки статті і перейти до дальшого розгляду збірок лірики, що його зробив М. Степняк (стор. 188):

«У збірці «На стоці гір» поет часто каже про народ «мужики», його муки (цикл «Пурпуровий танець»), але в плані більше національному, ніж соціальному. В збірці «Ладі й Марені терновий огонь мій» соціальних мотивів майже нема; щоправда, це цикл (чи низка циклів) любовної лірики, але особиста тематика не завадила з'являтися де-не-де на сторінках збірки мотивам націоналістичним. Пошана до історичної ролі гетьманів призводить Пачовського до аристократичних тенденцій; своїм синам («Сини мої гайдамаки») він каже: «Будьте смілі горді, дужі, аби в вашім кожному кроці було видно, було чути *Мій боярський князій рід!*» Нарешті можна знайти тут мрії про українську великодержавність, що межують з імперіялізмом:

«Аж вснув я: бачу сине море
 Йде фльота, наші всі прапори,
 А більше сотні кораблів —
 Їх імена десь: Дорошенко,
 Богдан, Мазепа, Гордієнко —
 Йдуть до індійських берегів!»

Націоналізм і аристократизм — зовсім не обов'язкові риси для поета-символіста. В патріотичній своїй ліриці символізм скоріше схильний до месіанізму, ніж до великодержавницької «реальної політики». Звичайно, націоналістичні концепції Пачовського не можна визнати за явище прогресивне навіть в історичному розрізі. Але цими концепціями Пачовський дійсно відмежовувався від попередньої генерації, що або стояла на льюальних «рутенських» позиціях, або поклала надії на Москву, або в тій чи іншій мірі поділяла інтернаціоналістичний світогляд і вважала національну справу за другорядну.

Нові ідеологічні елементи почуваються в Пачовського й поза його націоналізмом, і деякі з цих елементів наближають поетичний світогляд Пачовського до символістичного. Про індивідуалізм, в повному розумінні цього слова, не можна говорити, як про ідеологічну рису поета, що в «Сні української ночі» виявив себе свідомим прихильником колективізму. Але в Пачовського дійсно помічається — не культ абстрактного людського «Я», а звеличання своєї власної особи (те, що Д. Рудик зве «самозакоханістю»). Ця риса розвинулася в поета не відразу: в збірці «На стоці гір» поет ще звертається до України з покайнними словами, що нагадують самовиказування, властиві народовцям (більше російським, ніж українським): «Пожерли нам тім'я, і я не чистий — Я раб як Ти, Нене, до крови і кости, Несильний на діло, у цілях імлістий. Як віск мое серце, як сніг моя туга». А вже в збірці «Ладі й Марені терновий огонь мій» поет любить уявити себе надлюдською істотою, що вміє двигати горами, — найпаче звертаючись до коханої дівчини, що обрала іншого: «Мій сміх зарежоче так страшно, як з ясного неба б'є грім», «Як зірвуся — піду з шумом, Тільки вітер свисне глумом! На тебе кине страх! Як затрублю в срібні труби, Затрясуться в горах дуби — І почуєш голос мій... , Переверну круті гори. Зрушу землю, зрушу море, А поверну мою честь». «Я як демон реготаю», «В сім світі я жив і пишався на родині і золотом сміх мій сияв; *Ім'я мое було найперше*, а нині Я впав десь на дно, я в безодню упав». Ця риса, здається нам, модерністичного походження, хоч власлива і не всім поетам модерністам.

Далі. Ми вже відзначили свідоме ставлення Карманського й Пачовського до поетичного майстерства. В Пачовського ця риса розвинена найбільше й виявляється, між іншим, у здатності й схильності поетовій до стилізації. Ми вже зауважували, що народівські наслідування усної творчості не можна назвати її стилізуванням: це природний спосіб художнього вислову. Франко охоче користувався історичними, книжковими й легендарними мотивами, але навряд чи прагнув відтворювати стилістичні особливості своїх джерел. Таким чином, стилізаційні спроби Пачовського в значній мірі можна вважати за новину. Крім усної української творчості, Пачовський стилізує Шевченка (у «Сні української ночі», де Шевченко фігурує, як одна з дієвих осіб), «Слово о полку Ігоревім» (ibid), псалом «На ріках Вавилонських» («Бліді тіни кланяються»), козацьку думу («Сон української ночі»),

сектантський спів (ibid.) й інші. Ці стилізації не завжди майстерні (пор. напр., «Думу про золотий вінець» зі «Сну української ночі» з «Думою про трьох вітрів» — П. Тичини); проте їх наявність є безперечно прогресивний мистецький факт, що зв'язує поезію Пачовського з певними тенденціями символізму.

Як відомо, більшості письменників-модерністів властиві еротичні теми й мотиви. В уяві пересічного читача «модернізм» часто зводиться до «порнографії»; звичайно це не так, але велика питома вага Ероса в модерністичній творчості безперечна. І тут Пачовський цілком приєднується до модерністичної традиції. Його еротика — часто підкреслено сексуальна, з такими фізіологічними подробицями, які стоять на межі дозволеного в друку (у поезії «Сміється луг і річка» та «В обіймах твоїх забуваю» — з кн. «Ладі й Марені»), а почасти й із відтінком демонізму (напр., «І дрож в твоїх ніздрях заграла Мов в тигра, що вчув свіжу кров», «Кровава розкіш наша, гей! Дівчино, впийся в мене: Кусай зубами, рви, пести В устах уста згорілі», «Ангела люблю я в нічку, Демона кохаю вдень»). Але поруч цієї еротики, в Пачовського почувається якась аскетична нота, якесь призи́рство до статевих радощів, що зневолюють дух. Така подвійність у ставленні до жінки є вже явище символістичного порядку. Пачовський знаходить сильні слова для цього «жіночого храму»:

— В чаді перфуми, напоїв, наркози
Воняла старість їх душ позіханнем;
Тіла без крові, а очі без сльози
Чахли в зануді розпусним коханням.
— Бог на престолі там — тіло жіноче,
Нагістю снігом без сти́ду горіло
В дурі кадила колов мені очі
Напис їх псальми: Хвала Тобі Тіло!»

Таких місць багато в кн. «Ладі й Марені» (напр.: «На ягодах уст пурпурових Я духа кровавлю», «Огонь з душі мені краде Страшна царівна ночі»); там є поезія, Яцкову присвячена, де розповідається про сина пустельника: вирішив з батьком у пустелі, він уперше прийшов до села, зайшов у кузню й почав голіруч кувати розпечене залізо; але коли він вийшов із кузні, то вперше в житті побачив дівчину й пізнав бажання; повернувшись до кузні й почавши знов кувати, він спалив собі руку на вугіль... Таке використання проложного чи апокрифічного оповідання знову таки належить символізму (хоч саме в галицькій літературі його зразки були раніше — від того таки Франка).

Отже, як бачимо в тематиці Пачовського є принаймні поодинокі риси, властиві не тільки «модернізмові» (категорії досить розпливчастій), а й справжньому символізму. Такі самі поодинокі риси можна підмітити й у поетовій семантиці. Так, йому властивий оксюморон, іноді досить сміливий, напр., «Нечиста, тілесна жіноча душа», «Чи

чуеш, як рокомом бурі Душа моя *глухо мовчить*; рідше, але все ж трапляються в нього й синоптичні образи, напр., «Твоя біла постать, небесно промінна, Така мелодійна, як пісня яка», є в нього зразки символіки фарб: так, пурпурова фарба — символ плотської пристрасти (пригадаймо, що для Блока такою самою фарбою була лілова); улюблений епітет поета: «темна земля» цілком символістичний.

До наведених нами прикладів звичайно можна було б додати ще певну кількість їх (напр., модерністичний потяг до двоїстого, контрастового, до сполучення по-суті несполучного, а разом і любов до оксюмору, властиві Пачовському, знайшли собі виявлення в такому уривку: «Земля й сонце, небо й пекло Грالیся в її тілі — А в душі сатаніли Архангели білі»). Але в цілому сама семантика Пачовського свідчить про односторонність його безперечного модернізму. Бо й наведені й не наведені окремі вислови, яка значна не була б їхня кількість, що не утворюють семантичної системи, і в цілому ця система залишається простолінійно-реалістичною, однозначною та до того ще й традиційною в своїх образних ресурсах. Майже кожна поезія Пачовського може підперти це наше твердження; розібрати всебічно словесну тканину поетової творчості, — річ неможлива в рамках нашої статті, і ми для перевірки його оберемо певну ділянку цієї творчості, саме «пейзажну живопись» у поезії Пачовського. Пейзаж у поета складатиметься здебільшого з коротеньких зауважень сказати б констатувального характеру. «Сонце світить, грають весла, Злотом філя мутиться», «Склитися море, світять гори, Небо рожевіє», «Гасне сонце, плаче мева, Ліне мряка опалева», «Дзвонять дзвони, сходить зоря», «А сонце горіло, а філі шуміли, Зелено то (Sic; може друкарська помилка — замість «та», — М. Ст.) біло кипіла вода», «у Венеції на морі Блисла ясна, тиха ніч, А в небеснім кругозорі Міліярди блисло віч», «Небо мріє, світять зорі, Море в світлі мерехтить», «Там ріжноцвітних квітів Простелить нам шовковий плай... Там защебечуть соловії і зашепочуть ручаї», «Шепочуть вишні, сяють квіти, В кущах щебече соловій, На небі місяць в повні світе». Епітети до явищ природи в Пачовського глибокотрадиційні: «ясні гори», «синє море», «зелене море», «зелена діброва» і т. п. Звичайно з таких простолінійних, загальновідомих елементів не можна утворити чогось подібного до символістичних малюнків природи. Пригадаймо — для контрасту — багатообразові імпресіоністичні пейзажі Бальмонта чи Брюсовського, що з вишуканістю сполучують тонкість і спостережливість рисунку, чи, нарешті, сповнені таємничим життям Блоківські, що не вважаючи на своє містичне забарвлення, не лякаються таких реалістичних подробиць, як залізничний семафор! Природа в Пачовського пасивна, не промовляє до поета, як це буває у Філянського; складний здоровий чи слуховий образ, зв'язаний із природою, — велика рідкість на сторінках Пачовського. Ось два з вельми нечисленних прикладів — «І верби жемчужать стрілки вогняні», «...вітер херувимом жене з мечем огненним ясновілим димом з вершин на діл навалу мли і хмари». Коли ми зустрічаємо такий образ у поезії «У сему ніч дощ з вітром бив»

(зб. «Ладі й Марені»): «Дощ грав і плакав, вітер бив По гарфі струнами дощу», то він явно навіяний малюнком Котарбінського «Дощова тінь», що вміщено поруч. Єдине, що надає пейзажам Пачовського деякої своєрідності, це сила світла в них (одна з поезій так і зветься: «Над морем світла»; як ми бачили, в поета світять гори, сяють квіти вишень і т. п.) і наявність неологізмів, що їх поет, здається, найбільше любить застосовувати до пейзажів. Але неологізм — це ж словесний, не образний момент, а враження від сили освітлення в поезіях Пачовського зменшується від монотонності цього освітлення. Нюансів поет майже не знає, вживаючи або чисту барву — синю, зелену, або дорогі матеріали (його епітети: рубіновий, опалевий, сафіровий, смарагдовий і т. п.) або, зрідка, технічні назви фарб: ультрамарин, індігосинь*; читачеві очі, засліплені таким блиском, нездатні розбиратися в відтінках.

Монотонністю відзначається освітлення навіть у пейзажних поезіях «Над морем світла» та «Ніч на морю», що належать до краєвидів: під час заходу сонця й у місячну ніч море однакове — золоте («Злотом філя мутиться» — в першій поезії, «Море плеще... І горить, як золото!» — в другій). Це — в галузі фарб, де поет все таки сильніший, а щодо ліній і, сказати б, композиції пейзажу, то тут неохайного, інколи незграбного Лепкого, що здатний відтворити потерпання «Вечора перед бурею в полі» доведеться поставити вище від чепурного, майстерного Пачовського.

Треба відзначити, що й кількістю пейзаж малорозвинений у галицького лірика. Менш за все художник зорового типу, Пачовський і не прагне давати антологічних пейзажів; позбавлений бажання за зовнішністю явищ побачити їхнє ество, він не має потягу й до пейзажу «психологічного». Тому пейзаж у нього здебільшого зводиться до «пейзажного мінімуму», що облямовує якусь іншу тему. У незначній розвиненості в Пачовського образних моментів — безперечно розходження галицького модерніста з символістичною поетикою. Щоправда, існує уявлення, ніби символістам, як поетам-урбаністам, пейзаж не властивий. Але, поперше, ніяк не можна сказати, що представники світового символізму зовсім не знали пейзажу, подруге, коли сільський ландшафт і справді рідше трапляється в символістів, ніж у ліриків попередньої їм доби, то натомість з'являється в них міський краєвид та intérieur. А й те і інше Пачовському невідоме зовсім.

Яка природа словесної тканини в Пачовського, — така й природа його мотивів, його поетичної тематики. Теми й мотиви Пачовського майже завжди піддаються перекладові на мову ділової прози. Пейзаж, настрої сумнівів і знесилення, любовні переживання, туга за батьківщиною, патріотичні почуття, рідше (в ліриці) соціальні мотиви — ось цими, легко визначуваними категоріями майже обмежується тематичний діапазон поета, і всі ці категорії легко розпізнаються й відо-

---

* Вище ми зауважили наявність на сторінках Пачовського пурпурової фарби, але її вживано в символічному значенні — не в безпосередньому кольористичному, — М. Ст.

кремлюються; коли вони й сполучаються одна з однією, то в спосіб «сумарний», а не «інтегральний», не просякають одна одну, а лише зв'язуються. Трапляється іноді й фантастика — в збірці «На стоці гір» навіть не рідко, — але майже завжди вона традиційна, книжкового походження (аж так, що в збірці «Ладі й Марені» є переспів Гайневої «Die Lorelei» — «Срібна царівна»); до того, вона часто припускає алегоричне тлумачення. Можуть здатися символістичними ті кілька поезій, що не посідають повної сенсової прозорості (напр., «А я прокляв би Прометея»); але завуалювання, приховування сенсу з допомогою алегорій чи метафор, в кожному разі, не є «специфіка» символізму. Бо символізм — це, насамперед, не ніщепанство, не індивідуалізм, не містична релігійність (ці ідеологічні риси можуть бути й не бути), не інструментування, не вигадлива ритміка (ці стилістичні риси другорядні), а намагання висловити позасвідомі почування, знайти таємничий зв'язок між окремими чуттєвими враженнями, зробити «мисль изреченную» не «ложью», а правдивим словом про ті непомітні й незрозумілі самій людині рухи її душі, що звичайною мовою не висловлюються. Звідси перехід символістів від фарб до відтінків, звідси їхній синоптизм, звідси ціла їхня поетика. Про М. Жука, що — не вважаючи на невисокий рівень техніки найбільше з усіх дореволюційних українських поетів наближався своїм поетичним світоглядом до символізму, В. Леонтович писав: «Якби хто запитався перекласти на звичайну мову більшість його віршів, не міг би скласти з кожного з них щось суцільне». Цього не можна було б сказати про поезії Пачовського: навіть його фантастика, навіть його символи (здебільшого зв'язані зі смертю — напр., «Наша тінь», присвячене П. Карманському), можуть бути однозначно дешифровані. Спроби «символістичної символіки» рідкі (приклад — «Два демони») й невдалі, якось порожні змістом.

На цілу збірку «На стоці гір» є лише одна поезія, що безперечно посідає символістичну сенсову багатозначність («Папоротин цвіт»): за образами народної фантастики відчувається намагання автора натяк дати на якусь таємничу трагедію в природі чи людській психіці. Одна поезія — це надто мало для поета, що очевидно прагне до оволодіння засобами символістичної поетики. Але найвиразніше виявляється не-символістична природа поетичної психіки Пачовського в збірці «Ладі й Марені терновий огонь мій». Аджеж «любов» — це природна царина складних, неусвідомлених, суперечливих, невисловлюваних почувань; це сфера, де музика завжди може сказати більше, ніж слово, і можна чекати, що саме тут дадуть себе відчути ті символістичні елементи, що мусять таки бути в артистичній натурі поета-«молодомузця». Але й тут знаходимо ми ту саму окресленість і виразність. Любовні мотиви збірки можуть бути зараховані до кількох точно визначених рубрик: перша зустріч, сподівання, зрада, сласна насолода, спогади, ревності, родинне щастя, тінь померлої коханої дівчини і т. п. Поезії останньої, здавалося б, найближчої до символізму, рубрики — написані в тонах, що швидше нагадують романтизм, навіть у тій його відміні, що на-

ближається до сентименталізму (напр., поезія «Схиляється вічність розсєвом зір» — одна з кращих своєю емоційністю; читачеві, ознайомленому з російською поезією, вона нагадає Жуковського); та таких поезій і небагато — кілька в циклі «Леїля». На тлі такої виразності навіть поезії, де зіставляються два прості мотиви, здаються психологічно-ускладненими (напр., «Тихо, тихо в сонному кришталю», де серед любовної розкоші... «бездонні філі моря надять Мою душу в бездну навісну»); але на всю збірку нам трапився тільки один безспоречний випадок складного плетива мотивів, логічно не зв'язаних, проте споріднених емоційно («Ясно спав я — мені снилось»).

Якщо придивитися ближче, то навіть те, що спочатку могло здатися символістичним в любовній ліриці Пачовського уявиться нам в іншому освітленні. Маємо на увазі поетову еротику. Безперечно, що окремі поети-символісти доходили в своїх еротичних «изисках» до хворобливості, викривленості, безперечно, що часто їх еротика була ознакою суспільного розкладу; але тільки обиватель може не визнати різниці між еротику Пшибишевського чи Сологуба й еротику Вербіцької чи Анатолія Каменського. Еротика перших серйозна, часто трагічна, еротика Каменського й Вербіцької — фарс. І треба визнати, фарсом відгонять подекуди сексуальні сцени в «Ладі й Марені». Цикл «Гелена» дійсно довгий час тримає читача у владі символістичних настроїв: нестримна плотська демонічна пристрасть — і разом відразу до неї, жаль за загубленою міццю духа, подекуди «упоєння загибеллю». Але ось в передостанній поезії циклу читаємо: «Ой кроки, кроки, кроки — Ти чуєш — вір не вір — То муж — А я у скоки І бух — вікном надвір!» — і весь настрій валиться: замість «трагедії статі» — анекдот для курців. Звичайно, ми не станемо ототожнювати таких мотивів Пачовського з мотивами Вербіцької; ні, галицький поет мав поважніше джерело — лірику Гайнріха Гайне. Але Гайне, не зважаючи на те, що впливу його зазнав дехто з представників світового символізму, — поет не символістичної вдачі, надто багато в нього тієї іронії, що її право на існування заперечував Верлен. Щодо протиставлення аскетизму радощам тіла, то й воно в значній мірі викликане громадським почуттям поета, бажанням зберегти свою волю для національної справи, а не мотивами релігійного зречення.

Отже, на поставлене на початку статті питання доведеться дати негативну відповідь: вважати творчість «молодомузців» за західно-український прояв світового символістичного руху — не можна. Усі поети, що ми розглянули, дали галицькому письменству чимало нового, але це нове тільки певними сторонами було зв'язане зі справжнім символізмом. Карманський, без сумніву, вніс в ужиток галицької літератури чимало європейських мотивів (хоч європеїзм його й перебільшувався від сучасників), але звертався він частіше до Європи попередньої, ніж сучасної йому; він більше «архаїст», ніж «модерніст» — і психологічно й стилістично.

Лепкий не спромігся подолати в собі стихію невиразного ідейно й недбалого художньо українського народовства, тому його безперечні

символістичні досягнення залишилися островами в морі цілком іншої поетики; модернізм Пачовського не підлягає сумнівам, але, як ми бачили, це ще не символізм.

Чому ніхто з метрів «Молодої Музи» не зміг утворити на галицькому ґрунті справжнього символізму — на це найкращу відповідь зможе нам дати одна нерозглянута досі риса, властива їм усім.

Це — бідність на теми й мотиви, обмеженість їх тим колом, що було минулого сторіччя в загальному поетичному вжитку. Ні тем філософічних, ні того, що А. Горнфельд вельми влучно називає онтологічним (не «антологічним» — М. Ст.) пейзажем і натюрмортом, ні історії (за винятком патріотичних згадувань про рідне минуле), ні спроб наукової поезії, ні відтворення фактів сучасної міської культури — не знаходимо ми ні в кого з них. Для контрасту не станемо згадувати Вяч. Іванова, бо цей поет своєю ерудицією займає і серед символістів окреме місце, але й В. Брюсов — яку надзвичайну тематичну широчінь посідає він! Його цікавили в поезії й асирійський напис, і фабрична частушка, і дитяча гра в «палочку-виручалочку» й не евклідові геометрії...

Як не дивитися на символізм, багатьма своїми сторонами вельми далекий від наших днів — він, безперечно, був продуктом культури, — однієї, в певних відношеннях хворобливої, але надзвичайно багатой, складної і розвиненої. Такої культури українська дореволюційна дійсність утворити не могла; не було соціального прошарку, що є носієм такої культури, — високорозвиненої розумової інтелігенції. (Вельми цікаво, що два українські поети, що найбільше зі своєї генерації наблизилися до символізму — М. Філянський і М. Жук — обидва висококваліфіковані фахівці розумової праці: перший — архітект і геолог, другий — артист-маляр із академічною освітою, й обидва довгий час перебували в культурних осередках поза межами України — перший в Москві, другий в Кракові).

«Соняшні Клярнети» Тичини, надруковані й до певної міри написані вже після революції, з'явилися цілком символістичною збіркою, але то був уже інший час: виходив на історичний шлях новий соціальний замовник іншого стилю. Тільки що народжений український символізм в особі того ж таки Тичини перейшов до шукання інших шляхів, інших формацій. Епоха розквіту символізму припала на той час, коли українська культура, стиснена адміністративними перешкодами, не про вільний розвиток своїх сил могла думати. Тому то український символізм

Не расцвел и отцвел
В утре пасмурных дней.

*

Подана тут велика частина прецікавої статті М. Степняка про «молодомузців», в якій зокрема розглядається твори мого батька, показує велику ерудицію і безсторонність наддніпрянського критика. Велика шкода, що тоді ще не були йому доступні й інші твори батька,

бо, видається, він самотній міг тоді дати повну оцінку літературного доробку батька, будучи в певній дистанції від автора, і простодіюючи різні впливи течій. Він перший звернув увагу нашої критики в Україні на проблему «спадщини» передреволюційних літературних впливів, яку пореволюційні літературні течії відштовхували від себе і висміювали, мовляв, новий літературний процес ніяк не зв'язаний із попередніми, ще й галицькими. Даючи стилістичну і ідеологічну аналіз «молодомузців», Степняк поставив собі за завдання ревізію застарілих поглядів на цю групу. Стаття Степняка назавжди залишиться зразком критики такої, якої до сьогодні, на жаль, бракує в Україні. Коли ж прочитуючи її при студіях батькової творчості, порівнюю розбір Степняка з розбором галицьких критиків, то тільки в Степняка знаходжу аналітично-дослідний характер, а статті Івана Франка чи О. Гриця видаються мені радше моралізаторською публіцистикою.

В той час, коли в Україні кінчався так зв. період «українізації», стаття Степняка стала предметом гострої наївки якогось т. Щупака в «Комуністі» (ч. 9, травень 1933 р.) за «неприхований формалізм і націоналізм». А вже мокрим рядом накинувся на Степняка московський виступник Ів. Гончаренко, лаючи і обвинувачуючи його, як ворога, і домагаючись знищення «націоналістів шумкістсько-хвилювістської масті» Степняка і редактора «Червоного Шляху» Ялового в статті «Поезія формування українського фашизму» («Черв. Шлях», ч. 5, 1933). Степняк аналізував соціалістичні тенденції в творі «Сон української ночі», як своєрідний курйоз без будь-якого намагання «зірвати переможний хід соціалістичного наступу» в Україні, як це оскаржує його Гончаренко. Використовуючи ствердження Степняка про ворожість його батька до російського панства, назвав це шовінізмом (фашизмом) і перекутив загально усе, щоб скласти акт обвинувачення з того, що літературний критик зовсім не приховував.

Мимохідь приходиться дивуватися, як один українець нищить другого, а про це пок. батько так влучно зазначив у своїй поезії в прозі «Український сміх», яка появилася в Україні в альманасу «Терновий вінок» у Києві ще в 1908 р.:

«Слимаком став Орел наш через нашу нікчемність, а не через терновий вінок, що нам на скронь наклали...»

ЧИТАЙТЕ, ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ
І РОЗПОВСЮДЖУЙТЕ
ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

Василь ПАЧОВСЬКИЙ

Поворот до Краю

I

Зіслав Бог сон на мене, Рідний Краю,
І я побачив знов в раю Тебе!
І видів всіх вертаючих до раю:
Шукай, а найдеш кожний там себе!

Писав я пізно вніч. Душа боліла
І вснув я у сльозах, аж видиться мені:
Душа моя злетіла з бруду тіла —
Архистратиг явився у вогні!

Золотокрилий блиснув у північній ночі,
Ніс з тризубом щит синій з ясних зір —
Як два сонця сіяли його очі,
А зашумів, як шум високих гір:

«Спіши за мною! Йдем до брами раю!»
І я зірвався й ревно заривав:
О, рай лишив я там у ріднім краю,
А рідний край багряний в пекло впав!

Я застогнав: — Скажи мені, наш Отче,
Який нам суд призначено з висот?
За що нас вигнано у світ-заочі?
Коли ж відбуде кару мій народ?

— Вже суджено вернути всім до краю,
Хто кров'ю й потом відкупив свій гріх —
Народ крізь пекло вже дійшов до раю...
Ходи, вертають всі, побачивши їх!

Душа злетіла, як дитя до мами —
Ішли рядами земляки мої,
Ішли довжезними трьома валами —
Всі вигнанці із рідної землі.

Співала славу їм земля багата:
Всі села і міста благословили їх —
Навчили люд не різати брат брата
І змили кров'ю свій руїний гріх!

А з Києва до них огні стріляли,
І гомін радости дзвенів з луни:
Де пустарі бірзіллям заростали,
Там колосились золотом лани.

Там зерно їх зійшло і на пустині,
Цілющі води присли з ран;
Вмив очі люд, що спав на пожарині —
Став один лан з Кавказу поза Сян.

II

І першим підійшов до свого краю
Великий вал озброєних людей —
Співали пісню втраченого раю,
Горіла гордість кожному з очей:

»Як вилетіла бомба над царями —
Де не гонили нас на штурм німих? ..
Де не пройшли зболілими ногами? ..
Де не лилася наша кров за них? ..

З нас не один покинув край коханий
І опрощення від рідні не взяв —
Ішов у бій і гинув в нім незнаний,
А честь побіди кат його збирав!

Що для розбою всім дали набої,
Покіль ішли до бою як раби;
Коли ж за волю встали як герої —
То не дали нам куль до боротьби!

Тоді ми йшли до бою з кулаками;
Під градом куль лилася горда кров
І тисячі лягали головами —
Та вдержали все гордо хоругов!

Огнем, мечем ішла на край сваволя
І ворог в пекло замінив наш рай —
З останнім стрілом ми сходили з поля,
Та з прапором покинули свій край!

Не плакали, кидаючи родину —
Спалили міст і присягли собі:
Або в бою поляжем за Україну,
Або добудем волю в боротьбі!

Боролися як льви в квадраті смерти,
Хто не поляг, ждав труб на чужині —

Все був готовий в бій іти і вмерти,
Але здобути волю Вітчизні!»

І били в дзвін, аж загриміли труби,
Як діти тьми сп'яніли від вина —
Ланцюг невольних рвали тюрморуби,
Поляг з меча їх світу сатана.

І ось вертають по тяжких мозолях
Зчорнілі як земля — душі їх як сніг;
Їх лица в злotosяйних авреолях,
Над чолами сіяють зорі в них!

— Вони святі? — спитав я Михаїла.
— Борці за волю! — гукнув шестикрил.
Навстрічу хмара діток полетіла,
Несли їм квіти з батьківських могил.

Хто кликав: слава! хто їм сипав квіти —
Вітали їх всі пущені з тюрми,
Вітали їх батьки, жінки і діти,
Вітали всі, сіючи слізьми...

III

Пройшли усі. І підійшов до брами
Великий другий вал, що ніс огні.
Їх лица із срібносяйними кругами,
Над чолами їм язики сіяють огняні.

— Це хто вони? — спитав я Михаїла.
— То зерна сівачі! — сказав пророк, —
Завдяки їм земля загомоніла
Від щастя грою райдужних красок.

Між ними ті, що шарпали сумління
І душі рвали співом вічних туг;
Між ними ті, що твердь були з кремення
Серед тюрми, знуцання і наруг!

Між ними ті, що в темінъ повернули
В серця розбиті кидати огонь;
Між ними ті, що море сколихнули
І двигнули живло з міцних долонь!

Навстрічу їм ішла юрба спроквола
І з головами схиленими вниз —
Руками закривала собі чола,
І чув я біль від них, що серце стис.

— Чого ж вони соромляться, пророче? —
Спитав я Михаїла, а він сказав:
— Не бачиш? Стидко їм глядіти в очі!
Кожний в чолі тавро набите мав.

Між ними ті, що віри не діймали,
Між ними ті, що месьть змінили в лесьть,
Між ними ті, що карк в ярмо віддали,
Між ними ті, що запродали й честь.

Їм ворог випалив свій знак на чолах:
Тавро неволі зради і ганьби!
Могли йти нині в срібних авреолах,
А стали як назначені раби.

І всі вони на брамі заридали,
І гнулися, як лози, до землі,
Від сорому, і очі закривали
Через клеймо прокляття на чолі.

І взнали всі, що як народ іде до бою —
Ніхто не сміє кидати рядів.
Та другий вал не копилив губою,
Пройшли повз них, співаючи свій гнів.

IV

І третім підійшов, мов хвиля б'юча,
Великий вал людей в імлі —
А лиця в них, як змора всіх гнітуча,
Без палу віри, гордості в чолі.

Навстрічу їм ніхто не вийшов з краю,
Заперлись перед ними двері брам —
Архангел крикнув: »Вам чого до раю?
Там вас не треба! Немає місця вам!«

— Це хто вони? — спитав я Михаїла.
— Це чужоїди, жебраки життя!
Жили як черви, нудились без діла,
Вік провели без цілі, без пуття!

Між ними ті, що з них ніхто на волі
Свого сумління ввечір не спитав:
Сьогодні їв я й пив, зажив доволі —
А що я нині для народу дав?!

Між ними ті, що крилися як сови,
Хоч край у пеклі звав їх гуком труб;
Чужим служили й ждали на готове —
Тепер ідуть гіенами на луп!

Між ними ті, що крякали як круки,
І нищили всі зриви через глум —
Самі ж сиділи все, згорнувши руки,
Й мололи вітром, що приносить шум.

Між ними ті, що вік ввесь нарікали
І там горнулись, де давали гріш —
А свій талант на вражий млин кидали
Насміхом творцям у горло перли ніж.

Де станули, там сіяли зневіру,
Де 'ткнулися, чорнили як смола,
А де шепнули, там відбирали віру —
А ясність всім гонили із чола!

І заgrimів Архистратиг грозами:
»Вам суджено до раю не ввійти,
Ви стали всі до кореня гнильцями —
Тут вмерете, щоб міг народ рости!

А то розточите державу цвіллю,
Як хробаки погубним духом тлі,
Вам суджено розсипатися гнилям,
Щоб з вас не було знаку на землі!»

V

І стали всі вони як темна хмара гніву,
І вгору кулаки грізні їх піднялись —
І станув я між них із гаслом свого співу,
І повторив думки їм кидані колись:

»Не мовив я до вас огнем Єзекіїля,
Вказав вам видиво надзоряних висот —
Де наша доля в зорях писана горіла,
Що станем між народами святий народ!

Ви збились на чутки, як нетлі з преісподні,
Щодня збивали пил на кам'янім шляху —
І розбирали осудом гадки холодні,
Як вийти ціло із безчестя і страху.

А там вас кликали незорані загони,
А там вас ждали люди в селах, як роси,

А там вас визвали на чин воскресні дзвони,
А там над чад і дим займався світ краси!

Казав я серцем вам: Там скинете вампіра
Зі скорбних, в'ялих душ — відродить діло вас!
Прокиньтесь до чину воля, смілість, віра —
І станете апостолами гордих мас!

Розбудите з дна моря в нас безсмертну силу,
Що зрушить землю й небо — духом потрясе!
Та ви в народі бачили колоду гнилу,
Що ставити не вміє, а руйнує все!

З якого ж каменю нам ставити державу,
Коли із сіл не стане лавою народ?
В його душі Господь склав свою славу
І загадку життя незбагнених висот!«

Та наш Архистратиг махнув мечем огненным
І гнилі душі їх осяяло світіння,
І кості загорілись мов огнем блаженным,
І всі розсипались у попіл від горіння.

І вздрів я Рідний Край осяяний красою,
І я заплакав ревно з радости у сні . . .
Народ мій створить рай землею чарівною —
Відродить духа всіх народів у весні!

На це Господня тінь з висот рече: Амінь!
(З «Блакитної книги»)

*
*   *   *

Знов буду ждять великих крил
Аж мертві збудяться з могил!
І буду їм співати спів,
Аж ніч пропаде від вогнів!

І буду ждати в ясний день,
Аж гомін залуна з пісень,
І буду мріять в голові,
Аж думи зйдуть у крові!

І буду в'янути від мрій,
Аж час посріблить волос мій,
І буду снити в білім сні,
Аж вдарять дзвони голосні!

Дзвонити будуть небеса,
Як зродиться у вас краса,
А шум моїх великих крил
Пробудить мертвих із могил!

*
*   *   *

Ой, роздерли нас, розклювали нас
Круки і ворони —
Виросло по нас з Сяну по Кавказ
Зіллячко червоне! Гей, гей!

А круки летять, ворони кричать
І розносять кості —
Тисячі могил без хрестів стоять,
Розриті у злості! Гей, гей!

Тисячі руїн дивляться зо стін
Зранку аж до ночі —
А що поле труп, дивляться до зір
Незакриті очі! Гей, гей!

А у ніч глуху трупи мов живі
Витягають руки —
Боже, чуєш ти, як кричать в крові
Голосом розпуки?! Гей, гей!

22. IX 1920 р.

*
*   *   *

Посеред чаду і руїн
Задзвонить наш великий дзвін,
Зірвуться збуджені в балках
І гряде кара, впаде страх!

О, вийміть, сини, із могил
Батьків зариту силу крил!
Ножі, хай, блиснуть у руках
І кров промовить на хрестах!

І сімсот рік загомонить,
Сім тисяч сіл заклекотить,
І сім мільйонів з-під могил
Дасть вам до мсти орлиних крил!

В огні, хай, вдарить вольний спів
За чола стоптані батьків!
Пролийте вражу кров — за кров,
За муку ран, за біль оков!

22. IX 1920 р.

*
*   *   *

Високих зір таємний хід
Не знає людський рід.
Крізь сон являється мені,

Що писано на вишині:
Посеред чаду і руїн
Голосить з крові злитий дзвін!

І збудить зі сонности могили
Червоний гомін сплячі сили,
І в шумі їх надійде Він!

Посеред чаду і руїн
Прорветься крик, впаде коса,
І розітнуться небеса!

І будуть рватися з глибин
Підняті руки до вершин,
Німі промовлять як борці,

Сліпі провидять як мудрці,
І проголосять у вогні,
Що суджено у вишині!

Прошепче шум глибоких вод
Високих зір таємний сход,
Як я вже буду у вічному сні!

5. VIII 1920 р.

*
*   *   *

Замучили Матір прибуду.
Один спалив очі вогнем,
А другий розняв її груди
І вийняв їй серце живцем!

Цить! упівніч годинник ударить.
Опівночі встануть на месть,
Забудуться свари за горем,
Помстять сини кривду і честь!

Йшли в бою, спинились в рідній хаті.
Поснули мов мертві в рові,
А Мати лежить на розп'ятті,
А Мати ридає в крові!

Цить, упівніч годинник ударить.
Опівночі вхоплять за кріс!
І землю відіб'ють, а Матір
Обмиють із крові і сліз!

Годинник б'є північ. — Будь тихо!
Вогонь! Горить хата! — кричать,
Зірвались на ноги. — Ой, лихо —
До себе шаблями бряжчать!

Рубаються, б'ються! Подвір'я
Залили кервою — в гніві —
За найдене, павине пір'я,
А Мати конає в крові!

К. 20. VI 1919 р.

*
*   *   *

З тяжких зітхань в сумних могилах,
З кривавих квітів край дороги
Зірветься ангел мсти на крилах
І полетить в німі чертоги.

Пролетить димнії руїни,
Пролетить земляні хатини,
Пролетить гроби України,
Як буревісник хуртовини:

»Вставайте, діти, всіх побитих,
Скатованих, живцем заритих,
Вставайте мститися за кров,
За біль, за жаль, за гнів оков!»

І встануть всі одної ночі,
І виведуть вам перед очі
Усіх замучених батьків,
І придавить вас Божий гнів!

(З недрукованої збірки «Огні мести»)

Віра ОМЕЛЬЧЕНКО

»ЩАСЛИВІ РОКИ«

(Спогад)

Після революції 1917 року в Російській імперії, відродження і боротьби за Українську державу, Україна знову опинилася під важким чоботом нових московсько-більшевицьких окупантів. Влада московських більшовиків відразу дуже жорстоко відбилася на житті всіх прошарків населення України, особливо по селах. Багаті люди дуже збідніли, а бідні так і залишилися бідними, хоч влада належала нібито »робітникам і селянам«.

Рух військ в Україні спустошив її природні багатства, її красу, колись таку чудову й неповторну. Під час війни, чужі війська не думали про те, що може статися з населенням України, доведеним до крайнього убогства. Кожен з окупантів хотів тільки перемоги. І земля України, зрошена кров'ю, принесла велике горе. Зима 1921 року була холодна, безсніжна; на весні віяли холодні східні вітри, а влітку не було дощу. Не раз люди благали Бога, просили дощу, а його нема та нема.

Всі посіви і городина в південних степах України, особливо на Херсонщині, Катеринославщині й Одещині, цілком вигоріли. Все пропало, не давши навіть колосу чи хоч паші для худоби. Десь по долинах, під осінь, лишився ще, пізніше посіяний, могар, що його сіяли спеціально для худоби й на сіно. Люди надіялися, що хоч той могар буде на кашу, але й він засох, не давши ні зерна, ні паші.

І так уже влітку 1921 року почався голод. В той час ще не було колгоспів, усі селяни господарювали вільно, як хто міг, хоч уже тоді створені Комітети незаможних селян, т. зв. комнезами, відбирали майно в багатих і роздавали його бідним селянам. Все ж таки були ще й багаті люди, що мали по четверо коней, 2-3 корови, з десяток овець, двоє-трьох свиней, курей, качок, гусей; були й бідні, що мали пару коней, одну корівку, домашню птицю; ще інші мали тільки хатину, городець коло хати і кількоро дітей.

Настав страшний голод, що скопив життя багатьох людей. Треба було шукати якоїсь допомоги, якогось рятунку. Багатші могли кудись поїхати і, якщо не купити, то хоч виміняти хліба за сіль, одяг, коней чи інше майно. Їхали і в Крим по сіль та везли її в північні області України — Полтавщину, Київщину, Чернігівщину, де не було такої гострої посухи і люди мали ще трохи хліба. Та й це було небезпечно, бо в такій далекій дорозі кіньми й возами траплялися зустрічі з бандами й поодинокими грабіжниками, які відбирали в людей цей дорогий, виміняний хліб, а часто і вбивали їх. Все залежало від того, як кому пощастило в дорозі. Але найбільше горе було тим бідним, що не мали чим поїхати в інші області й не мали за що виміняти собі якогось зерна. Вони поїли все, що було в їх садибах. Ходили по вулицях пухлі й безпомічні. Страшно було виглянути на

вулицю. Від голоду й виснаження з'явилися різні хвороби і вимирали цілі родини.

На базарах продавалися ковбаси з різного м'яса, тільки не з овечого, свинини чи воловини; це були ковбаси з конятини, з котячого й собачого м'яса, а потім і з людського. Чуеш, бувало, що тут або там зникла дитина, а ще пізніше почалося просто людодство. Чоловік з'їв жінку, батько або мати з'їли своїх дітей. Це був правдивий жах.

На це горе відгукнулася Америка і з половини червня 1922 року відкрилася допомогова американська акція — АРА. З кухні видавали сухе молоко, молоко в слоїках, какао, крупи, по 150-200 грамів білого хліба. Але, що це все було в порівнянні з потребами людини, що мусіла тяжко фізично працювати, або дитини, що ходила до школи? Щоправда, за кілька місяців смертність зменшилася, але в той час уже цілі села обернулися в пустку. Ніде ні людини, ні kota, ні собаки, ані жодної живої істоти.

Це був 1922 рік.

Я працювала вчителькою в селі, де колись були заможні господарі. Вони мали ще якісь запаси харчів. Пізніше цих господарів большевики назвали «кулаками». Господарі цього села ще мали змогу утримувати учительку, платили щотижня харчами від кожного учня. Так щастило мені часом щось зберегти і для своєї мами, молодших двох братів і трьох сестер, що опинилися тепер у жахливому стані.

Відні люди ходили 2-3 кілометри від села і збирали по балках курай (сухі кущики колючого буряну), що його вітри позносили зі степів. Тягнули той курай, трохи притоптавши чобітьми, до хат в'язками на плечах, а в кращому випадку — ручними саночками; просушували в печах, а другого дня молотили палками, оббиваючи з нього колючки, в яких були зернятка, трохи віяли на вітрі й несли до млина-вітряка молоти. З цього діставали муку зеленого кольору, до неї домішували товченої картоплинки (кажу «картоплинки», бо маленької, як гороб'яче яйце) або буряка і пекли т. зв. «моторженики». Це був такий хліб. Ще добре, як хто мав корову, то міг запивати ті «моторженики» молоком, а хто не мав — запивав водою. Ото було горе! Хто пережив це нещастя і залишився живим, той ніколи його не забуде.

Та не тільки було горе з харчами. Подивімось, чим люди варили собі їсти та огрівали взимку свої хати.

Південні степи України зовсім не мають лісів, хіба сади при колишніх садибах поміщиків і хуторян, що в ті роки вже були запустіли і мали багато сусняку. По селах палили соломомою і кирпичем, що його виробляли з кізяків. Україна, як відомо, багата на поклади вугілля, нафти, газу, але це паливо в ті роки було доступне тільки містам, села навіть не чекали на таку розкіш, як вугілля, торф, газ або дрова. Було добре ще, як хто мав конячку чи корову, але взимку то й худоба голодувала й пропадала. Паші не було, бо сніг, соломини не було, бо не було врожаю. Годували худобу соломомою зі стріх. Порозкривали дахи на хатах і — нове горе! Страшно дощу, в хаті вода тече зі стелі, мокро, вогко. Чекали люди, що на весні корівка оте-

литься, буде й харч і паливо, та ось вона не встає, занепадає від голоду. Щодня треба підносити її, як лягла, бо сама вже не встане. А то, бувало, припинають її до сволюка посторонками, щоб не лягала бідна.

Як же люди одягалися в ті нещасні часи? Кооперативних крамниць ще не було, були приватні крамнички, звідки діставали найнеобхідніше: гас, нитки, голки, гудзики, цукор, але дуже мало, користувалися звичайно сахариною; бракувало навіть сірників, тому зберігали в печах кирпичевий жар. Часом уночі прибігала сусідка до сусідки по жар, бо дитина захворіла, або що, і нема чим присвітити. Гасу також бракувало, світили каганцями: трохи якогось товщу або олії в черепочку та кусник ганчірки — ото й була «електрика». Матерію на одяг або готовий одяг привозили дуже рідко, а коли й привезли, то дуже мало. Щоб дістати метр матерії, люди стояли в черзі, не спавши цілі ночі, щоб не втратити своєї черги. Часто бувало, що й даремно мучили себе: дійшла черга, а матерії забракло. Хто ще мав, збирав яйця і масло і, продавши на базарі, купував необхідні речі. Масло і яйця не були лишком для родини, вони продавалися за рахунок зменшення порцій дітям. Бідна страдниця, ота матір, працювала зранку до пізньої ночі. Як перші півні проспівали, вона вже світила каганець і сідала прясти — прjala нитки на полотно або вовну на сукно, светри й панчохи.

Кожна селянка сіяла собі на городі, близько річки, трохи конопель і мала надію, що будуть сорочки для своєї родини.

Коли родина була велика, то одяг із старших перешивався на менших і так до рубця.

Після того голоду ще більше знизився життєвий рівень по селах України. Отаке було жалюгідне життя. «Власть советов» тільки багато обіцяла, але люди вже були звикли до цих обіцянок, до всілякого горя і мовчки терпіли. Боялися насильства, знущання, арештів, були раді вже хоч з того шматка чорного хліба. Ще довгі роки не їли пшеничного або житнього хліба. Завжди домішували щось. Добре, коли домішували муку з ячменю, кукурудзи або проса, а то добували й серцевину з кукурудзяного і соняшникового бадилля — сушили, терли і вживали як муку.

Як же було зі школами у 20-их та ще і до половини 30-их років? Школи, в яких працювали переважно фахові вчителі, виконували своє завдання, борючись із великими труднощами. Не було паперу та іншого шкільного приладдя, а головне — не було книжок-підручників. Ледве дочекалися одного видання, як воно вже було ліквідоване, бо автор того підручника, з якоїсь-то причини, ставав «ворогом советської влади». Чекали на друге видання. Примушені владою, вчителі вчили дітей, як хто міг. Казали, що швидко настануть «щасливі роки», коли вже буде все і життя покращає. Часто вчителі на свої кошти організували при школі гарячі сніданки, щоб зацікавити дітей школою, бо хоч раз на день вони могли з'їсти гарячої страви. Працювали учителі й з молоддю в аматорських, хорових і танцювальних гуртках. Оскільки душа людини завжди потребує відпруження, населення охоче відвідувало вечірки самодіяльних гуртків.

Не зважаючи на те, що дітей постійно заохочували до науки, вони відвідували школу рідко. Взимку, крім харчів, бракувало одягу та взуття. Все ж таки вчителі працювали добросердно і, відвідуючи дітей удома, допомагали їм учитися. В ці роки були дуже розповсюджені малярія, тиф, іспанка, що також принесли чимало горя для цілої України.

Настали 1926-27 роки — роки колективізації. Большевики обіцяли людям гори добра в колгоспах і деякі господарі, спочатку 10-15 дворів, об'єдналися в т. зв. сільсько-господарські артіль, показуючи приклад, як то вигідно господарювати, коли разом є більше коней і сільсько-господарського знаряддя. Влада видала для них зерно для посіву (забравши його від тих, хто відмовлявся добровільно вступати до артілів). Організували в цих артілях загальне харчування. Спочатку варили добрі страви — борщ, вареники, кур'ятину та інше м'ясо, а як не стало — перейшли на баланду (густа юшка з якоїсь муки або кулеша із пшона). Встановили оплату за трудовні, а розрахунки мали бути тоді, коли буде зібраний урожай з поля та городу. Протягом року члени артілі могли дістати авансом муку і городину, а наприкінці року, під час бухгалтерського розрахунку, виявилось, що харчі вже вибрані за всі вироблені трудовні, ще й борг залишився. Добре, що люди тоді мали ще право користуватися своїми присадибними городами, мали свою необхідну городину, що була основним фондом харчування. Всюди й далі відчувався голод й тільки чути було розмову про хліб.

Так настали ще «кращі роки». 1929 рік був роком загальної колективізації. Московська влада поділила населення за станом господарства — на куркулів, середняків і бідняків. Почалася боротьба. Господарства, що раніше об'єдналися в артілі, занепали: всього бракувало, господарське знаряддя вимагало ремонту, не було коней, худоби. Большевики вирішили, що все це є у багатших одноосібників. Організували т. зв. спеціальні комітети з найбідніших селян, яким дозволено відбирати в багатших придбане їхнім потом і кров'ю добро, а їх самих — коли відмовляються вступити до колгоспу — разом з цілою родиною, з малими дітьми, взимку вивозити в балки... Тут скидали їх просто на сніг, без права шукати собі захисту по селах у тих людей, що добровільно пішли до колгоспів. Хати і майно вивезених («розкуркулених») розподіляли між бідними, щоб таким способом розпалити ненависть бідніших селян до багатших.

Та знаходились усе ж таки добрі люди, які рятували тих багатьох вивезених, «розкуркулених» селян до весни, а на весні всі вони пішли працювати в копальнях Донбасу, Криворіжжя та в інших підприємствах, очевидно вже під прибраними прізвищами та із зміненою біографією. Місцева «своя влада» пильно слідкувала за кожною людиною (хоч вона вже була в колгоспі) і помітивши, що їй бракує «ідеологічної стійкості» (вирвалось якесь слово проти влади), усували її з колгоспу або й віддавали під суд, який займався поповнюванням далеких таборів примусової праці, звідки рідко хто вже повертався.

Чи справді, становище людей покращало, коли вони опинились у колгоспі? Ні!..

Люди зі сходом сонця, як чоловіки так і жінки, бігли до загальної колгоспної праці, як на панщину, щоб встигнути заробити більше трудоднів, бо трудодні писалися від норми виробітку... І все це закінчилося страшним голодом у 1933 році.

Того ж 1933 року, як і попереднього 1932 року, не було таких несприятливих природних умов до неврожаю, як в 1921-22 роках. Люди боялися голоду, старалися, як могли, працювати скільки вистачило сили, надіючись, що на вироблені трудодні дістануть більше хліба. Та в той час Москва підвищила податки, мовляв, треба більше хліба вивезти закордон, заплатити за закуплені товари. Селян обіцяла забезпечити товарами через кооперативні крамниці; обіцяла дати більше взуття, одягу, цукру, солі й т. п., чого в ті роки дуже бракувало. На трудодні в 1933 році видали колгоспникам мінімум зерна. До того ж організували з комсомольців і активних комуністів бригади обшуку. В кожній хаті, на кожному подвір'ї тих же бідняків, тепер уже колгоспників, шукали, чи не приховав хтось на горищі або в землі качан кукурудзи, квасолі чи горох у глечиках на «чорний день». Що в кого було, все забрали ці «бригади». Бідні люди, зі страху перед карою, мовчки віддавали, а другого дня газети вихвалювали методи «викачки прихованого зерна». Виконавцям цих ганебних обшуків-грабунків, що не раз випускали пір'я з подушок і валили печі в хатах, давали нагороди й похвали. Не розуміли ці нещасні комсомольці, що вони самі собі й своїм родинам добровільно готували смерть від страшного голоду. Нищили самі себе. Ось якими методами червоні московські ватажки нищили український народ.

Як же існували школи по селах у 1930-их роках?

На щастя, при багатьох школах були присадибні ділянки. Одна година науки щоденно приділялась праці. Школа мусіла іноді допомагати й колгоспові. На весні, коли посіви зазеленіли, треба було нищити ховрахів. Діти, разом із своїми вчителями, озброєні білими прапорцями на паличках, ішли колоною полями, шукали нірок тих ховрахів; за ними їхала бочка з водою і в знайдені нірки лили воду, щоб вигнати звідти їх «господаря». Правда, для дітей така праця була цікава, але найбільше підганяв їх до неї страх перед голодом: вони знали, що ховрахи дуже нищили посіви. Після косовиці, діти ходили збирати колоски; збирали й насіння після комбайнів на полях соняшників. Миші з маленьких голівок соняшників наносили цілі купки цього насіння, а зверху загрибали землею. Діти бігли з відрами до таких «мишаків» і збирали насіння. Так школа збирала кілька мішків чистісінького насіння, відправляла його в олійницю, а звідти діставала олію, що ішла на потреби школи.

Працювали діти і на своїй пришкольній ділянці. Кожна класа мала свої грядки і вирощувала на них якусь культуру. Одні мали капусту, інші огірки, ще інші помідори або горох, квасолі і т. п. Під проводом учителів усю цю городину Комітети матерів засолювали на зиму для шкільних обідів.

Отже школа залежала передусім від спритности учителів, які мусіли не тільки учити дітей, а й допомагати їх харчувати. Пригадую, як у 1933 році багато дітей приходило до школи тільки з цибулиною в торбинці — вдома вони не мали що їсти. Моя школа обслуговувала два села. З другого села того ж року дітей узимку привозили саньми, бо самі ж вони не могли прийти по снігу. Подумати тільки: напівголі, навіть без сорочки, тільки в якійсь старенькій суконці, підшитому »вітром« знищеному плащичу, на голові маленька хустина, а на ногах порвані черевики... Приїдуть діти — сині-сині від холоду, носик замерз і слова промовити не можуть. Тож перш ніж садити на лавку до науки треба було напоїти їх гарячим чаєм.

Думаю, що не тільки я, а й багато інших бачили й пережили ті страшні часи в нашій знедоленій Батьківщині. Знаємо з листів, що й тепер, коли московські більшовики відзначають 50-ліття свого панування в Україні, там нема сподіваного щастя, добробуту і волі.

Тож борімося, працюймо, рятуймо нашу Матір-Україну від московсько-більшовицького терору. Допомагаймо Україні всім, хто чим може, щоб дочекатися, нарешті, сподіваного визволення нашого народу.

Увага, Читачі!

Вже появилася в продажі дуже цінна праця

д-ра Д. ДОНЦОВА

НАЦІОНАЛІЗМ

третє видання, справлене автором.

Книга ця вперше появилася 30 років тому (Львів-Жовква, 1926) і мала величезний вплив на формування ідей українського націоналізму, який витворив новий тип українця — борця за українську державність, і пірвав цілий український народ до боротьби за волю.

Книгу перевидано заходами Української Видавничої Спілки в Лондоні (Велика Британія) при співучасті Ліги Визволення України в Торонті (Канада).

Сьогодні, коли »Націоналізм« Д. Донцова не менш актуальний ніж 30 років тому, пропонуємо його найширшим колам українського суспільства.

Ціна примірника в м'якій оправі — 18/- або \$3.50.

Ціна примірника в твердій оправі — £1. 5.0 або \$4.50.

Замовлення разом з готівкою просимо слати на адресу:

Ukrainian Publishers Ltd.
200 Liverpool Road,
London, N.1.
Great Britain

Олекса ВОРОПАЙ

В ДОРОЗІ НА ЗАХІД

(Щоденник утікача)

(4)

Німеччина

27-го липня 1944 року. Гальденберг. Вчора о год. 11-ій рано ми одержали перепустки і залізничні квитки, а о год. 2-ій по полудні вже були на залізничній станції. Станція — переповнена людьми. Прибуло аж два ешелюни з раненими німецькими вояками. Я думав, що їх залишать у Кракові, але ні — ешелюни відправлено в Німеччину. Наш потяг мав відійти о год. 3-ій по полудні, але відійшов аж о год. 8-ій увечорі. Їхали вночі, довго затримувались на станціях. Ніч темна, на зупинках світел не було і я майже нічого не бачив...

Рано ми вже були на німецькій території. Жандарм перевірів наші перепустки і мовчки відійшов. У вагоні — переважно військові, біля нас сиділа стара жінка, плела панчохи і щось розповідала воякові. Він уважно слухав і мовчав. Я прислухувався до мови, але розумів дуже мало. Крізь вікно вагона видно було заводські димарі та якісь вежі, здається — шахтарські, тут, мабуть, є копальні.

На станцію Гальденберг ми прибули о год. 1-ій по полудні, але це зовсім не місто, а якась зупинка в полі. Кондуктор показав нам рукою на лісок, недалеко зупинки, і казав туди йти.

Зійшовши з поїзду, ми зустріли двоє дівчат з нашивками «ОСТ», — мене ніби хтось ударив в обличчя! Не сподобались мені ці нашивки. Дівчата-«остівки», як їх тут називають, показали нам дорогу до табору. Йшли недовго, хвилині 15, і ось ми вже в таборі.

Наш приїзд не зробив жодного враження на мешканців табору, нас ніхто й не помітив. З цього я зробив висновок, що сюди щодня прибуває багато людей.

В канцелярії нас зареєстрували і дали кожному ложку, бляшану миску та один рушник на двох. Потім запровадили до дерев'яного бараку і показали на двоповерхове ліжко.

Тепер уже 10 година ввечорі. Дружина лягла відпочивати, а я записую щоденник і з жахом дивлюся на сліпого діда, що товчється між ліжком і столом...

28-го липня. Сьогодні познайомився із співмешканцями бараку: тут, переважно, росіяни з Ленінграду, старші люди — батьки, а їх діти десь уже працюють у містах Ратіборі, Гальденберзі і, навіть, у Берліні. Оцей сліпий дід, а з ним і видюща баба — батьки інженера-теплотехніка, що працює десь у Берліні. Моя сусідка з другого боку — молода гарна жінка, мати

дорослої дочки, яка працює в Ратіборі в якійсь бібліотеці. Третя сусідка дружина механіка, українка з Києва, гарна дебела молодиця. Як і належить українці, вона вишиває і хвалиться, що має цілу скриню вишивок.

Сьогодні мені пояснили, що мешканці цього табору не носять нашивок «Ост» і «остівцями» їх не називають. Дав би Бог, щоб це була правда! — Годують тут по-вегетаріянському, — так мені сказав якийсь «пан» із сусіднього бараку.

Справді, сьогодні на обід дали нам якоїсь густої юшки з самої брукви. Хліба мало, але якось буде... Буду старатися якнайшвидше влаштуватися десь на працю.

Сліпий дідуган дуже балакучий: тарабанить безупину — все когось лає, на когось свариться. Ось тепер він обурений на тих, що робили замах на Гітлера:

— Екая дрань, хателі пагубить челавека!

Постійно щось буркоче, скаже по-німецьки кілька слів, а потім переходить на «общепонятний».

Сьогодні довідався, що тут не один табір, а є їх кілька — табір «остарбайтерів», табір російських і табір англійських воєннополонених. Я бачив, як дорогою біля нашого бараку пройшла група полонених англійських вояків із одним німецьким конвоєм. Англійці не виглядають так погано, як російські полонені: вони й чистіші, й одягнені ліпше, до них, здається, німці ставляться краще. Російські полонені — це нещасні люди: обдерті, брудні, голодні... Кажуть, що англійці одержують посилки з «Червоного Хреста», а російські полонені не одержують нічого, бо Сталін не підписав якоїсь там конвенції у Женеві...

29-го липня. Сьогодні прибула нова група втікачів із Кракова, між ними є кілька моїх знайомих. Моя дружина зустріла професора М. М. з Одеського університету. Ми, щоправда, не здивовані його прибуттям, бо зустрічалися з ним уже в Кракові — випадково побачили його у православній церкві. Професор М. М. із сестрою — обоє вже старші люди. Інші знайомі — це росіяни, з якими ми вже зустрічалися...

Сьогодні довідався, що тут, у цьому таборі, живе й письменник В. Ч. із сином, є також і письменниця М. Ц. — авторка якоїсь там «таємниці». Завтра піду познайомитись із ними.

Надворі — дощ. Дотепер було тепло й соняшно... Дощ навіває смутку. З мого вікна видно невеличкий лісок — переважно шпилькові дерева: сосни та ялини... Деревя мокрі, ніби заплакані. В бараці мовчанка, всі прислухуються, як шумить дощ... А годують нас справді по-вегетаріянськи, хочеться їсти...

30-го липня. Сьогодні познайомився з В. Ч. — це високий, худорлявий чоловік, з лисою головою і привітними очима. Говорить багато, але не поспішаючи; він певний себе. Розповідав, що пише якусь поему — якусь сатиру на «гуляйпільські» настрої наших земляків. Його син уже дорослий — жвавий молодий парубок. Біля них крутиться ще якась дівчина; взагалі, коло них «людно»...

Хочу написати статтю про свої пригоди в Галичині. Сьогодні довідався, що в Берліні виходить аж дві українські газети і один журнал. Журнал, здається, друкується не в Берліні, а в якомусь іншому місті.

Сліпий дід назвав мене хакдом... Киянка одержала листа із Женеви і цілий день говорила про Швайцарію — там вона має тітку і збирається їхати до неї. Всі заздрять їй і кажуть, що вона щаслива.

31-го липня. Сьогодні мене познайомили з письменницею М. Ц. Я чомусь думав, що це молода жінка, а виявилось, що вона вже має дорослого сина; це худя й виснажена жінка, багато курить. Розмова з нею якось не в'язалась. Думаю, що вона не любить товариства. Прощаючись, вона дала мені кілька чисел журналу «Дозвілля».

Сьогодні був на авдієнції у баронеси — якоїсь російської аристократки, що опікується цим табором. Від неї, кажуть, багато залежить. Я пішов у вишитій сорочці, а вона здивовано подивилася на мене й запитала:

— Ви артист?

— Ні, — кажу.

— А хто же ви по-спеціальності?

Я сказав.

— О, какая непрактическая специальность! — вигукнула вона.

На цьому наша «авдієнція» закінчилась. Кажуть, що вона, як хоче, може влаштувати на працю. Я, мабуть, не сподобався їй.

Моя дружина була сьогодні на роботі: чистила капусту на городі. За цю роботу нічого не платять, а в нас грошей дуже мало. Харчі погані...

Сьогодні познайомився з професором Харківського університету паном К. Познайомив мене з ним професор М. М. Говорили ми, радились, що робити далі? Так же жити довго не можна! Щось треба робити, але що?

1-го серпня. Сьогодні ми з дружиною їздили до Гальденбергу. Це перше німецьке місто, яке ми оглянули: високі стрімкі дахи, вкриті червоною черепицею, стрімчасті вежі церков, вузькі вулички. Німкені гладко причесані, носять широкі спідниці й черевики на низьких каблуках. Саме так я і уявляв собі Німеччину.

Купити ніде нічого не можна, бо всюди вимагають «бецугшайну». В одній ідальні пощастило нам пообідати: обід тут кращий ніж у таборі, але хліба зовсім мало. «Швайцарка», так тепер називаємо нашу киянку, радить поїхати до Ратібору, що теж недалеко від нас. Там, каже вона, в одній з міських харчівень, що називається «Американка», можна добре пообідати. Поїдемо іншим разом.

Одержали по дві пачки цигарок. Ми з дружиною не куримо, але це такий товар, що його легко можна обернути на гроші.

3-го серпня. Вчора і сьогодні я працював над нарисом «У большевицькому оточенні». Закінчив, завтра пошлю до редакції «Дозвілля».

Професор М. М. дав мені сьогодні «Голос», що виходить у Берліні. Там я прочитав таке: «В суботу 22-го липня, о 3-ій годині дня, помер у Празі один із найвидатніших українських поетів — Олександр Олесь. Поет народився 1878 року на Харківщині. Його славний шлях відомий кожному українцеві...»

»Голос« із 30-го липня 1944 року. Шкода, я ж мріяв зустрітися з Олесем, хотів його побачити. Дуже люблю вірші цього поета. »На півночі айстри розцвіли«... — цей вірш я вивчав напам'ять, як мені було десять років... Валеріян Тарноградський минулого року говорив мені у Вінниці: »Поїду до Праги, зустрінуся з Олесем«... Цікаво, чи зустрівся?

Бачився я з Ч. і Ц., ми говорили про смерть Олеса. Ч. сказав, що варто було б зібрати місцевих українців і вшанувати пам'ять поета, але в цьому є труднощі адміністративного порядку.

По обіді був алярм, тут нема де ховатися. Ми з дружиною побігли до лісу. Над нами гули літаки, але бомб не скидали.

5-го серпня. Сьогодні з цілим товариством їздили до Ратібору. Тут нас застукав алярм, ховалися під кам'яним муром церкви. Літаки скинули кілька бомб в околицях міста — ми чули вибухи і бачили пожежу.

Зайшли до знаменитої »Американки«, де справді добре наїлися. Обіди тут добрі й не дуже дорогі. Професор М. М., жартуючи, запропонував їхати щодня на обід до Ратібору. Крім обіду, тут добре й дешево морозиво.

Ратібор — містечко невелике, але дуже чисте й затишне, здається, мало залюднене, бо на вулицях рідко зустрічається прохожих.

До табору вернулися пізно ввечорі й застали новину: приїхала українська театральна трупа Ніщинського з »Вечорницями«. Це мене дуже здивувало: в німецькому таборі буде вистава! Це щось зовсім нечуване!

Виявилось, що в Берліні є така німецька організація, що називається »Венета«, яка утримує кілька театральних груп. Вони їздять до »Ост-таборів« з концертами і виставами для українських робітників. В нашому таборі вистава буде завтра, себто в неділю.

6-го серпня. Неділя. Ще вранці, коли всі спали, я примостився на краєчку стола, що густо завалений посудом, ганчір'ям та іншими таборовими пожитками, і почав писати... Побачила мене киянка і притишеним голосом сказала:

— Що це ви все пишете та пишете? Дивіться, щоб німці не побачили, бо... — і не скінчила, але я знаю, що вона хотіла сказати, мовляв, »знаємо вас, що ви там пишете...«

Але я переконав її, що моє писання немає жодного військового значення. Вона ніби заспокоїлась. Проте вдень я побачив, що моє писання турбує не тільки киянку, а й інших, що теж »косо« на мене дивляться. Сліпий дід з Ленінграду, як сьогодні я довідався, вже бунтував проти мене спів-мешканців бараку:

— Он шпiон, опридельоно шпiон! Ночью проснуся, слищу: скріпіт перо по бумаге. Что же он може пісать? Донісеніє, только донісеніє!

Увечорі була виставка Ніщинського в одному з дерев'яних бараків, що стоїть біля самої дороги. Серед артистів було кілька добрих голосів і одна таки справді гарна дівчина — чудове сопрано. Барак був набитий людьми по вінця, ще б пак: український національний одяг, пісні, танці — все це тут на чужині, в німецькому дісі... В багатьох я бачив сльози на очах.

Через дорогу, за колючими дротами, сидять полонені червоноармійці. Між ними є й українці, вони збилися біля дроту й жагуче слухали пісень та музику. Двері й вікна »театру« були відчинені й навколо, мабуть, було добре чути.

Ми з Василем Кириловичем сиділи в третьому ряді, моя дружина нездужає сьогодні, тому ще вдень пішла до ліжка.

Коли вистава скінчилася, ми пішли за куліси і познайомилися з артистами. Найбільше нам сподобався один тенор — ще зовсім молодий киянин, веселий, симпатичний парубок. З театру ми вийшли втрьох...

Ніч тиха, ясна, табір спав і ми довго блукали між бараками, розмовляючи. Киянин розповідав нам, що він за фахом бандурист. На еміграцію пішов з бандурою. Разом із братом ішов через Закарпаття і на них напав мадярський офіцер — все, що мали, забрав. Вони на колінах просили його, щоб залишив їм бандуру — найдорожчу річ, що залишилась їм, як спадок від діда. Та він нічого не залишив, забрав і бандуру...

7-го серпня. Сьогодні цілий день падав дощ, віяв вітер. По радіо передавали, що на фронтах без змін, а це означає, що німці відступають.

Варвара Яківна, росіянка з Ленінграду, вже старша людина, розповіла мені про відомого в той час артиста Потіпа, з походження француза. Він, як вона каже, близький її приятель, був завзятим українофілом і дуже хотів перейти на українську сцену, тому шукав знайомства з українськими артистами...

Далі ми говорили про поетів і я сказав, що мені подобається Сергій Єсенін. »О, та це мій близький приятель!« — вигукнула Варвара Яківна і почала розповідати про те, як він заходив до неї пити чай, коли бував у Петербурзі. Відчинила валізку і дістала звідти маленьку збірку віршів Єсеніна з його портретом. »Хочете, я вам подарую цю книжечку? Все одно я десь загублю її в дорозі« — сказала вона. Я прийняв подарунок, подякував і пообіцяв зберегти його, якщо тільки збережу свою власну голову*.

Увечорі читав українські газети. Нічого цікавого не знайшов, повідомлення з фронту купі...

8-го серпня. Знову їздили до Ратібору і нас знову застав там алярм. Тим разом ми вже забігли в якийсь напівтемний підвал. Бомби падали на саме місто, літаки ревіли так, що — здавалося — земля гуде. Пообідати нам не пощастило, та й апетит пропав після бомбардування. Додому приїхали стомлені й голодні.

Увечорі нам сказали, що баронеса викликала до себе мене і професора М. М., а тому, що нас не було, ми повинні прийти до неї завтра о год. 9,30 рано.

9-го серпня. Приємна вістка: нас посилають на працю до одного містечка, десь біля Райну, недалеко міста Гайдельбергу, де є знаменитий університет і »гайдельберзька щелепа«. Їде нас аж сім осіб у супроводі німця, що

---

*) Справді, ця збірка віршів С. Єсеніна зберігається у мене ще й досі.

говорить по-російськи. Що будемо там робити, нам не кажуть. Відомо лише те, що ця праця потребує »добре грамотних« людей. Так сказала нам баронеса.

О год. 2-ій по полудні маємо зустрітися з тим німцем, що поїде з нами. Тепер пакуємо речі, готуємося до виїзду. Всі мають веселий настрій, бож ідемо далеко від східного кордону, а це найголовніше. Крім того, залишаємо табір, який уже надокучив нам.

8-ма година ввечорі. Бачилися ми з Ерастом Павловичем — нашим провідником. Це російський німець-колоніст, але тепер він великий начальник, ходить в уніформі з »гакенкройцом« на рукаві. Мені це не подобається, бож на яку роботу може нас везти німець з »гакенкройцом«? Професор М. М., побачивши уніформу на цьому німцеві, зблід і не міг говорити, — розгубився зовсім. Але Ераст Павлович чоловік симпатичний і недурний, він зрозумів наш настрій і почав жартувати. Це колишній учитель десятирічки, вчителював десь поблизу Одеси. Закінчив Одеський університет і всіх там знає. Нас називав »земляками«.

Питали ми, що будемо робити? Він відповів дуже загально — будемо мати діло з книжками.

Готуємося до виїзду, завтра о год. 7-ій рано ми вже повинні бути на станції.

10-го серпня. Ідемо... Пишу ці рядки в потязі. З Гальденбергу виїхали о 7-ій годині рано. Нас чотири чоловіки і три жінки, з нами і »земляк« Ераст Павлович. Спочатку всі ми були без настрою, особливо проф. М. М.; він признався мені, що хотів прикинутися хворим і не їхати, але й залишитися у таборі також не хотілось. Тепер уже всі трохи веселіші, а наш »земляк« жартує. Жінки тримаються спокійно. Потяг швидкий, зупиняється рідко...

11-го серпня. Гунген. Ніч у потязі була неприємна: тісно, душно, накурено. Лягти не можна, так і сиділи цілу ніч. Дружина моя дуже стомлена і я боюся, щоб не захворіла. Я сидів з нею весь час біля вікна. Красиви середньої Німеччини дуже гарні: невисокі гори, вкриті лісом — це початок Альп. Посеред лісу, на високих горбах, часто видно середньовічні замки. Минаємо багато німецьких сіл: стрімчасті дахи з червоної черепиці, шпилі церков, зелені сади і навколо поля.

1-ша година дня. Станція Гельнганзен, тут пересідаємо на інший потяг. О 5-ій год. по полудні ми прибули на станцію Гунген — це зовсім маленька станція. Десять хвилин ходу і ми в селі Гунген; село таке ж, як і всі села в Німеччині: з червоними дахами, з церквою, багато зелені. Головна вулиця села широка, вимощена камінням, досить брудна: кінські кізьяки, солома, лушпиння цибулі та інші »розкоші« сільського життя.

Нас трое на чолі з Ерастом Павловичем пішли шукати за потрібною адресою, а наші жінки залишилися на станції з речами. Знайшли швидко: це був старий середньовічний замок на високому горбі посеред села. Його високі стрімкі стіни вкриті зеленню дикого винограду. Замок має три шпичасті вежі й невеличку дзвіницю. Середній, найвищий шпиль спилений

і на ньому чорногуз вимостив собі величезне гніздо. На тісному замковому підвір'ї є колодязь із кам'яними цямринами, а на одному камені вирита дата: 1572 рік.

На підвір'ї нас зустріли високий худий німець і дівчина-німкеня. Ераста Павловича прийняли радісно, як старого знайомого, а нам німець лише кивнув головою; дівчина взагалі «не помічала» нас. Німець сказав Ерастові Павловичу, що вчора вони вислали телеграму до нашого табору, щоб ми не їхали, бо для нас тут немає місця, але тому, що ми вже приїхали, то примістимося всі в одній кімнаті.

Тепер ми вже розташувалися. Кімната зовсім порожня і, крім набитих соломою матраців, в ній немає нічого — навіть стола.

12-го серпня. Рано, коли всі ще спали, я прокинувся, сів на матрац і оглянув нашу кімнату. Видовище невеселе: високі голі стіни, вузькі вікна, в одному кутку якесь сміття і поломані стільці, стеля по кутах «оздоблена» павутинням; на підлозі лежать мої співмешканці, накриті старими подертими ковдрами.

Я встав, одягнувся і вийшов у коридор. Побачив відхилені двері, заглянув — там бібліотека. Зайшов всередину: попід стінами стояли великі шафи, повні книжок німецькою мовою. Над шафами два портрети: Гітлера і Герінга. Вздовж залі два великі столи, помальовані чорною фарбою. Всюди тихо, порожньо. Я сів за стіл і почав писати щоденник.

О год. 8,30 прийшов проф. М. М., привітався і почав оглядати книжки. Зупинився біля одної з шаф, відчинив її і дістав великий том «Гердера». На 237 сторінці прочитав таке: «Гунген — обергессенське містечко в окрузі Гессен, над річкою Горлаф, притокою Надду, на південний захід від Фогельсбергу. Вузловий залізничний пункт Ніссен-Гельнгаузен; 1750 мешканців, переважно протестантів. Є тут державний суд, вища громадська школа, міська церква з XVI століття і замок князя Сольмс-Браунфельда з XV і XVI століть».

В другому томі (4-те видання) Гердера на 89 сторінці прочитали ми про графський і князівський рід Сольмсів, що починається з 1409 року. Є два роди: Сольмс-Браунфельд із 1742 року — це князі, та Сольмс-Ліх — розгалуження... Але всі ті «розгалуження» мене не цікавлять. Цікаве тільки те, що з цього роду походить відомий ботанік-палеонтолог граф фон Сольмс-Леунбах, що помер 1915 року.

Тепер у цьому замку живуть дві сестри, старі панни: Матільда і Фредерика. В генеалогії цей рід виводиться з 1129 року, як вільний, шляхетський.

По сніданку нам показали частину бібліотеки і велику колекцію газет з цілого світу. Оглядали трохи замок: готичне склепіння, вузьенькі східці й напівтемні коридори — все це старе, середньовічне.

По обіді Ераст Павлович повів нас оглянути село. Погода сьогодні тепла, соняшна... Ходили ми і в ліс, на поля, оглядали околиці. Всюди тут гарно, свіжо, зелено. Багато овочевих дерев, особливо груш і яблунь. Поля чисті, озимі вже покошені, яріві посіви виглядають добре. За селом на горбі ростуть велетенські липи, під одною з них був стіл і кілька стільців. Сіли

відпочити... З розмови бачу, що нам тут буде кепсько, але Ераст Павлович намагається нас потішити, каже, щоб ми не переймалися тим, що німці можуть бути грубі...

Сьогодні будний день, субота. Селяни працюють: возять снопи, дехто ще косить озимі. Звернув я увагу на те, що тут їздять коровами більше, ніж кіньми, але корови запрягають не в ярма, як у нас, а в спеціальні шлеї з посторонками; їх не ведуть у руках за налігач, а керують ними віжками, як кіньми. Взагалі, тут багато цікавого; мені особливо подобаються контрасти: їздять коровами і... мотоциклами, є великі механізовані заводи і... вітряки.

Обідали в ресторані, пили навіть пиво; всіх нас частував Ераст Павлович. Він справді ставиться до нас, як до земляків.

13-го серпня. Неділя. Після сніданку ми, на чолі з Ерастом Павловичем, пішли до протестантської церкви. Я вперше у своєму житті заходив до такої церкви: це велика простора зала з довгими лавами, що нагадують наші шкільні лавки, стіни чисті, без образів, є лише якісь написи. З одного боку стоїть висока катедра і великий стіл, покритий червоним сукном. Є ще органи і окреме відгороджене місце, де звичайно сідають князі.

В церкві було повно людей, всі стояли. Пастер, високий вже літній чоловік, зовсім без волосся на голові, стояв на кафедрі й читав євангеліє. Коли скінчив, сказав «амінь», — всі посідали на лави, а він почав проповідь. Говорив добре, чітко вимовляючи кожне слово. Говорив щось про війну, про гріхи, а я слухав, чи буде говорити і про любов до ближнього, але не чув... Після проповіді почався обряд хрещення — хрестили трое немовлят.

Коли люди вже виходили з церкви, Ераст Павлович підійшов до пастера і щось сказав йому; потім вони підійшли до нас, що стояли під стіною. Пастер привітався з нами досить стримано. Професор М. М. почав з ним говорити і щось розповів йому про Одесу. Пастер став привітніший і досить чемно запросив нас відвідувати його церкву. Ми подякували і вийшли.

По обіді ми з сумом попрощалися з Ерастом Павловичем — він сьогодні від'їжджає. Нам було шкода, бо Ераст Павлович справді ставився до нас добре, як земляк.

14-го серпня. Сьогодні ми познайомилися з директором і завідуючим слов'янським відділом цієї бібліотеки.

Директор був дуже офіційний, розмовляв із нами крізь зуби, сказав нам, що будемо працювати в складах і підвалах, де є звалені накупі книжки. Наше завдання — сортувати книжки за мовами і змістом. Всі будемо жити в тій кімнаті, де зупинилися, бо ліпшого мешкання для нас він не має. Харчуватися будемо в загальній кухні, але після того, як німці скінчать їсти. Про нашу заробітну платню він ще подумає. Безпосереднім нашим керівником буде управитель слов'янським відділом, проф. К. К., який знає російську мову.

Зараз же після цієї «промови» директора, проф. К. К. повів нас на подвір'я якогось бавера — підійшов до шопи і відімкнув двері. Ми зайшли всередину й побачили велетенську купу книжок, вільне місце було тільки біля самих дверей. Професор К. К. сказав нам, що тут є книжки усіма

мовами, включно з китайською. Наше завдання — сортувати книжки за мовами і змістом. Посортувавши, маємо відвезти їх тачкою до бібліотеки, але не до замку, а десь далеко, аж за залізничною станцією. Будемо працювати від год. 8,30 рано до год. 6,30 увечорі, з перервою на обід.

Серед книжок найбільше російською і французькою мовами. Часто трапляються на них штампи: «г. Киев».

Робота не тяжка, але дуже брудна: книжки перемішані з якимсь сміттям, вапном, вугіллям. Кожну книжку треба обтирати ганчіркою, ковтаючи при цьому пилуку. Увечорі наші руки і обличчя були такі брудні, що ми ледве обмилися.

Тепер 11-та година вночі. Всі сплять, тільки ми з проф. М. М. сидимо, нахилившись: він щось читає, а я пишу. Проф. М. М. радить мені не писати багато.

— Щоденник у вашому становищі — каже він — це дуже небезпечна річ!

— Я ж нікому його не показую, — відповідаю.

Він сміється. Мені здається, що проф. М. М. трохи дивний: всього боїться, до всього ставиться з підозрою. Він навіть ходить обережно, як кіт. Може, це пояснюється тим, що він уже чоловік старший і на своєму віку бачив та переживав багато неприємностей, — жив же весь час у большевицькому «раю».

— Про бібліотеку не пишіть нічого, — каже він. — Чуєте? Пишіть, що ми працюємо на городах і перебираємо картоплю.

17-го серпня. Наше життя відразу стало нудним і одноманітним: встаємо рано, снідаємо і йдемо перебирати книжки. В обід відпочиваємо зовсім мало: тільки пообідаємо і знову в шопу до книжок. Годують нас хлібом і вареними овочами. Працюємо у своєму одязі. Одяг для роботи пообіцяли, але коли дадуть — невідомо.

Серед книжок є багато цікавих. Ось сьогодні я знайшов «Труди» П. Чубинського.

Крім нас, тут працює ще п'ятьох італійців: полонені вояки і старшини. Один з них, старшина, розумна й інтелігентна людина. Він з Риму, знає трохи словацьку мову і з ним можна порозумітися. З італійцями досить справно розмовляє проф. М. М., бо він добре знає латинську мову.

Джузеппе — так називається молодий старшина — сьогодні розповів нам про себе: він художник, скінчив мистецьку школу і перед війною вже мав успіхи в малюванні портретів.

Мені, як наймолодшому, призначили новий обов'язок: я тачкою відвожу книжки з шопи в бібліотеку. Ця «подорож» досить далека, треба їхати через ціле село, а сьогодні падав дощ і я намучився з тачкою під дощем.

18-го серпня. Сьогодні не працюємо. Ми завалили бібліотекарів і вони не встигають записувати книжки в каталог.

Займаємося своїми господарськими справами: жінки перуть, а ми носимо воду... Треба ж свої лахи позашивати, бо вже геть усе подерлося.

По обіді, вже надвечером, прийшов професор К. К. — він німець із Басарабії, по-російськи говорить цілком добре, але української мови зовсім

не знає. Він розповів нам, що цей замок згадується в німецьких літописах майже з XIV-го століття, а гніздо чорногуза, що є на одному зі шпилів замку, згадується в літописах з XVI-го століття. У німців, так само як і в нас, існує повір'я, що місце, де чорногуз має своє гніздо, щасливе. Руйнувати гніздо чорногуза — великий гріх і винуватець завжди буде покараний якимсь нещастям.

Сьогодні ми ще раз оглянули церкву. Вона збудована 1518 року. На стінах одного притвору збереглися малюнки з XVI-го століття. На одній фресці зображення Успіння Пресвятої Богородиці, чого власне протестанти не визнають. Отже, фрески були намальовані ще до Лютера. Тут же, в церкві, є гробниці князів, що помирали ще в часи лицарського середньовіччя.

Недалеко від школи є монумент «Невідомому воякові» — досить грубо обтесана кам'яна брила, що зображує напівлежачу людську постать.

Увечорі я пробував вивчати німецьку мову, але це мені не йде легко.

20-го серпня. Неділя. Сьогодні відпочиваємо. Вдень читав Ремарка «На західному фронті без змін». Кажуть, що ця книжка тепер заборонена. Я знайшов її вчора, перебираючи книжки, а сьогодні з великим задоволенням перечитав (я читав цей твір раніше). Чудова річ, цікаво, чи напише якийсь німець подібний твір після цієї війни?

Вечоріє... Всі десь вийшли, щось десь роблять, а я сиджу сам і пишу... Виникає думка: чому я тут? Чому я покинув свою батьківщину? Земля наша, кажуть, молоком і медом текуча, та більше текуча вона кров'ю...

Згадав своє дитинство... Мати, бувало, каже мені: «Твій тато живий, Бог зберіг йому життя, але він далеко від нас — на чужині»*. Я питав у матері, що ж це таке чужина, чому вона не пускає нас до нашого тата? А мати гірко посміхалася і казала: «Ось, коли виростеш, то тоді узнаєш!»

Тепер я вже знаю, що таке чужина!.. Мені хочеться крикнути: «Мамо, як же ти вгадала?!»

21-го серпня. Сортируючи книжки, я сьогодні побачив працю В. Антоновича про міста України. Добре було б цю працю якось зберегти.

Увечорі одержав газету, що видається у Берліні й призначена для українців із західних областей. Це «Вісті», а редагує їх Федір Дутко; кажуть, що він письменник, але я досі нічого не читав з його творів. Газета мені подобається, спробую в ній дещо надрукувати.

22-го серпня. Сьогодні моя дружина пішла працювати до кухні, а інші пішли до бібліотеки, — там щось носять чи замітають. Книжки сортуємо лише вдвох з панею М. Ц. Нам ніхто не заважав і ми розмовляли. Вона — містик, поважно вірить у переміщення душ, вірить в існування духів, захоплюється геологією. Сама міщанка, села не любить і не розуміє його. Моє захоплення етнографією сердить і нервує її. Бандури не може терпіти, називає дикунами всіх тих, хто захоплюється виступом капелі бандуристів. З письменників понад усіх цінить Льва Толстого. Як людина, М. Ц. добра й співчутлива, але поглядів її я не поділяю.

---

*) Мій батько пішов на еміграцію в лютому 1919 року, в той час мені було 5 років.

27-го серпня. Сьогодні одна з княгинь, здається, Матильда, показала нам палеонтологічну колекцію свого дядька, відомого ботаніка-палеонтолога Германа фон Сольмс-Леунбаха. Вона завела нас у якусь довгу, напівтемну залу у східній частині замку і там ми побачили великі шафи під склом, наповнені незвичайно цікавою колекцією палеонтологічних знахідок. Я з великим задоволенням розглядав кам'яні відтиски вже відмерлих рослин.

Там же, в цій залі, княгиня показала нам портрет російського царя Олександра II-го і сказала, що він був посвячений з її предками. Чудово, російський цар між палеонтологічними знахідками! — там йому найліпше місце.

По обіді моя дружина, пані М. Ц. і я ходили в парк. Посідали під кріслатим ясенем і М. Ц. почала нас переконувати, що ми, українці, не маємо літератури світової слави, і ось таку літературу треба створити. Ми не перечили їй, казали: «Творіть собі на здоров'я, а Україні на славу, Маріє Михайлівно, нехай вам Бог помагає!» Вона зрозуміла нашу іронію і замовкла.

Далі зайшла мова про М. Гоголя. «Гоголь ренегат!» — сказала Марія Михайлівна. «Це — кажу я — чи незабагато про Гоголя?» — «Не забагато», — відповіла М. Ц. і повторила те, що про М. Гоголя кажуть: «Зрадив, пішов до росіян...»

Я розповів їй про те, що оповів мені один галичанин. Ще перед війною він поїхав до Верліну й зайшов до готелю; там німка питає його, якої він національності. «Українець», — відповів він. — «А, росіянин!» — «Уточнила» німка. «Ні, не росіянин, а українець», — ще раз з притиском сказав галичанин. Тоді німка здогадалася: «Так, так, я вже знаю, цю різницю можна відразу зауважити, читаючи Гоголя».

— Ну, і що ж з того? — відповіла Марія Михайлівна. — Гоголь прославив нас, як націю мужиків.

— А все ж прославив, — не здавався я, — хіба ж він винен, що наша шляхта зрадила свій народ і пішла як не до поляків, то до москалів?

Марія Михайлівна нарікала далі: «Ми сентиментальні, ми лірики і більше плачемо, ніж кличемо до бою!»

— Що ж, — кажу, — лежати на пахучій траві й писати вірші, то тяжко бути несентиментальним.

Ось так напівжартом ми трохи посперечалися.

30-го серпня. Сьогодні, як і завжди, пройшов день у шопі над сортуванням книжок. Ця робота таки досить тяжка, а особливо тяжко пхати тачку, наповнену книжками, через ціле село...

В одній з українських газет прочитав про большевицький наказ безпощадно винищувати «націоналістично настроєну молодь», насамперед молодь міст. Невже, всі ці московсько-большевицькі злочини безкарні?!

1-го вересня. Вozив тачкою книжки і складав їх на купу в бібліотеці. Думав: «Яке право мали німці забирати ці книжки з Києва і везти сюди, до Гунгену?» Обережно заговорив про це з проф. К. К., а він, посміхнувшись, сказав: «Право завжди на боці сильного!»

Пив якесь особливе баварське пиво, що його привезли до бібліотеки для німців, але проф. К. К. дав і мені одну склянку. Я випив і нічого в нім не знайшов, але »знавці« кажуть, що це якесь особливе пиво.

Увечорі у замковій бібліотеці спостерігав, як наш Марко навчав молоду німку української мови. Німка гаркавить і слов'янські звуки в неї не виходять, але Марко не переймається тим. »Заген зі, бітте: «Село і серце відпочине», а німка повторює — »Сельо і сегце...« — »Ні, не так«, — поправляє Марко: »Село... серце...« Німка знову пробує, і знову неправильно.

Це одна з тих небагатьох молодих німок, що ставляться до нас добре.

3-го вересня. Неділя. Ще вчора одержав журнал »Дозвілля« (ч. 33), в якому надрукована моя стаття »В большевицькому оточенні«, але чомусь підписана »О. Лісовий« замість »О. Степовий«. Це моя перша публікація за кордоном.

Вдень було тепло й соняшно. Ми з дружиною ходили до лісу і назбирали грибів. На жаль, не маємо де готувати їх і мусіли викинути геть. А шкода, бо я дуже люблю смажені гриби.

5-го вересня. Сьогодні ми всі працювали в одному з притворів сільської церкви, де були звалені накупі наукові й літературні журнали, переважно французькою мовою. Багато з тих журналів були розірвані й на підлозі валялися листки. Професор К. К. просив нас збирати ті листки, скласти окремо, щоб потім можна було комплектувати журнали. Ми так і робили.

Зібрані й покладані журнали відвозили тачкою до бібліотеки полонені італійці. Наглядачем над ними був німець Йоган, колишній сторож чи водовоз — людина зовсім малокультурна, ще й до того дурна. Він не тільки кричав на полонених, а й штовхав їх, часто бив.

І ось цей Йоган сьогодні сказав, щоб забирати до бібліотеки тільки цілі журнали. Професор К. К. почав пояснювати йому, що потрібні й порвані журнали, щоб можна комплектувати цілість. Йоган підскочив до професора ззаду, схопив його за ковнір і виволік надвір, кілька разів ударивши його ногою. Я був свідком цієї гидкої події.

Тепер 9-та година ввечорі. Сьогоднішня подія з професором К. К. нас усіх пригнобила. М. М. хоче втікати звідси і шукати якоїсь іншої праці. Я цілком з ним погоджуюсь. Наші жінки зовсім перелякані, розповідають, що Йоган уже кілька разів кричав на них.

8-го вересня. Сьогодні працювали в сирому напівтемному підвалі, де звалені книжки з Паризької бібліотеки Родшільда. Працювати в підвалі дуже тяжко. Перед тим, як звалено до підвалу книжки, тут стояв цемент у паперових мішках. Мішки з цементом вивезли, але деякі з тих мішків були розірвані й цемент розсипався по підлозі. Так книжки перемішано з цементом і в підвалі, де немає жодної вентиляції, треба дихати повітрям, що насичене пилом цементу. Вікон у підвалі нема і ми вдень працюємо при електричному світлі.

Харчі погані й ми тепер часто голодуємо. Купуємо у баверів овочі: яблука, грушки й цим харчуємося.

12-го вересня. Сьогодні до нас, під час праці в підвалі, прийшла німка, що говорить по-російськи. Прийшла спеціально, щоб з нами познайомитись. Про себе розповіла таке. Ще перед першою світовою війною вона одружилася з росіянином і жила в ним у Харкові. Мали троє дітей: дві дівчинки і одного хлопця. Під час революції її чоловік загинув і вона залишилась удовою. Вирішила переїхати до своєї родини в Німеччині. Виїжджаючи з Харкова, взяла з собою двоє старших дітей: 5-річну дівчинку і 7-річного хлопчика, а найменшу, 3-річну, дочку залишила в бабці. До 1930-го року одержувала листи від дочки з Харкова, а потім листування припинилося. Почалася війна, з України до Німеччини масово прибували люди, як полонені або як робітники. Німка ходила по таборах і розпитувала про свою дочку Ольгу. І ось в одному з таборів полонених вона знайшла свою дочку. Ольга не вміла говорити по-німецьки, а її сестра і брат не вміли ні по-українськи, ні по-російськи. Тепер Ольга вивчає німецьку мову і при звичається до місцевого життя. Це справді цікавий випадок.

17-го вересня. Неділя. Нарешті ми розв'язали проблему з харчуванням: придбали електричну пічку і варимо картоплю в «мундирах». Картоплю можна тут дістати — бавери радо продають її. Тепер наше життя веселіше...

Сьогодні була в нас розмова про долю і я пригадав, як один знайомий селянин розповідав мені про свого родича Петра. Спробую записати це у вигляді оповідання.

»За свої сім десятків років — казав Василь Дмитрович — я не один раз зустрічався з долею і бачив її химерні примхи. Чоловік мудрує: і так, і сяк, а вона (доля), що хоче — те й робить. Тож не дармо кажуть: »Своєї долі й конем не об'їдеш«.

Був у мене один свояк — Петром називався; його батько був дядьком мені. Петро нічого не визнавав і нічого не боявся. Коли люди в селі говорили, що вночі на цвинтарі мерці ходять, то Петро пішов на цвинтар, сів під кущем і цілу ніч просидів. Рано реготався і казав: »Брешете, бо ніякого біса на цвинтарі немає. Я там був«.

Як вибухла перша світова війна, Петро пішов із першим рекрутським набором, а через місяць уже сидів в окопах під Карпатами. З нього був такий вояк, що ліз в огонь і у воду. Одного разу, після наступу, з їхнього відділу залишився тільки він та командир, а всі інші там на полі залишилися вбитими. Кулі зрешетили Петрову шинелю, в трьох місцях шапку пробили, а його самого ніде не царапнули.

Був Петро чотири роки на війні й вернувся додому живий та здоровий. Вдома застав цілий шпиталь: всі лежали хворі на тиф — батько, мати, дві сестри... І ніхто з них уже не встав; Петро поховав їх і залишився на хуторі сам, як палець.

Хутір був багатий: будівлі, пасіка, млин, землі навколо десятин п'ятдесят. Сам за всім не вглядить, треба женитись. Знайшов Петро дівчину й оженився. Жив із жінкою рік, другий, вже й діти появились, все було добре.

Одного разу на весні Петро орав поле під просо. Зранку було сонячно, а в полудне зірвався вітер, буря, вже й гриміти почало. Випряг Петро коней і їде додому. Петрів хутір був обсаджений старими дубами, їм, може,

вже й по триста літ було, бо ще мій дід казав, що до тих дубів запорожці своїх коней прив'язували. Тільки Петро в'їхав у ворота, поміж ті дуби, як гримнув грім — так і звалив Петра з коня: впав, нетріпнувшись».

Василь Дмитрович замовк, придушив великим пальцем попіл у люльці, затагнувся димом, а потім, випустивши густу цівку диму з рота, сказав: «Оце вам доля. Не судилося чоловікові ні на війні загинути, ні від тифу вмерти, а загинув від грому в себе на хуторі».

Так ось вийшло невеличке оповідання. Може колись, при нагоді, на-друкую.

22-го вересня. Зранку до обіду працював у «бібліотеці Родшільда» — так тепер називаємо свій підвал, а по обіді складав книжки в бібліотеці й помагав записувати в каталог. Там же, в бібліотеці, чув «пророцтво» якогось німецького «віщуна»: «Франція — капут, Англія — капут, Руслянд — капут, а Дойчлянд ібер алес».

Одержав листа з Українського Центрального Комітету в Берліні. Разом з листом є анкета, яка цікавиться ще моїм прадідом...

23-го вересня. Увесь день падав дощ, а мені довелося возити книжки тачкою. Книжки накриті брезентом і їм нічого, а я цілий мокрий. Прийшов у «свій» князівський замок мокрий, як хлющ, — сушитися немає де і передягнутися немає в що...

24-го вересня. Неділя. Перед нами всіма велике запитання: що робити? Робота кінчається, книжок залишилося ще, може, на тиждень-два і ми вже тут непотрібні. Німці вже тепер дають нам відчутти, що ми тут зайві; з кожним днем їх ставлення до нас гіршає... А тут зближається зима...

26-го вересня. Працюємо в підвалі — сортуємо книжки. Дощ уже третій день не вщухає. Італійців уже немає, їх десь відправили. М. М. їздив до Гайдельбергу довідатись, чи не можна там десь влаштуватися? Ходив, каже, розпитував і нічого цікавого не довідався. Погано, що в нас немає ніяких документів. Що робити?

28-го вересня. На фронтах з німцями погано, німці озлоблені й ще гірше ставляться до нас. Сьогодні, як ми йшли вулицею, хлопчики шпурляли на нас камінням. Дружина моя хвора... Пишу листи в усі кінці Німеччини, може хтось чимось допоможе...

30-го вересня. Субота. Сьогодні я розповів професорові К. К. про вчорашній інцидент з німецькими хлопчиками.

— Що ж, — відповів він, — ставлення місцевого населення вороже і до вас, і до мене.

Я, здивований, питаю:

— Ви ж німець?!

— Німець, — каже він, — але не тутешній. Бачили ж ви, як зі мною повівся Йоган?

Після сутички з Йоганом, проф. К. К. дуже змінився: він уже не так уважно слідкує за книжками, рідко з'являється в підвалі, де ми працюємо, а Йогана жартом називає «хрещеним батьком».

Тепер 5-та година ввечорі. Я сиджу біля вікна і дивлюся в парк: там видно стару дерев'яну альтанку, що вже похилилася і ніби присіла до землі. Тому кілька днів, коли я був сів у цій альтанці писати свій щоденник, одна з княгинь вигнала мене...

Якби я хотів, щоб американці бодай одну бомбу скинули на цих «аристократів», вони на це заслуговують. Пані М. Ц. каже, що власне тільки американці, а не англійці, можуть скинути тут бомбу.

— Чому ж не англійці? — здивовано питаю.

— А тому, — відповіла вона, — що в цьому замку, як виявляється, живе один старий англієць.

Дружині ліпше.

1-го жовтня. Неділя. Сьогодні ми всі ходили до католицької церкви. Католицьке Богослуження мені більше подобається, ніж протестантське: тут більше урочистости і, взагалі, краще.

Нас помітив священник і після Служби Божої підійшов до нас. Чемно привітався, розпитував, як живемо... Повівся з нами, як з людьми.

По обіді я сидів у замковій бібліотеці й читав українські та російські газети. Газети повні вісток про конференцію в Ялті. Виходить так, що у випадку перемоги альянтів, нам (емігрантам) нічого доброго сподіватися не можна...

В неділю наша кухня не працює, тому йдемо до міської їдальні. Сьогодні під час обіду до нас присів знайомий німець і розповів нам цікавий випадок.

Брат і сестра розлучилися ще дітьми. Брат виїхав сюди до Німеччини, став моряком і поплив до Констанци (Румунія); там зустрів дівчину й одружився з нею... Потім довідався, що це його... сестра.

Я розповів тому німцеві, що в українському фолклорі є й пісня про такий випадок — «Цвіт брата і сестри».

»Ой, ти станеш жовтий цвіт,
А я стану синій цвіт.
Хто квіточку увірве:
Сестру з братом помине«.

2-го жовтня. Понеділок. Працював сьогодні в бібліотеці: перебирав книжки, носив їх і розкладав на полицях.

Один з німців показав мені надруковане на машинці «пророцтво» скандинавця Свена Гріна (Sven Green). Скандинавський віщун пише, що в листопаді на території Франції будуть розбиті англо-американські війська з допомогою якоїсь фантастичної машини. А в квітні 1945 року німці поженуть російські війська так легко, що через 15 місяців будуть звільнені Україна, Білорусія і сама Росія. Отже, знову: всі «капут», а «Дойчланд — ібер алес!»

Увечорі одержав листа від пана Н., в якому є адреса іншого українського часопису, що називається «Земля». Виходить цей часопис у Пляувені, а редагує його якийсь Григорій К-тюк.

3-го жовтня. Золота осінь... Я люблю осінь, люблю, як пожовкле листя шелестить під ногами. Тут, на чужині, серед ворожих і злих людей, осін-

ний спокій тішить і заспокоює. Тихий шелест падаючого листа викликає в моєму серці найкращі почуття.

Зранку ми працювали в підвалі, а тепер обідня пора і ми відпочиваємо: сидимо в міському парку під кріслатим старим кленом і милуємось осінню. Я милуюсь, а моя дружина весь час оглядається, чи не йде хтось із німців вигнати нас звідси...

5-го жовтня. Працював у бібліотеці, зустрів того німця, що давав мені читати віщування Свена Гріна. Я спитав його, чи не має він нового віщування? Він зрозумів мою іронію і розсердився: почав сваритися і назвав мене »русіше швайне«.

6-го жовтня. Нарешті сталося: нам оголосили, що у вівторок, 10-го жовтня, поїдемо до табору »Бірав« — це десь під самим східним кордоном. М. М. і я ходили до директора і просили його, щоб він дозволив нам самостійно вибрати місце, куди їхати. Він дозволив і ми вирішили їхати до Пляувену.

Розуміється, у Пляувені нас ніхто не чекає, але що ж нам робити? Отже, знову мандрівка в невідоме...

8-го жовтня. Неділя. В нашій кімнаті рух і гармідер, бо всі готуються до виїзду: жінки щось шийють, латають, складають і бігають. Ми, чоловіки, ремонтуємо валізи і пакуємо свої речі.

З голови не сходить думка: що нас чекає в майбутньому? Куди нас доля занесе?

Проф. М. М. каже: добре, що так сталося. Італійський старшина, Джузеппе, говорив йому, що вони (полонені італійці) часто возили тачкою книжки до якоїсь величезної печі й там палили їх; боялися, що одного дня німці їх усіх (італійців) і нас (українців) зберуть і відправлять у цю піч, щоб »не було свідків«, як вони палили книжки.

Це невеселе оповідання додало нам охоти швидко збиратися і якнайшвидше виїхати, щоб — часом — німці »не роздумалися«.

9-го жовтня. Сьогодні вже одержали заробітну платню, документи і по-прощалися із знайомими. Професор К. К. дозволив мені взяти два томи »Трудів« Павла Чубинського — це для мене цілий скарб. Отже, виправляють нас »по-божеськи«.

10-го жовтня. Вівторок. Все готове, запаковане і ми чекаємо. Наш потяг відходить о год. 5-ій по полудні. Тепер 12-та година, коли б швидше минули ці останні п'ять годин!

Одержав листа від редактора »Дозвілля« Савки Д-ля; лист його грубий, брутальний...

З Праги одержав книжки проф. В. Січинського: »Чужинці про Україну« і »Вжиткове мистецтво України« — цікаві книжки.

(Далі буде)

ОГЛЯДИ І КРИТИКА

А. В. БЕДРІЙ

ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ УКРАЇНСЬКОЇ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ

Михайло Сосновський: **УКРАЇНА НА МІЖНАРОДНІЙ АРЕНІ, 1945-1965**; проблеми і перспективи української зовнішньої політики. Вид. Дослідного Інституту Студіум, Торонто, 1966, стор. 272 (НТШ — Бібліотека Українознавства, т. 22).

Праця ред. Михайла Сосновського складається з трьох головних частин: 1) Українська зовнішня політика і Українська ССР; 2) Аналіза сучасних міжнародних відносин; 3) Проблеми української зовнішньої політики. Є також обширна бібліографія, іменний і тематичний показник та резюме англійською мовою.

Автор на початку своєї праці аналізує постанови Української ССР і відповідає на питання, чи ця «держава» веде будь-яку українську зовнішню політику. Відповідь його така: УССР «має на меті замаскувати фактичний стан повної залежності України від Росії... немає на сьогодні ніякої реальної підстави для того, щоб говорити про зовнішню політику Української ССР, бо такої політики ця «суверенна республіка» не веде...» (стор. 39).

В черговому розділі автор робить такий висновок: «УССР не є легальним спадкоємцем справді незалежної і справді суверенної української держави у формі Української Народньої Республіки... З формального боку, однак, існування української державности як такої... ніколи не було перерване» (стор. 65).

І тут, на нашу думку, автор помилився, бо навіть із «формального боку» цього не можна сказати про існування теперішньої української державности, хіба що прийняти її як за «національну форму, а соціалістичну змістом». Національна держава мусить мати чотири складники: населення, територію з кордонами, самостійний уряд і суверенність. Так зв. Українська ССР ніколи не була і не є виявом суверенної волі українського народу, отже не є і його державою. Помилкове й твердження автора, що «уряд Російської СФСР... підтвердив своє погодження на факт існування української державности». Історично РСФСР справді була визнала Українську Народню Республіку як державу українського народу, але потім вона цю державу знищила, а замість неї встановила силою свою маріонетку під назвою УССР.

Автор ставить питання: «Чи український народ може мати власну, справді незалежну зовнішню політику і хто її може вести?» Відповідь дає таку: «Українська визвольна боротьба мислима тільки у двох аспектах: революційно-політичному на просторах контрольованих Москвою і зовнішньо-політичному поза кордонами України... Ті ж українські політичні чинники, які несуть тягар відповідальности за таку діяльність поза межами батьківщини, являються фактичними представниками всього

українського народу з повним правом говорити від його імені та заступати його інтереси» (стор. 76-77).

Зовнішню політику, згідно з твердженням автора, можуть вести лише самостійні, суверенні держави, а тому, що автор уважає, що з формального боку існування української держави як такої ніколи не було перерване, то й саму проблему цю обмежує відповіддю на питання, чи зовнішня політика цієї «держави» є незалежна. Його відповідь слухна — ні. Але, якщо в Україні не можна вести незалежної зовнішньої політики, то лишається ще закордон. Однак дійсність інакша. Український народ не має своєї самостійної суверенної держави, але він бореться за неї. Саме ця боротьба є джерелом і основою його національної суверенності. Національно-визвольну боротьбу українського народу веде його краща частина, його провідна верства, і вже цю функцію цієї провідної верстви українського народу називаємо політикою української нації. Тому, що українська нація у теперішньому стані не має державної суверенності, її суверенність кінчиться там, де починається імперське панування. Таким чином в Україні йде горизонтальна межа між панівною російською суверенністю і суверенністю поневоленої нації. Тому, що боротьба між Україною і Росією відбувається й на українській території, ця політика визвольної боротьби українського народу має теж і характер зовнішньої політики. Поза межами України вона може бути саме продовженням зовнішньої політики української нації.

Прийнявши засаду, що зовнішню політику може вести лише державний уряд і ствердивши, що такого уряду в Україні немає, автор каже, що українська зовнішня політика буде тільки тоді, коли постане один український політичний центр, «з уваги на konieczність мати і на потребу проводити одну зовнішню політику» (стор. 31). Така сугестія автора була б добра, якщо не брати до уваги змісту української зовнішньої політики, або якби справді українська політична еміграція здійснювала одну перфектну зовнішню політику. На жаль, так не є.

Коли ж сьогодні в Україні не діє нормальний суверенний уряд, то зайво й дискутувати на тему, хто уповноважений репрезентувати Україну у вільному світі. Фактичну відповідь на це питання треба шукати тільки в концепції української зовнішньої політики, а разом із тим визначити, хто її репрезентує. Наприклад, практика показала, що визвольна політика Організації Українських Націоналістів, реалізована через Антибільшовицький Блок Народів, є найправильнішою українською зовнішньою політикою в розумінні політики національно-визвольної.

М. Сосновський обговорює і підстави української зовнішньої політики та підкреслює такі її, цілком слухні, критерії: всеукраїнськість, незалежність і соборність, власні сили, національна ідея, організація світового протиімперіалістичного (протиросійського) фронту, власна проєкція завтрішнього світу, союзи з сусідами. Ми додали б ще три інші головні критерії: 1) стратегія національно-визвольних революцій, як засіб визволення, 2) необхідність ідеологічно-програмових основ у боротьбі з російським імперським світом ідей, 3) принцип національної суверенності (а не «непередрішення») у зовнішньо-політичних стосунках із сторонніми чинниками.

На сторінках 9-ох розділів (73 стор.) автор дає панораму міжнародних відносин і політики великодержав. Розділ про російську зовнішню політику названий досить невдало — «Принципи і цілі советської зовнішньої політики»; без російської національної бази, на якій ґрунтується «советська» політика, не можна з'ясувати істоти цієї політики; це те саме, що говорити про консервативну, капіталістичну, демократичну, соціалістичну чи якусь іншу політику котроїсь нації. Отже, тут треба говорити не про «советську» політику чи політику СССР, а про політику російську. Говорити про політику СССР, це те саме, що говорити про політику Коммонвелту, політику НАТО чи політику Об'єднаних Націй. СССР — правно-державний твір із численних народів чи т. зв. радянських республік, але політику цього творива веде лише т. зв. РСФСР через СССР, а не УССР чи БССР. Тому СССР не можна зараховувати до тієї самої категорії держав, що й США, які є національною державою.

Не зовсім правильний авторів поглядів і на конфлікт між Росією і комуністичним Китаєм. Перш за все китайських комуністів не можна ідентифікувати з цілою китайською нацією; адже існує і національний Китай. Хіба що погодитися з тезою, що існує два Китаї, а тим самим і дві Німеччини, два В'єтнами, дві Кореї, але такого твердження не висувують навіть найбільші американські прагматисти-коекзистенціоналісти. Автор чомусь говорить про советсько-китайський конфлікт, себто про конфлікт між «советами» і китайцями, отже, з одного боку ставить абстрактний антинаціональний лад, а з другого боку — націю. Незгідне з правдою і твердження, що комуністичний Китай обстоює самостійність народів в СССР.

Між актуальними справами української зовнішньої політики автор слушно підкреслює одне з найголовніших її завдань — зорганізувати світовий протиросійський фронт. Проте чомусь систематично вживає терміни «усамостійнення» і «унезалежнення» там, де треба говорити про «визволення» нації, або «відновлення» держави. Адже мова йде не про якийсь ступеневий (еволюційний) процес в СССР, що провадить до «унезалежнення» чи «усамостійнення» т. зв. радянських республік, а про визвольну боротьбу поневолених народів, що прагнуть розвалити Російську імперію, визволитись з-під її панування і відновити свої національні держави.

Автор каже, що «в основному протисовєтські чинники сателітних народів дують на базі т. зв. Асамблеї поневолених європейських націй» (стор. 174), спільно з балтійськими народами. Але знаємо, що в цьому АЦЕН-і нема ні словаків, ні східних німців, ні хорватів чи словінців. Насправді ж балтійці є і в АБН-і, і в АЦЕН-і, а більшість поляків і чехів є в АЦЕН-і, але більшість румунів і болгарів є в АБН-і.

Далі автор пише: «народи СССР (за винятком балтійських)... мусять організувати співпрацю окремо...» в АБН-і (стор. 174). Таке твердження не згідне повністю з концепцією і діяльністю АБН-у, бо в АБН-і об'єднуються і «народи СССР», і народи сателітні; наприклад, болгари і словаки значно активніші в АБН-і, ніж вірмени. Перші належать до сателітних народів, а вірмени до «народів СССР». Неправильно пояснює автор і різницю між АБН та Паризьким Бльоком, бо головна різниця між ними є в

тому, що Паризький Блок орієнтується на інтервенцію Заходу, а АБН — на національні революції поневолених народів.

Щодо українсько-російських взаємин, то автор вважає їх за «дуже складне питання», але далі каже, що «всі, без винятку, російські чинники» заступають погляд, що Російська імперія мусить бути збережена. Отже, таким чином вияснено, що всі росіяни, білі чи червоні, є ворогами української державності.

Розділ про українсько-польські взаємини має багато абстрактного теоретизування. Фактом є, що величезна більшість поляків ще й досі не зацікавлена організуванням українсько-польського союзу проти Росії на базі концепції Антибольшевицького Блоку Народів. З погляду політичної орієнтації маємо кілька концепцій польської політики: одна з них орієнтується на союз з Російською імперією, інша орієнтується на американські обіцянки про відновлення імперської Польщі, а ще інша — націоналістична, що орієнтується на Ватикан.

Цікавий розділ про «людські й матеріальні ресурси української зовнішньої політики», себто — про її силовий потенціал. На жаль, автор тут поминув силу, що на неї спирається наша визвольна політика — це сила ідей, сила концепції і візія майбутнього. Бо хоч «наша зовнішньополітична діяльність обмежена вже тому тільки, що за нею не стоїть справді незалежна і справді суверенна держава...», проте за неї стоїть суверенна воля українського народу, як вияв найкращого й найсправедливішого ідеалу національних суверенних держав у побудові майбутнього вільного світу.

На думку автора, «важним і засадничим є те, щоб наша визвольна боротьба була належно репрезентована і щоб від імені нашого народу міг виступати та діяти управлений і незалежний політичний чинник» (стор. 207). »Йдеться — пише він — про координацію нашої зовнішньополітичної діяльності і введення в дію загальноукраїнського чинника, який би суверенно репрезентував на чужині Україну...» (стор. 208). Проте з історичного досвіду знаємо, що політичні центри, які складаються з людей різних політичних поглядів і ідеологічних переконань, ніколи не спроможні вести принципової національної політики. Наприклад, якби такий центр складався навіть з самих антикомуністів, але в них бракуватиме виразного антиімперіального, антиросійського наставлення, то він буде податливий на вплив сторонніх сил, які втягнуть його до співпраці з непередіршніми або й проросійськими силами. Коли ж узяти до уваги ще й той факт, що певна частина українських еміграційних політиків не визнає революційної концепції визволення України, то такі політики своєю участю в «всеукраїнському центрі» підготовляли б ґрунт для т. зв. еволюційних, коекзистенційних впливів на українську політику.

Саме тому, що — згідно з твердженням автора — «наша зовнішньополітична діяльність... знаходиться у повній декон'юнктурі», головним завданням української визвольної політики (а не неозначеної «зовнішньої політики») є діяти згідно з засадами ясної національно-революційної концепції і зберегти повну суверенність своєї дії. Чи може вести таку національно-визвольну політику «центр», який складався б з революціонерів і еволюціоністів, самостійників і автономістів, антикомуністів і радянофілів,

безкомпромісових націоналістів і угодовців або москвофілів, людей, що мають свою ідеологію і людей, що заперечують і знецінюють ідеологію? Очевидно, що відповідь на це питання мусить бути негативна і в тому саме бачимо головну трудність та недоцільність творити такий політичний «центр».

Сьогодні, більш ніж коли, треба ставити наголос на означеній визвольній політиці. Цілком недоцільно автор навів думки В. Липинського про те, що в умовах большевицької окупації «на Україні нема місця для національно-державних українських змагань» (стор. 213). Липинський дуже помилився, бо в Україні було і є «місце» на визвольну боротьбу, доказом чого є факт, що ця визвольна боротьба відбувалася, і відбувається далі. Була вона і в 50-их роках, є вона і в 60-их роках. Це підтверджують такі незаперечні факти, як творчість Василя Симоненка, Івана Дзюби та інших, арешти, засуди й переслідування українських культурних діячів, страйки робітників Донбасу, розстріли відомих і невідомих Оліїників, масовий спротив русифікації, діяльність підпільних Церков і т. п.

Автор закінчив свою працю змістовними, дороговказними словами полк. Євгена Коновальця: «Боротися і добитися віднови самостійної соборної Української держави... можемо тільки революційним, ніколи ж еволюційним шляхом».

Як висновок, треба ствердити, що праця М. Сосновського — незважаючи на деякі її хиби — це вартісний вклад у нашу політичну літературу. В ній порушено багато тем і проблем, які мають особливе значення для української визвольної політики. Особливо твердо обстоює автор своє глибоке переконання про конечну потребу творити світовий фронт проти російського комунізму й імперіялізму. Добре з'ясував він і становище т. зв. Української ССР та висвітлив розвиток міжнародних відносин. Рекомендуємо цю працю кожному, хто цікавиться міжнародними справами, а особливо проблемами української визвольної політики.

Іван ОВЕЧКО

ШОСТА ЗБІРКА ПОЕЗІЙ Я. СЛАВУТИЧА

Випуском своєї шостої збірки поезій «Маєстат» Яр Славутич ще раз заперечив твердження деяких критиків про відхід поета від поетичної творчості та присвячення себе виключно академічній праці за своєю професією мовознавця. А якщо до того ще переглянути список праць поета на останній сторінці книжечки, то побачимо, що в царині поезій, перекладів і прози Яр Славутич такий же продуктивний, як і в царині академічного мовознавства. Варто також підкреслити, що більшість поезій шостої збірки автор написав за рік-два перед випуском збірки або й у тому ж самому році.

«Маєстат» — незвичайно вдала назва збірки поезій про булаву, хрещатий меч, шаблю, Полтавську битву, герби, Мазепу, про «велич королів» і «згагу гречкосія... на лоні втрачених полів» та про все те, що зв'язане з маєстатом булави, герба і слави. Тому й зрозуміла співпраця видавництва «Батьківщина» у виданні цієї збірки, бож відомо, що цей орган української монархічної думки плекає традиційну пошану до символів державности, слави і сили — гетьманської булави, якій також присвячено багато місця в цій збірці. Але поет Славутич — не виконавець замовлень на гимни, кантати та маршові пісні якоїсь частини чи партійної групи українського народу. Він — поет в найсамобутнішому розумінні цього слова, поет-патріот понад групи і класи, поет-сборник. Тому в збірці бачимо і звернені до гетьманича Данила слова:

»Нас, древніх віток, меншає щороку,
І давню славу, гоїну і широку,
Талує плесом збурена доба».

І голос серця патріота відродженої держави, що «владно встає» під прапором Петлюри:

»О, городе, красно похмурий!
Я вірю в омріяну мить.
Я чую, як прапор Петлюри
В серцях легіонів шумить...»

Перечитуючи першу частину збірки, приходиш до переконання, що поет, видаючи «Маєстат», брав собі за мету найперше в урочистій поетичній формі віддати належне символам української державности в минулому, дати відсіч всім гербозневажникам та висловити надію поета-сборника про визволення улюбленого краю українського. Тому й

»Устане з полум'я пожеж
Священа воля України».

Тому й

»... Ніхто не здався, бо вірив, що постане,
Зросте з Вітовського повстанських днів
Фортеця чину — український Львів».

І далі:

»... Образи повернути прапрадідний Київ
Наші душі наснажує вічним вогнем».

А про УПА, «войовничих, бронзоворуких, повнозбройних борців»:

»Нам — визвольникам України —
Не приречено умирати!»

Майже у всіх віршах автор говорить від імени всього українського народу. Його прокляття й гнів на адресу ворогів української держави в минулому і сучасному («Монолог перед шаблею», «Московія», «Полтавська битва») так і просяться в уста декламаторів на нашу сцену. Але не для пересічних декламаторів наших пересічного мистецького рівня імпрез. Во наскільки тяжко поезії Славутича перекласти на чужу мову зі збереженням глибини думок і соковитости виразів, настільки ж нелегко донести зміст і форму тих поезій для публіки зі сцени. Зате справжньому мистцеві

художнього слова на віршах цієї збірки є де «пописатися». Бо щоб передати, наприклад, поняття автора про звитягу, треба справді вміти:

»Що є звитяга? В буйному розгоні,
Повите звогою, снажне життя,
Широких душ палання неугомонні,
Сердець великих коване биття.

Це — не звичайна поетична гра загнаних у ритмічні норми кованих речень. Це — притаманна Славутичеві філософія поета, висловлена в словах, над якими треба зупинятися довше, щоб їх збагнути пересічному читачеві чи слухачеві.

Славутич — поет героїчної патріотики, що передає кожну подію чи явище в піднесеній, урочистій формі, в тому числі й кохання, про яке пише:

»Моя любов загравою палає,
Як не палала за юнацьких літ.

Вірш »Дружині Вірі« починається так:

»Вони пройшли дункою ряснотою
В моїм, як вирва, буйному житті,
Та не скрасили сліду за собою —
Минальний дим у барвній многоті!«

Але лірики, на жаль, дуже мало не тільки в цій збірці його поезій, а й в попередніх. Створюється враження, що Яр Славутич сприйняв дар Божий поета виключно для служби своєму народові у формі переважно патріотично-героїчної поезії. До цієї тематики він почуває себе покликаним і те покликання використовує максимально та з великим успіхом. Після того не можна дивуватися люті червоних головорізів на Славутича, які так завзято посягали на життя автора під час його перебування в тих місцях, про які він списує в другій частині своєї шостої збірки під заг. »Фльорентійські сонети«.

В кожній книжці Я. Славутича знаходимо слова-новотвори, нові звороти або, принаймні, рідко, вживані іншими поетами. І все це, здається, з єдиною метою — придати своїм поезіям ще більше врочистости, героїчності, витесаности форми вірша, його карбованости. Поет дуже болюче сприймає найменший прояв нехтування українським словом. Тому й »хвала тому, хто красне рідне слово леліє в серці чисто і святково«, а після зборів, де »групка звироднілих русинів виступала проти української мови«, він пише:

»Тільки ти, українське слово,
Як північне сяйво з вишин,
Світиш, граєш, гориш святково
І даруєш безсмертний крин«.

Яр Славутич справді грає й горить святково українським словом.

Олекса РАНЬ

МЕЧОНОСЕЦЬ, ЩО ПЕРЕМАГАЄ СЯЙВОМ

Іван Манило: УКРАЇНА САМА. Видання ОУП «Волосожар», Нью-Йорк—Вайнленд, 1966, стор. 48.

Багато говорено, писано й друковано про твори і творчість Івана Манила, але майбутність, думаю, відчинить йому ще ширше двері.

Писав і я про особливість байки та вірша І. Манила, підкреслюючи їх пісенність, наче український степ, їх свіжість, наче роси вранці, їх дзвінкість, як струмок із верховин. Згадував і пробоєвість його образів і думок, що дає право назвати байку І. Манила не тільки пісенною, а й войовничою.

Байку І. Манила можна назвати ще й одвертою, бо часто-густо в байкаря люди чи події не заховані за машкарою тварини, птаха чи інших живих або неживих істот. Байка в Манила часто — це вірш, пересипаний жартом чи насмішкою. І читач легко вгадує в ній особу чи людей, про яких мовиться, та їх оточення.

Отже, байка Манилові потрібна, щоб не тільки осуджувати чи гудити та виправляти й оздоровлювати людину, нарід, події і речі, — вона потрібна йому, щоб стріляти словом зблизька в уподобані ним постаті, нарід чи народи, події та вчинки чи людські вдачі або підносити їх і вихвалити по заслугі.

Коли вояк іде в лавах походу, він має призначення і приречення: захищати чи звільняти батьківщину або помагати іншим людям чи народам і захищати їх честь. І, будучи готовим перемогти або зазнати поразки (мало є таких, що думають про це), пожертвувати навіть своїм життям.

Звичайно, що вояк-раб чужого йому заgonу чи війська, що є недругом його батьківщини, не має призначення: він має тільки приречення — не-славно вмерти або залишитися живим і одживати.

Вояк перемагає час і простір, він перемагає людину, людей чи країну, разом із тими, що йдуть із ним. Або його перемагають. Призначення і приречення. У призначенні є приречення і в приреченні є призначення.

Коли закінчиться похід, вояк лишає поле бою або стає старшиною. І кожний із нас має похід у житті, що окреслений часом. Хотів би тут сказати про особливого вояка і особливий похід.

Кожний вояк служить. Так само як і байкар служить своїй людині, народові й Україні. Але його служба особлива: вона — призначення: іти попереду і, якщо не вести, то поривати не тільки вперед, а й вгору, до верховин духу.

Скажете — це шлях безмежний. Правда. Але кожний крок — це вищий і новий крок, бо крок до безмежної у висоті верховини українського духу, мистецтва й краси — це лег до досконалости. Це помах крил українського сокола, що хоче линути до сонця.

Отже, мечоносець, що перемагає сяйвом.

Творчість нашого байкаря і віршотворця — це розмах крил українського степового орла, що одним крилом тримається дійсности, в якій перебуває, а другим — досягає батьківщину, щоб урятувати її від падання і піднести високо-високо.

Починається збірка І. Манила «Україна сама» жартом, кінцівка якого поважна й вимоглива:

»Щоб слово рідне на папері
Залишити й відчинити двері
В храм безсмертя, слави і краси...
Чую ж бо нащадків голоси...«

Великі люди або справжні люди, що живуть, а не животіють, не люблять, коли лінивість і ніщо заповнюють час. Тому між своєю особою і місцем, куди прагне їх «хочу» чи «люблю» — напинають на тятину лука стрілу. Ця стріла — це їх неспокійний дух бажання і поривання.

Людина перетворюється в духову істоту. Тіло відходить, а дух живе.

Тому й наш байкар хоче спорудити собі пам'ятку: «...відчинити двері В храм безмертя, слави і краси...»

Чи станеться це?

Вірш Манила «Іванові Франкові» — більш надуманий, ніж природний. У вірші «Україна іде по дорозі» Манило радить Україні:

»Перебудь, пережди лиховісні
Дні негоди на горах Дніпра...«

Думаю, що це вплив української пісенної і народної творчості. Незначної її частки — з безнадією, угодовством чи спокоем та очікуванням, що оперте на віру з долю.

Сьогодні — це вже відстало, бо Україна не «пережидає», а бореться. І тут і там, і — всюди. Іноді цієї боротьби не видно, але вона є і вона — сильна й непереможна. Та й Манило не «пережидає», а бореться...

»Світ увесь здригнувся від утрати,
Море суму скрізь і самота...
Президенте! Хто ж міг обірвати
Молоді, як сон, твої літа?«

Справді, і особа президента і його смерть залишаються дотепер загадкою. Тільки боляче й нетерпляче питання брешуть у серці і на вустах Америки та людства: хто і за що?

Але ще важливіше постає питання: що більше — його життя чи його смерть?

У вірші «Гуляє вітер» говориться про під'яремну Україну, що тепер не тільки в стані рабства, а й згвалтована її душа заповнює край веселий, багатий і широкий — рабством.

»І журно хиляться тополі,
Немов поклони б'ють Москві...«

Це, мабуть, натяк на розспівану, шараварну й призьб'яну Україну, що з примусу мусить починати і закінчувати свій виступ, похід і пісню блазенським «Комаринським».

І поет запитує з нетерплячкою: коли Україна стане собою і звільниться од рабського хламу — новочасного й дикого татарства орд Москви? І він захоплено запитує:

»Коли збудуємо у грозах
Нову Америку в полях?«

А нащо вона нам? Ми маємо свою Україну. Звільнім її, окрильмо і привернім їй велич і славу!..

Так, часто буває, що в багатьох нас, великих і малих, славних і звичайних, блукають очі по чужинах, а душа блудить перекотиполем по нікчемних усядах. І тому — Україна сама...

У вірші «Президентові» Манило закликає його до походу для звільнення поневолених. Не знати, кого він має на увазі, але певно, що американського президента...

І скільки я пам'ятаю, і скільки існує «матушка Рассея», то американські президенти кінчили свій «визвольний» похід низькопоклонством, угодовством та продажем України й інших поневолених країн і народів...

Гувер, Рузвельт, Труман, Айзенгауер і...

І тому сумно й гірко, тому треба ствердити: доробилася не тільки Україна, а й Америка до самого краю...

Вірш «Баллада про Тараса» — цікавий і дзвінкий та стрункий будовою. Я б не вживав слова баллада, бо воно — чуже.

У вірші з колючою насмішкою «Цвіль» говориться про перевертенків на чужині сухих, що утратили українське обличчя й гідність і стали погносом

для чужини, ухопившись міцно за землю і живота, забувши чи покинувши велике серце і ще більший розум. І як наслідок — слухний висновок перестороги:

»Тож Вільяма-Василя
Проковтне чужа земля!«

В пісенному вірші «Союзівка» Манило заслужено вітає українську твердиню на чужині й дарує їй свій щирий спів. Був і я на «Союзівці». І відчував, що стаю якимсь більшим і справжнішим українцем. Не тільки тому, що «Союзівка» в горах, а тому, що «Союзівка» — українська верховина на чужині, твердиня українського духу. Подумати тільки: наші брати й сестри з-над Дністра, селянки й селянки, наймити й попихачі, гнані бідом і дурнотою польською та австрійсько-угорською, покинули свої рідні соняшні поля, дзвінки верховини й шовкові доли — бездольні й безправні. Приїхали за «синій океан» і, працюючи тяжко, але гідно, перемагаючи всі перешкоди, повернули собі гідність людини...

Вірш «Боруля-Невмирака» — з мистецького погляду бездоганний. Вірш — зала насмішка чи висміювання. Читаючи його — я сміявся.

А тепер слово про головну дійову особу вірша і про перекинчиків, хамелеонів та міняйлів шкіри чи навіть і душі.

Ті, що читають друковане слово чи слідкують за ним, знають, що ім'я «Яр» має тільки один поет на вигнанні. Тому «Яр Жагутич» — знана нам особа.

Пнятися вгору — річ давня і людська. Вивищування ж себе самого може бути справжнє і уявне. Яр «Жагутич», виводячи свій рід від шляхтичів, не зрадив України і не образив її, а бореться за її честь і велич. Зміна прізвища на інше, але українське, не означає перекинництва. Небезпечні ті перекинчики, що й прізвищ не міняють, але свою душу, свої думки продають або йдуть у чужий город — по бузину, покинувши свої тополі й волошки.

Кожна людина має свою вдачу. І Яр «Жагутич» — теж... Родовий герб Яра «Жагутича» — глек на лопаті — не означає, що Яр «Жагутич» покинув лави тризубівців...

У вірші «Ми живем» сказано, що Україна — наша мета. Я б додав, що вона — і наше велике серце.

Про вірші «Шевченко у Вашингтоні» та «Прометей у Вашингтоні» скажу разом, бож тут мова про одного Кобзаря-Прометей. Колись Т. Осьмачка сказав, що людство ділиться надвоє: половина Шевченкова і половина Шекспірова. Шевченкова половина це та, в якій живе гідність людини, воля і дух витають над нею. Шекспірова — жорстока і вдавано мудра, що любить кров, бо живе жадобою до вбивства...

Шевченко «живе» у Вашингтоні, але чи це означає, що й Америка із Шевченком? В американському Конгресі про Україну сказано гарно, але: слова і діла! Я читав думки Джонсона про Шевченка і подумав, що Джонсон — велика людина. Промова Айзенгауера на відкритті пам'ятника Шевченкові — велика річ. Але тепер постає питання: чому президент Джонсон відмовився бути на відкритті пам'ятника Шевченкові? Чому Айзенгауер перед тим поклонився Москві, повернувшись до України й інших поневолених Московою народів спиною?

Манило пише:

»О, Тарасе! Підведися,
.....
Поведи нас, українців,
За Вкраїну битися!«

Я думаю, що «Кобзар» Шевченка — річ безсмертна. Краще було б, якби кожний із нас мав «Кобзаря» не тільки на столі, а й у серці. А ті, що «в Україні суцї» — щоб не додавали червономосковської отрути до великої духової спадщини безсмертного Кобзаря.

У вірші «Володимирові Сосюрі» читаємо:

»О, Сосюро! Петлюри немає,
Та й тебе вже немає між нас«.

Знаємо, що Петлюру вбито, але діла його живуть... Українець не хоче й не може згодитися з тим, що найкращі й найвеличніші відходять. Українець не хоче розуміти смерті.

Коли ж говоримо про Українську Повстанську Армію, то я хотів би побажати всім нам, щоб ми менше осуджували, а більше називали речі власними іменами та возвеличували тих, хто захищав і возвеличив нас. Бо діла заквітчані хоробрістю — невмирущі:

»Над древнім Києвом цвітуть левкої
І слава лицарям спліта вінки!«

Цікавий вірш «Люблю бродити я...» — своїм теплом, думками й будовою. Тут і поривання та сяйво «Волосожару», що — засяявши на другому березі — не загубив себе і намагається створити свій власний третій берег, ідучи із саявом та серцем Києва...

Замість слова «бродити», я б ужив слово — блукати.

Наче бризки Дніпрової води, наче роси і квіти степів — вірш «Пароплави плізуть до Одеси...»:

»Рідний Краю! Який ти чудесен!
Рідний Краю! Ти серце землі!«

Про дядька Сема та Микиту та щось більше за них. Соромно за наш вік. В країні «найпередовішого соціалізму-комунізму» — у «матушці Рассеї», з її 150-ма мільйонами рабів, за півстоліття — жодних змін: рабство і безхліб'я. А т. зв. великі із західніх столиць і країн св.тових потуг, мабуть, ще й дотепер «сліпі» й «глухі». Я думаю, що їм перешкоджає твердий лоб та пересушення діяльності із серця й розуму до живота. Хотілося б тут пригадати про дволичність і нікчемність Заходу, про зраду проголошених великих ідеалів країни Вашингтона. Не говоримо вже про де Голя, що вирішив, мабуть, дожити свого віку «істинно русским» блазнем.

Про хохлів і українців («Осли і Солов'ї»). Тут варто відповісти на питання, що таке «хохол»?

Хохол — це людина, що народилася в Україні, може навіть звати себе українцем, але думки в нього і почування його яничарські, дикі, що переплелися з європейською дурнотою, підлістю й дволикістю. І тому, напр., коли хохол вилазить на підвищення, він не хоче, щоб на цьому підвищенні був ще хтось інший. Його бере заздрість. Він повинен того «іншого» пхнути якщо не в прірву, то хоч униз. Треба думати, що нечувана ненависть серед українців один до одного — це наслідок невільничого життя і залишків духової чуми, що її посіяли дикі орди... Так діють і люди із «Слова», бо не доросли до української справжності.

У байці «Лисиця та їжак» повчення — собою будь. Собою бути — це не тільки дотримуватись своєї вдачі чи бути вірним їй. Це й людська воля і гордість за своє і за свою гідність, природність чи слухність та справжність...

Своїм «Віршомазом» Манило нагадує нам, що справжнє мистецтво повинно берегти в собі не лише розум, а й почуття чи серце. Саме тому значна частина творів грецького і римського письменства часто здається нам давньою, старою або півмертвою. Во в них — відсутність почуттів.

Збірка І. Манила «Україна сама» — ще один крок в поході українського духу і творчості... Закінчу слово про цю збірку словами, якими він закінчив свою книжку:

»В нових полях, з-за лісу слави
Безсмертя їде на коні:
Воно — величне і ласкаве —
Давно всміхається мені...«

Звернення Проводу 34 ОУН

У П'ЯТДЕСЯТУ РІЧНИЦЮ ПОЧАТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

В ланцюгу поколінь першою ланкою оновленої в ХХ стол. боротьби за державну самостійність України був 1917 рік. Березнева революція, що в час робітничих страйків почалася повстанням українських полків в Петрограді, започаткувала нову добу в історії Східної Європи, добу розвалу Російської самодержавної імперії. Нова доба почалася затяжною і ще незакінченою боротьбою за творення — на місці поваленої царської імперії — нового політичного, соціального і національного ладу.

Три протилежні сили були тоді, в 1917 році, зацікавлені в поваленні самодержавної царської монархії: російська лібералізуюча демократія, що займала ключеві позиції в царській імперії, соціялісти різних програмових відтінків, що творили опозицію проти царського режиму, та народи, поневолені тією царською імперією, які були позбавлені безпосереднього впливу на політику поневолювачів і безнадійно намагалися, через обманливе посередництво російських опозиційних партій, добитися поширення належних їм національно-культурних і політичних прав. Дві перші сили — російські демократи і соціялісти — змагаючи до перетворення державного ладу на такий демократичний лад, у якому вони мали б виключний або головний вплив, хоч і різнилися поглядами на зміст соціальних реформ, були згодні в одному, а саме: поваливши царя і встановивши республіканський демократичний чи соціалістичний лад, треба зберегти єдину й неділимую Російську імперію.

Для третьої сили — для поневолених Росією народів — повалення царя було сигналом, що захопив до негайної мобілізації народні сили до боротьби за повні національно-політичні права. Коли розлетівся в руїни царський престол і почався згори розпад російської тюрми народів, поневолені народи України, Прибалтики, Кавказу приспівшено почали гуртувати сили до боротьби за вільне національне життя.

Вже п'ять днів після усунення царя від влади, в Києві дня 17 березня 1917 року з'їзд представників українських організацій і партій створив Українську Центральну Раду. Це був перший зав'язок окремої політичної репрезентації України. Всеукраїнський Національний Конгрес визнав 8 квітня Центральну Раду за українську владу і висунув домагання національно-територіальної автономії та створення союзу неросійських народів, що прагнуть поширення національно-політичних прав.

Початкові дії Української Центральної Ради були обережні і важкі. Українських організованих сил, на які вона могла б опертися, ще не було, вони були щойно в стадії творення. Україна, як прифронтена смуга, була обсаджена гарнізонами російських військ під командою чорносотенних монархістів або вірних Тимчасовому Правительству Росії єдиноділимських офіцерів. Крім того, українські партії, що мали переважний вплив в

Українській Центральній Раді, ще не були визволені з гіпнози облудливих надій, побудованих на помилкових теоретичних доктринах, і їм здавалося, що подібність партійних програм з російськими соціалістичними єдиноміслими вистачає, щоб забезпечити також національно-політичні права українському народові.

Домагання соціал-самостійників відразу відкрито висунути вимогу самостійності України вони не взяли до уваги. Щойно після безуспішних заходів добитися від Тимчасового Правительства Росії принаймні права автономного самоуправування на своїй землі, Українська Центральна Рада вирішила силою доконаного факту виконати ухвалу Всеукраїнського Національного Конгресу і проголосити в І. Універсалі, що: «Від нині самі будемо творити наше життя. Народ український на своїй землі має право сам порядкувати своїм життям. Хай порядок, лад на Україні дають вибрані вселюдним, рівним, прямим і тайним голосуванням Всенародні Українські Збори (Сойм). Всі закони, що повинні дати той лад у нас на Україні мають право видавати тільки Українські Збори».

Це був зворотний пункт невідхильного переходу до української самостійної політики. Основним у І. Універсалі є проголошення, що законним джерелом влади в Україні є воля українського народу, а не дозвіл від російського уряду. Другорядне значення мало тоді те, що Центральна Рада, оголосивши себе революційним парламентом України і поширивши представництво делегатів, на початковому етапі усамостійненої політики висунула лише програму національно-політичної автономії, замість повної державної суверенності. Наступні рішення вона залишила Всенароднім Українським Зборам — законодавчому органі обраних послів. На тодішні ускладнені умови навіть така поміркована програма була першим революційним актом незалежності від апробат російського уряду.

Черговим актом усамостійнення України був III-й Універсал, виданий 20 листопада 1917 року, яким проголошено Українську Народню Республіку в відповідь на ультиматум большевиків, які 7 листопада, перебравши владу в Росії, оголосили війну Україні. Остаточним завершенням початкової стадії усамостійнення Української Держави був IV-й Універсал, виданий 22 січня 1918 року Центральною Радою, який у розпалі війни з большевиками проголосив, що: «Від нині Українська Народня Республіка стає самостійною, від нікого незалежною, вільною, суверенною державою українського народу».

Державно-правні акти, проголошені універсалами, були вислідом удару протилежних політичних тенденцій, що на весь зріст вийшли на арену історії після повалення царату. В Україні гальмуючу роллю у вільному розгортанні самих початків визвольної боротьби і в організуванні військових сил відіграла віра багатьох партійних керівників у понаднаціональне братерство програмово споріднених українських соціалістичних і демократичних партій з російськими. Це уявне братерство закінчилося кривавою національно-визвольною війною проти російського єдинеміслиства всіх мастей і проти відновлення російського деспотичного самодержавства під маркою большевицької диктатури «пролетаріату». В ході визвольної війни проти різних напасників, большевиків, чорносотенців Врангеля, Денікіна,

власної отаманської анархії, німецьких інтервентів і польських загарбників гартувалось і політично дозріло перше покоління борців за ідею української державности.

Це було покоління вояків і повстанців, які збройно здобували і захищали Українську державу від ворожих нападів. Після падіння Української держави вони не склали зброї, а організували повстанські рейди, підіймали селянські повстання, організували революційні клітини на окупованих землях. Для послідовного продовжування боротьби за національне визволення вони створили в 1920 році, під проводом полк. Є. Коновальця, Українську Військову Організацію, національно-самостійницьку підпільну організацію.

З їхньої ініціативи і при співпраці з черговим поколінням військовики створили 1929 р. Організацію Українських Націоналістів, що перейняла на себе продовжування визвольно-революційної боротьби в наступних десятиріччях.

Ідея самостійности і соборности України перестала бути мрією патріотів чи програмовим постулатом легальних національних партій. За неї стала збройна революційна сила, яка мобілізувала придатних на фронт прямої боротьби з ворогом. Видними позначками успішности поєднання національної ідеї з організованою революційною силою є не лише різноманітні 50-річні бойові акції, а й події історичного значення, як акт проголошення державности в Карпатській Україні в 1938 році й війна з мадярами в її обороні, акт відновлення державности у Львові в 1941 році і революційна боротьба проти гітлерівських окупантів.

Ріст національно-визвольних сил досягнув свого вершка вперше після падіння нашої держави в роки другої світової війни, коли з почину ОУН була створена в 1942-му році Українська Повстанська Армія, що численністю вояцтва, а зокрема своєю високою свідомістю і героїчним самовідреченням перевищувала нашу регулярну Армію з часів Центральної Ради. Роль політичної репрезентації створювала УГВР.

Сяйво Тризуба, що в 1917 році звістило волю Україні, освітило шлях боротьби за національне визволення наступним поколінням. Тяглість цієї боротьби в прямій і безпосередній формі не була перервана за останнє півстоліття.

В п'ятдесятиріччя початку національно-визвольної революції в Україні незмінним здобутком пройденого етапу історії є засвоєне широкими українськими масами глибоке розуміння про життєву необхідність власної національної держави та досвід організування і ведення визвольно-революційної боротьби, здобутий поколіннями борців на фронтах проти різних окупантів України.

Відзначаючи п'ятдесятиріччя Української Визвольної Революції, ми з гордістю і вдячністю хилимо голови перед вояками Українських Армій, що в обороні української держави поклали своє життя у фронтових боях, перед революціонерами, що загинули в незчисленних бойових акціях повстанських загонів і революційної дії УВО, ОУН та УПА, перед політичними в'язнями, що були замучені в ворожих в'язницях, концтаборах і засланнях,

перед героїчним завзяттям українських селян і робітників, що жертвою власного життя усім серцем спомагали боротьбу за національне визволення.

Хай буде вічна слава поляглим борцям за волю України!

Хай живе і перемагає Українська Національно-Визвольна Революція!

Хай живе Українська Самостійна Соборна Держава!

Постій, у березні 1967 року.

*Провід Закордонних Частин
Організації Українських Націоналістів*

За розвал тюрми народів

ЗВЕРНЕННЯ ЦК АБН З НАГОДИ БЕРЕЗНЕВИХ ПОДІЙ 1917 РОКУ

50 років тому, 12 березня 1917 року, українці, вояки полків Волинського, Преображенського та Ізмаїльського дали у Петрограді поштовх до розвалу московської тюрми народів. Тоді безпосередньо почалася збройна боротьба уярмлених московським імперіялізмом націй не лише проти режиму, а й проти імперії всяких видів. Березнева революція мала глибші цілі, а не лише повалення царату. Вона була прологом національно-визвольних воєн, які почали розгортатися проти імперії та проти режиму. Її коріння сягали до глибин духового, культурного, національного і соціального революційного процесу, що назрівав в уярмлених Москвою країнах.

Революційні дії від 1900-го до 1905-го року спричинили поразку царату в імперіялістичній московській протияпонській війні. Їхньою цілеспрямованістю було не лише повалення режиму, а й передусім імперії. Загально було відоме наставлення уярмлених народів до цієї імперіялістичної московської війни проти Японії. Неохота немосковських вояків, зокрема українців, на Далекому Сході воювати проти японців.

Непереможена в імперіялістичній війні в 1914-1917 роках Московська імперія розвалилася наслідком відосередніх процесів. Березень 1917 року був початком розвалу імперії.

Намагання єдинонеділимських московських і промосковських кіл зображувати березневу революцію як змагання за демократизацію імперії — є звичайною облудою. Святкування єдинонеділимцями 50-ої річниці революції, як спроби заступити деспотизм демократичним ладом імперії, імперським федералізмом — є протилежністю в собі, бо імперія може триматися тільки насильством над людиною і над націями, і таким чином не може бути демократичною і багатонаціональною державою, однаково, яку форму їй хотіли б надати: централістичну, федеративну, конфедеративну. Свобода людини означає абсолютне здійснення і права на національну державу. У березні 1917 року підіймалися не тільки люди — одиниці, а й нації, спільноти, ідучи до своєї завітної мети — суверенності, відділення від Москви.

Не важливо, як тодішні офіційні політичні проводи уточнювали мету повсталих народів, військових, селянських, робітничих з'їздів. Головне, що народи починали творити свої армії, не раз проти волі тодішніх, здебільшого соціалістичних, проводів, щоб боротися не за »демократичну« федеративну імперію, а за свої власні самостійні держави. Для нас важлива стихійна мета повсталих народів у березні 1917 р., а не мінімалістичне оформлювання тих прагнень частиною політичних проводів.

На вулиці в столицях наших країн виходили демонструвати народні маси не за нову тюрму народів, а за весну народів, за тріумф ідеї національного суверенітету, за власну владу на своїй землі.

»До зброї!« — це було гасло тодішнього часу, яке кидали ті, що розуміли прагнення народу. Це гасло запалювало ще вчора втомлені чужою імперіалістичною царсько-московською війною народи, які радо підносили зброю проти наїзника — Москви.

»Борці« за облудні федерації, як нову форму імперії, за облудну демократизацію імперії втікали, переодягнені, за кордон. А народи зі зброєю в руках стали на змаг за свої національні й людські права проти нових большевицько-московських деспотів, які, надуживаючи національну ідею (»самооприділення вплоть до отделения«) — і соціальне гасло »земля селянам« — вносили диверсію в лави воюючих народів.

У боротьбі на численних фронтах проти большевицько-московських загартників і проти їх фактичних союзників у збереженні імперії — Денікіних, Врангелів, Колчаків та інших білогвардійців, підтримуваних західними альянтами, а теж проти зазіхань імперіалістичних сусідів, — наші відновлені національні демократичні держави цілі роки стримували наступ московських червоних наїзників на центральну Європу.

Большевізм, який прийшов до влади у Москві в жовтні 1917 року, розпочав нову ганебну сторінку в історії московської нації-загартника, що вогнем і мечем, підступом і зрадою та диверсією, під новими гаслами і з новими ідеями продовжувала відновлювати не лише стару імперію, а й поставила собі за мету завоювати увесь світ і накинати йому свої ідеї, свій стиль життя: большевицький! Большевицька жовтнева контрреволюція у морі крові втопила прагнення до волі, до незалежності серед уярмлених націй після кількарічної затяжної війни.

Проте, армії Української Народної Республіки все таки зупинили переможний марш московських большевицьких військ, що йшли з допомогою для Бели Куна в Мадярщині та комуністичних револът у Німеччині. Таким чинсм, вони допомогли стримати наїзд орд Будьонного, Троцького та інших на центральну Європу і перешкодили большевизації, що її Ленін узалежнював від уярмлення взагалі цілої Європи. Уярмлені нації своєю національно-визвольною війною врятували Захід від большевицької тиранії. Березень 1917 року показав Ахіллесову п'яту імперії й режиму: уярмлені нації. В їх руках лежить ключ перемоги над кожним московським імперіалізмом. Друга світова війна, зокрема червень 1941 р., могла повторити в ширшому розмірі березень 1917 року, розвалюючи імперії, коли б не божевільна політика нацистської Німеччини, що стримала розвал імперії і большевізму та допомогла поширенню большевізму на центральну Європу.

У чаді московської облудної пропаганди і агресії офіційний Захід не добачає, що доброзичливе ставлення до московсько-большевицької імперії і захист її імперіялістичних інтересів, мотивовані вимогами т. зв. безпеки, можуть задоволити Росію лише тоді, коли вона запанує над світом, бо щойно тоді вона почуватиме себе безпечною. Треба з тривогою і безупину нагадувати великодержавам вільного світу, а США зокрема, про шкідливість цієї їхньої політики супроти ССРСР, бо таким чином вони самі закладають собі петлю на шию (як це, наприклад, показує новий проєкт договору про атомову енергію, метою якого є, фактично, піддати решту вільної Європи під контроль Москви навіть щодо мирного вживання атомової енергії, наслідком чого ще й вільна частина Європи опинилася б у позиції недорозвинених країн, не маючи змоги дотримати кроку технологічному темпові, яке дає економіці і техніці атомова енергія).

Коли у листопаді 1967 року московсько-большевицькі тирани святкуватимуть свої «роковини», то поневолені народи відзначатимуть початок кінця імперії і комуністичної системи, бо уярмлені нації борються сьогодні за те, щоб остаточно знищити большевицьку московську імперію.

Коли тирани у листопаді 1967 року святкуватимуть свій епілог, ми відзначатимемо наш пролог, вступним актом якого був березень 1917 року.

Головна драма перед нами: її завершення — розвал московської тюрми народів на незалежні національні держави та знищення комуністичної системи усіх відтінків.

Наше гасло: Свободолюбні народи і люди всього світу, єднайтеся у боротьбі проти московського імперіялізму і комунізму за національну незалежність і свободу людини!

Березень 1967 р.

*Центральний Комітет
Антибольшевицького Б'юро Народів (АБН)*

Увага!

Увага!

Інформуйте світ про московські злочини. В цьому Вам допоможе монументальна книга англійською мовою про московську окупацію України під назвою

RUSSIAN OPPRESSION IN UKRAINE

Книга має 576 сторін друку плюс 24 сторінки ілюстрацій, у твердій полотняній оправі з мистецько-оформленою обкладинкою.

Ціна (без пересилки) 36 ш., у США і Канаді — 8 дол.

Просимо замовляти в Українській Видавничій Спілці:

*Ukrainian Publishers Ltd.,
200, Liverpool Road
London, N.1., Great Britain.*

КОРОТКІ ПІДСУМКИ ПРОТЕСТНИХ АКЦІЙ УКРАЇНЦІВ У ВЕЛИКІЙ БРИТАНІЇ

Як відомо, 6-12 лютого ц. р. у Великій Британії відбувалася візита голови московсько-большевицького уряду — А. Косигіна. Мала вона офіційний характер, з усіма церемоніями для голів держав, включно з гостинами, а також прийняттям у палаті королеви Єлисавети II.

Українці, що живуть на терені Великої Британії, прийняли цього голову уряду московсько-большевицької імперії, яка поневолює Україну й інші волелюбні народи, масовими протестними акціями. 4-го і 5-го лютого в різних містах Великої Британії розповсюджено 110 тисяч летючок, що з'ясовували колоніальну політику Москви, переслідування й арешти українських інтелектуалістів та визвольну боротьбу українського й інших народів в СРСР. 5-го лютого в Лондоні відбулося двогодинне пікетування московської амбасад. Того ж самого дня у Брадфорд і Олдгем відбулися кількатисячні маніфестації, співорганізаторами яких (у Брадфорд) були (крім українців) балтійці, білоруси, угорці й поляки. В інших містах, де живуть українці, відбувалися протестаційні віча, на яких схвалювано резолюції, засуджуючи московський деспотизм і колоніалізм в країнах Східної Європи, зокрема в Україні, Білорусії та в балтицьких країнах. Схвалені резолюції маніфестацій та віч вислано до голови британського уряду, до Об'єднаних Націй і британської преси.

6-го лютого в Лондоні, біля готелю Кляріджес, під час прибуття Косигіна відбулася велика маніфестація. 9-го лютого біля готелю Дорчестер, у якому відбувалася пресконференція Косигіна, організовано протестну акцію. 11-го лютого в Едінбурзі в кількох місцях, де проїжджав Косигін, організовано пікетування.

12-го лютого в Лондоні організовано велику маніфестацію, що почалась зібранням учасників на Трафальгурській площі, а потім головними вулицями Лондону похід рушив до Карлтон Клубу, де Косигін був на прийнятті в лідерів консервативної партії. В цій маніфестації особливу участь брала українська молодь, організована в СУМ-і й Пласті. Того ж самого дня в Ковентрі, біля руїн старої катедри, відбулась інша велика маніфестація: учасники маніфестації на колінах молилися за волю і краще майбутнє своїх поневолених народів.

Згадані публічні маніфестації були попереджені розсилкою інформативних матеріалів Української Інформативної Служби до редакцій британської преси, різних установ і визначних політичних діячів, у яких з'ясовано колоніальне становище України, її визвольну боротьбу й загарбницьку політику Москви. Такі матеріали вислано всім парламентаристам, членам Палати лордів, пресовим видавництвам, політичним клубам, деяким професорам британських університетів, головним лідерам британських трейд-юній, головніший закордонній пресі та різним іншим політичним, громад-

ським і культурним діячам, як і чужинецьким амбасадам і представництвам у Великій Британії.

Спілка Української Молоді у Великій Британії, що напередодні приїзду Косигіна відбула свій Крайовий з'їзд, схвалила спеціальні резолюції, які доручила прем'єрові Гарольдові Вілсонові. Відповідне становище до колоніальної політики Москви зайняло також Англо-Українське Товариство на своїх річних зборах 22 січня 1966 року. СУБ, ТСУНРаді й ОУУВБ вислали спеціальний меморандум до прем'єра Вілсона, з'ясовуючи московську колоніальну політику і боротьбу українського народу за волю і державність.

Протести і маніфестації українців у зв'язку з приїздом Косигіна знайшли дуже широкий відгук у британській та закордонній пресі, в радіо і телевізії. Крім загальних інформацій британського радіо і телевізії, 6-го лютого БіБіСі (телевізія) організувала короткий виступ представників естонців, литовців, лотишів, білорусів, українців і жидів, які коротко з'ясували вимоги їхніх народів до московсько-більшевицької імперії, в тому випадку до Косигіна.

Загально, за час візиту Косигіна у Великій Британії і після його виїзду про українські маніфестації і домагання писали 15 центральних часописів, 20 обласних і 37 льокальних. Більшість з цих часописів порушувала це питання по кілька разів. Отже, 72 британські часописи, щоденники й тижневики, відгукнулися на українські маніфестації у зв'язку з приїздом Косигіна. З них 57 часописи подавали відомості репортажним порядком, а решта використовували також і наші інформативні матеріали.

Всіх інформацій про українські протести в британській пресі було біля 200. З того 24 — це листи до редакцій (прихильні або ворожі), 47 статей (довгих або коротших), а решта репортажні вістки.

Як репортажні вістки британської преси, так і статті та більшість листів до редакції були позитивні. Фактично, за винятком кількох випадків, всі відгуки на українські маніфестації мали прихильний або нейтральний характер.

На основі поданих вісток і матеріалів про українські протести в британському радіо, телевізії і пресі можна зробити висновок, що це вперше британська громадськість була широко поінформована про колоніальну політику Москви і українську національно-визвольну боротьбу.

Таким чином українці на терені Великої Британії провели велику інформативну роботу в користь української визвольної справи, викриваючи ганебні злочини Москви і її колоніальну політику. Особливо радісним явищем було те, що в протестних акціях у зв'язку з приїздом Косигіна взяла масову участь українська молодь, що народилася вже на терені Великої Британії. Коли додати до цього і широкий відгук у закордонній чужинецькій пресі (європейській і заокеанській), яка також інформувала про маніфестації українців у зв'язку з приїздом Косигіна до Великої Британії, то можна ствердити, що акція українців у Великій Британії в обороні волі й прав України увінчалася повним успіхом.

І. Дмитрів

ХРОНІКА

З українського життя в діаспорі

* 14-тий З'їзд ООЧСУ. В днях 11-го і 12-го березня ц. р. в Нью-Йорку відбувся 14-ий З'їзд Організації Оборони Чотирьох Свобід України (ООЧСУ). На З'їзді брало участь 200 делегатів і багато гостей. Прочитано три доповіді: д-р М. Кушніра — «Український націоналізм, як джерело історіотворчої свідомості», ред. І. Білинського — «Двадцять літ боротьби за Українську правду» і пані Уляни Целевич — «Наші завдання». Нові керівні органи ООЧСУ на наступні два роки обрано в такому складі: м-р Іван Винник — голова, ред. Ігнат Білинський — 1-ий заступник, Лев Фугала — 2-ий заступник, пані Уляна Целевич — 3-ій заступник, д-р Володимир Нестерчук — генеральний секретар, д-р М. Кушнір, д-р П. Мірчук, м-р І. Базарко, д-р М. Чировський, д-р С. Галамай, ред. В. Давиденко, д-р Б. Романенчук, В. Левенець, Б. Казанівський, Т. Качалуба, інж. Є. Івашків, М. Фриз, м-р Є. Гановський, Д. Костик — члени Головної управи. Контрольну Комісію очолив м-р Є. Лозинський, а Організаційний Суд — м-р М. Дужий. На товариській зустрічі-бенкеті було біля 500 учасників. Мистецьку частину виконала група акторів під керівництвом Б. Паздрія.

Одночасно відбувся 1-ий З'їзд Об'єднання Жінок ООЧСУ. Головою ОЖ ООЧСУ обрано Уляну Целевич, 1-ою заступницею — Мирославу Лавовську, другою Іванну Тарнавську-

Цісик, 1-им секретарем — Стефанію Бернадин, другим — Іванну Гілевич, 1-им фінансовим референтом — Людмилу Костик, другим — Анастасію Гуганталь.

* Митрополитові Іларіонові — 85 років. У січні ц. р. митрополитові Української Греко-Православної Церкви в Канаді Іларіонові сповнилося 85 років життя. Митрополит Іларіон (проф. д-р Іван Огієнко) колишній професор Київського Державного Університету (1918 р.), організатор і ректор Кам'янець-Подільського Українського Державного Університету (1919 р.), міністр освіти в уряді УНР (1918 р.) і міністер віровизнань (1918-1919 рр.). З 1926 року був професором церковно-слов'янської мови на Православному факультеті Варшавського університету. У 1940 році хіротонізований і став архієпископом-митрополитом Холмським та Підляським. З 1947 року живе в Канаді; в 1951 році став головою Української Греко-Православної Церкви в Канаді.

Митрополит Іларіон є дійсним членом НТПШ, працює науково в ділянках українського мовознавства, славістики, історії церкви, культури і канонічного права. Він також автор багатьох наукових праць і літературних творів.

* Нова Президія УВАН. 22-го січня ц. р. у Вінніпезі відбулися вибори нової Президії Канадської УВАН на 1967-1969 роки. Президентом УВАН обрано проф. Я. Рудни-

цького, заступниками президента — д-ра М. І. Мандрику й сенатора П. Юзика, секретарем-скарбником — проф. М. Боровського, секретаркою п. Ольгу Войценко. Членами Президії УВАН обрано: д-ра М. Марунчака, п. Катерину Антонович, С. Мухина, інж. А. Качора і м-ра В. Костюка.

* *Подвійний ювілей проф. Я. Пастернака.* 29-го січня ц. р. учителі та учні III-V клас Курсів українознавства ім. Юрія Липи в Торонті відзначили 75-ліття з дня народження проф. Я. Пастернака і 55-ліття його наукової праці. Проф. Я. Пастернак відомий зокрема як визначний український археолог.

* *Дім Української Молоді в Сідней.* Сіднейсько-австралійський Осередок Співки Української Молоді завершив наприкінці 1966 року будову «Дому Української Молоді». Це найбільший дім серед усіх будинків, що їх побудували в Сідней новопоселені європейські групи.

* *Цінні дари для Музею УПЦ в США.* Первоіерарх Української Автокефальної Православної Церкви в Європі митрополит Ніканор подарував Музеєві Української Православної Церкви в США, який розміщується в Бавнд Бруку, незвичайно цінні дари. Між ними є три антимінси з XVII-го і XVIII-го століть, Службеник і Псалтир із XVIII стол., Ісрейський малий молитовник з 1827 року, срібна кропильниця з XVIII-го стол. і вишита сріблом хоругва з XVIII-го стол.

* *Перевидано спогади проф. О. Лотоцького.* Для відзначення 50-ліття Української Національної Революції і відновлення Української держави Консисто́рія Української Православ-

ної Церкви в Бавнд Бруку (США) перевидала чотири томи «Сторінок минулого» проф. Олександра Лотоцького — визначного українського ученого і державного діяча, колишнього міністра віроісповідань уряду УНР. У спогадах з'ясовані події нашої Визвольної боротьби в 1917-1920 роках, подані причини наших поразок, описана також діяльність проф. О. Лотоцького в Царгороді, де він був у характері посла УНР.

* *Конкурс на твори для дітей і молоді.* Культурно-освітній відділ Союзу Українських Організацій Австралії (СУОА) оголосив конкурс на твори для дітей шкільного віку й молоді. Умовини конкурсу:

1. Конкурс розрахований на такі роди творів і жанрів: а) проза — оповідання, повість, казка; б) поезії — збірка віршів, поема, віршована казка; в) драма.

2. Розмір творів: від 24 стор. машинопису (повний формат) до 100 сторінок.

3. Тематика мусить бути українська з виховним змістом.

4. Рукописи мають бути написані приступною й поправною українською мовою та передруковані на машинці з одного боку аркуша.

5. За найкращі твори призначено три нагороди: 200, 100 і 50 доларів.

6. Останній термін переслання творів на конкурс — 1 липня 1967 р.

7. Для оцінки творів покликано журі в такому складі: Дмитро Чуб — голова, Марія Дейко, Г. Чорнобицька, Л. Гасвська-Денес, Іванна Сірко, Ярослав Масляк і Я. Гевко — члени.

8. Всі твори на конкурс (під гаслами чи криптонімами) треба слати на адресу:

“Konkurs”. 36 Percy St., Newport, Vic., Australia.

* *Конкурс на твір про українку-піонерку.* Для відзначення 100-літньої річниці Канади і 75-их роковин українського поселення у цій країні, Головна управа Ліги Українських Католицьких Жінок в Канаді оголосила конкурс на найкращий твір про українку-піонерку.

На конкурс приймається: літературні прозові твори (оповідання, повість), спогади і суспільні чи історичні нариси. Призначений для конкурсу твір має показати віддану працю української жінки в перші роки поселення в Канаді, її високі прикмети духу і вклад у розбудову нового життя.

Три найкращі твори будуть відзначені нагородами: 100, 50 і 25 доларів. Термін пересилання творів на конкурс — 30 червня ц. р.

Машинописи або зовсім чіткі рукописи треба вислати на адресу секретарки Головної управи ЛУКЖК: Є. Савка, 11440--94 Ст., Едмонтон, Алта, Канада.

Відійшли у Вічність:

Д-р М. Дзерович. 30-го січня ц. р. у Відні помер на 68 році життя д-р Маркіян Дзерович — відомий український католицький діяч. Покійний одержав лікарський диплом 1925 року в Краківському університеті; в 1927 році відкрив свою лікарську канцелярію у Львові. В 1939 році, коли більшовики зайняли Львів, переїхав з родиною до Відня. Наприкінці другої світової війни (1945 р.) був арештований більшовиками і запрогорений на 10-річне заслання у Сибір. 1955 року він вернувся з

заслання до Відня, як австрійський громадянин.

Д-р С. Боднарчук. 8-го лютого ц. р. у Відні помер д-р Степан Боднарчук — один з відомих українських славістів. Працював лектором на Славистичному відділі Віденського університету. Брав участь у конгресах славістів, на яких репрезентував українську науку.

Клим Чічка-Андрієнко. 5-го березня ц. р. в Ротенбурзі (Фульда) помер відомий перед другою світовою війною український оперовий співак Клим Чічка-Андрієнко. Закінчивши школу сольоспіву у Відні, в 1922 році став членом Львівської опери, виконуючи головні тенорові партії. Згодом виїхав до Берліну, де поглиблював свої студії, зокрема в галузі голосової теорії. Почавши з 1934 року виступає незвичайно успішно на концертах у Берліні та інших великих німецьких містах. Критика відгукнулася на його виступи найкращими оцінками, називаючи його «новим Карузом». На жаль, дальша кар'єра нашого співака припинилася. Гітлерівський уряд висунув йому вимогу: прийняти німецьке громадянство і активізуватись у нацистській партії. Клим Чічка-Андрієнко рішуче відкинув цю вимогу і йому заборонили співати. Виїхавши в глуху провінцію Ротенбург-Фульда, він присвятив себе педагогічній діяльності, але й тут не уникнув переслідування — наприкінці війни його заарештували. По закінченні другої війни Чічка-Андрієнко вийшов на волю і продовжував свою мистецьку діяльність.

В поневоленій Україні

(Нотатки)

* *Пленум «Спілки Композиторів Республіки»*. 16-го березня ц. р. в Києві відбувся пленум «Спілки Композиторів Республіки». Як подає «Літературна Україна» (з 17. 3. 1967), «основну увагу учасники (цього пленуму) зосередили на питаннях підготовки до 50-річчя Великого Жовтня». З цього приводу зросла і «творча активність композиторів України». Вже створено такі «великі твори»: «Комуніст» Д. Клебанова, «Контрасти століть» Г. Жуковського, «Загибель ескадри» В. Губаренка, «Герої Вреста» І. Польського, «Багряні зірниці» С. Жданова, балет Ю. Знаткова «Княгиня Волконська», музичні комедії А. Філіпенка, О. Сандлера. Завершує роботу над оперою «Брати Ульянови» композитор Ю. Мейтус, написали нові інструментальні й вокальні твори Б. Лятошинський, С. Людкевич, Г. Таранов, А. Штогаренко, П. Майборода, А. Кос-Анатольський, Л. Колодуб, К. Домінчен, І. Шамо, М. Дремлюга, О. Красотов, М. Скорик, Л. Дичко та інші. Всі ці твори, переважно, «мелодії, присвячені Жовтню». Заголовки поданих творів виразно показують їх зміст.

Так «композитори України» пишуть на доручення Москви «твори» для прославлення «старшого брата» і «великого жовтня». А де ж українська тематика?

На цьому ж пленумі «задовільнено прохання» К. Данькевича про звільнення його від обов'язків голови Спілки Композиторів України; на голову цієї Спілки обрано Г. Майбо-

роду, а заступниками — Г. Жуковського, К. Домінчену і Г. Таранову. Присутність на цьому пленумі А. Д. Скаби, секретаря ЦК КП України, кандидата в члени Політбюро, виразно вказує на те, що цей пленум відбувся під гострою контролею згаданого московського наставника.

* *Ганебне сорокріччя*. «Літературна Україна», що має славу «стінгазети районного відділу міліції», відзначає своє сорокріччя. З цього приводу Іван Зуб надрукував у цій же «Літературній Україні» (21. 3. 1967) статтю п. з. «На рубежі десятиліть». Автор насамперед з «гордістю оглядає» пройдений шлях «50-річчя Жовтня», а потім з'ясовує роллю «Літературної газети» (тепер «Літературна Україна») в українській літературі. Вже в першому числі цієї україномовної газети (21 березня 1927 року) українській літературі накинено «практичні гасла-директиви», а саме:

«Боротьба за пролетарську літературу, за пролетарське мистецтво.

Боротьба за марксівську критику.

Боротьба за виховання літературного і пролетарського молодняка...

Далі автор цю ж «Літературну Україну» називає «зв'язковою ланкою поміж братніми літературами». А найголовніша її заслуга в тому, що вона «непримиренна до ідеології українського буржуазного націоналізму, завжди пристрасно утверджувала, пропагувала ідеї дружби народів, чуття єдиної родини, єднання, пролетарський інтернаціоналізм у художній творчості та міжлітера-

турних взаєминах». Отже, пропагувала все московсько-большевицьке, а засуджувала все, що українське, національне. Дивно лише, чому цю пролетарську «Літературну газету» перейменовано на «Літературну Україну». Хіба тому, що вона виконує роллю «органу районної міліції» (Україна для Москви справді тільки великий район її панування), себто цензора над українською літературою.

* *«Провідна тема для працівників української преси».* Як подає «Літературна Україна» з 24 лютого ц. р., 22 лютого 1967 р. в Києві відбувся поширений пленум «Спілки Журналістів України». Голова цієї Спілки Я. Ю. Пашко (він же головний редактор журналу «Комуніст України») у своїй доповіді «про завдання республіки по виконанню постанови ЦК КПРС «Про підготовку до 50-річчя Великої Жовтневої революції» дав «редакційним колективам» такі «вказівки»: «Великий Жовтень — має бути провідною темою преси». Україномовна преса в поневоленій Україні цілий рік мусить «розкривати всю велич пройденого партією, країною, радянським народом піввікового переможного шляху, оспівувати славне героїчне минуле й сучасне нашої батьківщини (читай — Московської імперії), самовіддану боротьбу радянських людей за перетворення в життя історичних рішень XXIII з'їзду КПРС, здійснення плянів другого року п'ятирічки».

Так читачам україномовної преси в Україні цього року особливо доведеться переживати тортури від цієї брехливої московсько-большевицької блюзнірської пропаганди.

* *Завдання Академії Наук УРСР.* 1-го березня ц. р. в Києві відбулися загальні збори Академії Наук СРСР.

Збори відкрив президент цієї Академії академік Б. Є. Патон. Чим же займаються тепер українські науковці? Згідно з твердженням Б. Є. Патона (див. «Радянська Україна», 2. 3. 1967), «вчені республіки розв'язують завдання, поставлені XXIII з'їздом КПРС, XXIII з'їздом КП України, готують гідну зустріч 50-річчю Великого Жовтня. Вони вносять вагомий вклад у дальший розвиток теоретичних і практичних напрямків фізики, математики, кібернетики, хемії, біології».

Отже, роблять усе те, що потрібне для розбудови сили і пропаганди Московської імперії. Про українську історичну науку та інші ділянки правдивої української науки — ні слова. Так і українська наука в Україні, впряжена до московсько-большевицького воза, має за головне завдання виконувати директиви ЦК КПРС. На правдиву українську науку в Академії Наук УРСР, як видно, місця нема.

* *«Кримінальна справа» християн.* «Робітнича газета» з 10-го лютого ц. р. подала таку вістку: «Кілька днів народний суд Центрального району м. Одеси розглядав кримінальну справу членів пересипської громади євангельських християн-баптистів на чолі з пресвітером М. П. Шевченком».

Які ж «злочини» вчинили ці християни-баптисти, що виникла «кримінальна справа»? Обвинувачення дуже коротке, але особливо вимовне: «...керівники секти систематично порушували громадський порядок, влаштовували свої збори в недозволених місцях, закликали віруючих не виконувати радянських законів про релігійні культи». Зрозумілою мовою це означає: «керівники секти» влаштовували збори в «недо-

зволених місцях» (а де в СРСР є дозволені місця для практикуючих християн?), отже, мовляв, «порушували громадський порядок»; закликали вірних сповняти християнські обов'язки, отже — виступали «проти радянських законів про релігійні культи» («релігія — опіум народу!»), а тим самим і проти радянської влади, яка взагалі нищить усі релігійні культи. Наслідки: «кримінальний суд», що засудив М. П. Шевченка, Я. Н. Кривого, С. П. Салайову, В. І. Олексієву, Г. Г. Борушка до трьох років позбавлення волі, В. Т. Тимчака — до двох років, В. М. Заборського — до одного року.

* *Ще про «історичні скарби народу».* Після того, як у грудні минулого року в Києві відбувся Установчий з'їзд «Українського добровільного Товариства охорони пам'яток історії та культури», т. зв. Рада міністрів Української РСР також розглянула питання «історичних скарбів народу». Як подає «Літературна Україна» (14 березня ц. р.), ця т. зв. Рада міністрів у своїх постановках відмітила, що «за останні роки в республіці проведена значна робота в цій важливій справі...» Найголовніше: «здійснено роботи по благоустрою меморіальних та історично-революційних пам'яток, військових поховань, а також пам'яток бойової і трудової слави».

Але відмічено також і «серйозні недоліки»: «Окремі виконками місцевих рад депутатів трудящих не приділяють достатньої уваги питанням охорони, реставрації та популяризації пам'яток історії, впорядкуванню могил воїнів Радянської армії, що загинули в період громадянської і великої вітчизняної війн». Признається ця ж «Рада», що й «тепер є випадки руйнування

стародавніх городищ і курганів». Проте головний наголос у необхідності збереження «історичних скарбів українського народу» вона ставить на... «пам'ятники революційної, бойової і трудової слави, а також на пам'ятники, що знаходяться на головних туристських маршрутах».

Далі у згаданих постановках підкреслено: «До відзначення 50-річчя Великого Жовтня і 100-річчя з дня народження В. І. Леніна необхідно зразково впорядкувати пам'ятники, обеліски, братські могили, місця поховання революціонерів та інші пам'ятні місця, зв'язані з історією боротьби за встановлення Радянської влади і захисту її завоювань».

Отже, ясно: під плащиком зберігання пам'яток історії і культури українського народу, будуть зберігатися, реставруватися і прославлятися головню «пам'ятники революційної, бойової і трудової слави» радянського народу (себто, російського).

В тому ж числі «Літературної України» надруковане й інтерв'ю її кореспондента Дмитра Степовика з головою «Українського добровільного Товариства охорони пам'яток історії та культури» професором Кузьмою К. Дубиною. В інтерв'ю обережно з'ясовані труднощі праці Товариства і виявлено велике зацікавлення української громадськості справою збереження історичних та культурних пам'яток.

Насамперед проф. К. К. Дубина каже, що Товариство позбулося одного клопоту: одержало врешті власне приміщення в Києві на Пушкінській вулиці. Проведено також організаційну роботу в Києві та в областях. Створено ряд секцій і комісій, затверджено плани. «Трудящі — каже він — виявляють великий

інтерес до діяльності Товариства, збереження в належному вигляді всього того, що їм дороге. Бути активістами Товариства зголосилося вже близько чотирьох мільйонів чоловік. Маємо 15 тисяч колективних членів і 20 тисяч первинних організацій».

Інша річ з фінансовими потребами Товариства, тут т. зв. уряд УРСР не спішиться з більшою фінансовою допомогою. «Скажу читачам «Літературної України» — продовжує проф. Дубина — присмну і радісну вістку. Цими днями уряд Радянської України виділив з централізованих фондів мільйон карбованців на реставрацію пам'ятників історії й культури». Але ця «радісна вістка» зараз же притемнюється зобов'язанням Товариства: «Ми повинні раціонально використати ці кошти, щоб яскравіше засяяв кожен пам'ятник революціонерів, героїв громадянської і вітчизняної воєн, кожне маллярське полотно, кожна старовинна фортеця, щоб ще звучніше залунали наші чарівні народні пісні». Отже, кошти від т. зв. уряду УРСР призначені передусім на пам'ятники «героям революції», а не на історичні й культурні пам'ятники українського народу. Проф. Дубина розраховує на те, що на цей фонд вплинуть добровільні внески від різних організацій і окремих громадян.

До Товариства надходять з усіх сторін побажання, критичні сигнали тощо. Так, напр., «непривабливий стан Видубецького монастиря став предметом критики на адресу його нинішніх господарів у другому номері радіожурналу «Пам'ятники України». Група громадян Одеси звернулася з колективним листом з приводу занедбаного стану і плянів знесення однієї зі старих будівель міста — лютеранської церкви... На

історичній Старо-Київській горі планувалось будівництво нових кварталів. Товариство звернулося до уряду з проханням, і на пляни забудови пам'ятного місця накладено вето».

Врешті проф. Дубина обіцяє, що Товариство почне незабаром видавати науково-популярний ілюстрований журнал-двомісячник. Розпрацювало також плян випуску листівок, буклетів, альбомів, довідників, путівників для туристів та підготує словник-каталог з науково-історичним описом пам'ятників України.

Щодо побудови нових пам'ятників (серед літераторів точаться дискусії про побудову нових пам'ятників Ярославні, Наталці Полтавці, Тарасові Бульбі та іншим історичним і народним героям), проф. Дубина відповів так: «Рішенням уряду затверджено список пам'ятників, котрі будуть відбудовані, поновлені в найближчі роки. Це — місця героїчної і революційної слави, пам'ятники архітектури і мистецтва. Їх близько дев'яноста. Назву Косий Капонір у Києві — місце ув'язнення таких революціонерів, як Жаданівський, Косіор, Шліхтер, Чуднівський; Старо-Київська гора; Видубецький монастир, собори Чернігова; Невицький замок біля Ужгорода; створення етнографічного селища старої дерев'яної архітектури та багато іншого».

* ЦК ЛКСМУ — гостро критикує свій орган. В останні часи в поневоленій Україні загострено цензуру над українськими виданнями. На сторінках т. зв. республіканської україномовної преси все більше по'являється гострих критичних розправ з журналами і творами поодиноких авторів. Так ось у ЦК ЛКСМУ (очевидно з доручення московських партійних погоничів) «розглянено» цьогорічне січневе число журналу

»Дніпро« (літературно-художній та громадсько-політичний журнал, орган ЦК ЛКСМУ). У згаданому числі журналу »виявлено« стільки »ідейно-художніх« та інших »помилкок«, що ЦК ЛКСМУ мусів гостро скритикувати редколегію журналу.

З цього приводу в »Молоді України« (25 лютого ц. р.) надруковано статтю »Висока вимогливість — критерій громадської відповідальності мистця«. Ось частина головних »гріхів« січневого числа »Дніпра«.

Перше (січневе) число »Дніпра« було присвячене його 40-річчю. А »керівництво і редакційна колегія журналу безвідповідально поставились до підготовки ювілейного номера... Політично нечітке і суб'єктивістське трактування багатьох фактів з історії журналу, літературного процесу, окремих явищ життя, що має місце в деяких творах і матеріалах, знизило ідейно-політичний вплив цього номера »Дніпра«...

З-поміж авторів цього числа журналу заатаковано Ю. Мушкетника, який у передовій статті »обминув ряд позитивних явищ в його (журналу) історії, які є невід'ємними від процесу становлення української радянської літератури та утвердження у ній принципів соціалістичного реалізму«. Одночасно, »з незрозумілих причин«, автор »обминув народження якісно нового літературного героя, який силою позитивного прикладу допомагав і допомагає партії та комсомолу виховувати юнаків і дівчат ідейно переконаними патріотами батьківщини...«

»Ідейно слабкими, художньо недосконалыми є вміщені в січневій книжці поема В. Олійника »Дорога«, повість Ю. Іванчука »Спрага«, окремі вірші Ю. Сердюка«... Блідо й невиразно виглядає новий розділ жур-

налу »Буревій«, 1917-й, присвячений 50-річчю Жовтня».

Керівництву і редколегії »Дніпра« ЦК ЛКСМУ »звернув увагу« на допущені »ідейно-політичні хиби« і »зажадав виправити взагалі недоліки, піднести ідейний та літературно-художній рівень творів, що друкуються на сторінках журналу, спрямувати основну увагу на висвітлення тем, присвячених 50-річчю Великої Жовтневої соціалістичної революції...«

Слід згадати і про »серйозні ідейно-художні хиби« журналу »Вітчизна« (літературно-художній та громадсько-політичний місячник Спілки Письменників України). Редколегія цього журналу також була примушена розкаятися і заявити, що більше таких »помилкок« не допустить. У зв'язку з цим надрукувала в пресі таку заяву:

»Редакційна колегія »Вітчизни«, обговорюючи прозові твори журналу за минулий рік, вважає за необхідне довести до відома читачів таке. У дванадцятій книзі журналу надрукована новела Я. Ступака »Гордіня«, в якій автор ігнорує історичну правду, у спотвореному вигляді подає епізоди з життя Прикарпаття.

Опублікування цієї новели є серйозною політичною помилкою редакції. Редакційна колегія підкреслює, що зміст і дух новели »Гордіня« глибоко суперечить усьому ідейно-художньому спрямуванню журналу. Зробивши належні висновки з цієї помилки, ми вживемо всіх заходів до того, щоб на сторінках »Вітчизни« друкувати лише кращі твори, які відповідають високим духовим запитам радянського народу« (»Літературна Україна«, 17 лютого 1967).

Чи треба ще ліпших доказів про »соцреалістичну« дійсність у поневоленій Україні?

БІБЛІОГРАФІЯ

УКРАЇНЦІ В АВСТРАЛІЇ (Матеріали до історії поселення українців в Австралії). Наукове Товариство ім. Шевченка в Австралії, Бібліотека Українознавства ч. 15. Накладом Союзу Українських Організацій Австралії (СУОА), Мельбор, 1966, стор. 862.

СВЯТА ЛІТУРГІЯ, ЗАСОВИ ПОВІДОМЛЕННЯ, Вселенський Собор — Ватиканський II, діяння і постанови. Українська Духовна Бібліотека, Видавництво ОО. Василян, Рим, 1965, стор. 192.

ЦЕРКВА, СХІДНІ ЦЕРКВИ, ЕКУМЕНІЗМ, Вселенський Собор — Ватиканський II, діяння і постанови. Українська Духовна Бібліотека, Видавництво ОО. Василян, Рим, 1965, стор. 214.

БОЖЕ ОБ'ЯВЛЕННЯ, ДУХОВЕНСТВО І МИРЯНИ, ВИХОВАННЯ, Вселенський Собор — Ватиканський II. Українська Духовна Бібліотека. Видавництво ОО. Василян, Рим, 1966, стор. 286.

ЦЕРКВА В СВІТІ, СВОБОДА І МІСІЯ, НЕХРИСТІЯНИ, Вселенський Собор — Ватиканський II. Українська Духовна Бібліотека. Видавництво ОО. Василян, Рим, 1966, стор. 266.

РЕЛІГІЯ В ЖИТТІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ, Збірник матеріалів Наукової Конференції у Рокка ді Папа (18-20. X. 1963). Спільне видання НТШ. УВНТ, УВАН, УВУ на пошану Блаженнішого Верховного Архієпископа Кардинала Йосифа Сліпого, Почесного та Дійсного члена НТШ, у 75-ліття народин та 50-ліття священства, за редакцією Володимира Янева. Мюнхен—Рим—Париж, 1966, стор. 218.

Семен Левченко: ЗА ВОЛЮ І ДЕРЖАВУ, повість із Визвольних змагань українського народу, 1918-1920 роки, в чотирьох частинах (У 50-ту річницю Визвольних Змагань). Накладом Автора і його Дружини, Лондон—Дарби, 1966, стор. 494.

Дан Мур: ЖАЛЬ І ГНІВ, поезії, обкладинка мистця Якова Гніздовського. Накладом Василя і Наталки Духнів, 1966, стор. 94.

Симон Петлюра: МОСКОВСЬКА ВОША, оповідання дядька Семена про те, як московські воші їдять Україну та що з ними треба робити. Бібліотека ім. С. Петлюри і Націоналістичне Видавництво в Європі. Париж, 1966, стор. 102.

АЛЬМАНАХ ОБВУ, 1949-1964. Ювілейне видання. Вид. Об'єднання бувших Вояків-Українців у Великій Британії. Вільєта обкладинки — проф. Р. Лісовського. Лондон, 1966, стор. 152.

Юрій Пундик: УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛІЗМ. Націоналістичне Видавництво в Європі. Париж, 1966, стор. 96.

Володимир: ГИМНИ ЗЕМЛІ, третє видання. Вид. «Орден», Лондон, 1967, стор. 32.

Коваль Зореслава: БІЛИЙ РЯСТ, поезії. Брюссель—Лювен, стор. 66.

о. Богдан Курилас: НЕРОН, п'єса в п'ятьох діях. На правах рукопису. Видавництво «Зоря», Париж—Нью-Йорк, рік вид. не зазначений, стор. 56.

Микола Погидний: МАРІЙКА ЛЕБІДКА — ЛІСОВА КВІТКА. Малюнки Бориса Крюкова. Видавництво Юліана Середяка, Буенос-Айрес, 1966, стор. 32.

АЛЬМАНАХ «ПРОВІДІННЯ» на рік 1967. Календар Союзу Українців-Католиків Америки. Вид. «Америка», Філадельфія, 1967, стор. 232.

ФЕДЕРАЛЬНА КРЕДИТОВА КОМПЕРАТИВА «САМОПОМІЧ» в ЧІКАГО. 15 років праці для своєї Громади: 1951-1966 р., Чікаго, 1966, стор. 36.

Микола Понеділок: ВІТАМІНИ, гумористичні образки по той і по цей бік океану (друге доповнене і змінене видання); обкладинка і рисунки в тексті Бориса Крюкова. Видавництво Юліана Середяка, Буенос-Айрес, 1966, стор. 334.

СМІХОЛІНА, краплі для доброго гумору з лябораторії Бориса Крюкова. Фабрика гумору Юліана Середяка. Буенос-Айрес, 1966, стор. 192.

КАЛЕНДАР-АЛЬМАНАХ «МІТЛА» на 1967 рік. Видавництво Юліана Середяка, Буенос-Айрес, 1966, стор. 128.